

RTS

Revista de Treball Social

COL·LEGI OFICIAL
DE DIPLOMATS
EN TREBALL SOCIAL I
ASSISTENTS SOCIALS
DE CATALUNYA

Número 180 - Març de 2007

**Inclusió-Exclusió:
oposats o complementaris?**

Directora: Montserrat Bacardit i Busquet
Sotsdirectora: Rosa Mª Ferrer Valls
Equip de redacció: Manuel Miguel Pajuelo Valsera
David Paricio Salas
Pepita Rodríguez i Molinet
Irene de Vicente Zueras

Administrativa: Anna Pablos Ortuño

Comitè assessor: Rogeli Armengol Millans
Montserrat Cusó Torelló
Josefina Fernández Barrera
Xavier Pelegrí i Viaña
Milagros Pérez Oliva
Carmina Puig Cruells
Cristina Rimbau i Andreu
Glòria Rubiol González
Maria del Carme Sans Moyà
Antoni Vilà Mancebo

Disseny: Ester Lozano Vivó

Correcció d'estil i traducció: Raül Cascajo i Orzáez

Impremta i maquetació: I.G. Santa Eulàlia. Sta. Eulàlia de Ronçana

Dipòsit legal: B-19535/1968

ISSN: 0212-7210

Tiratge: 5.200 exemplars.

Edita: Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social
i Assistents Socials de Catalunya
Portaferrissa 18, 1r 1a - 08002 Barcelona
Tel. 93 318 55 93 - Fax 93 412 24 08
Adreça electrònica: rts@tscat.org
Subscripcions: www.tscat.org

Junta de Govern (del Col·legi)

Presidenta: M. Pilar Puig i Giner
Vice-presidenta: Maria Ramos Miranda
Secretària: M. Teresa Massons i Rabassa
Tresorera: M. Paz Cué Piedra
Vocals: Sergi Carmona Romero (Vice-tresorer)
Jordi Valls Llenas (Vice-secretari)
Anna Argimon Paluzié
Marisa Montes de Oca Aragón
Carmen Martínez Esparcia

Delegacions territorials:

Vocal coordinadora de **Lleida:** M. Carme Hernández Brezmes
Vocal coordinadora de **Manresa:** Anna Carbonell Arrizabalaga
Vocal coordinadora de **Tarragona:** Neus Càrdenas Morell
Vocal coordinadora de **Girona:** M. Camino Gastón Sola
Vocal coordinador de les **Terres de l'Ebre:** Xavier Joan Curto i Solé

L'equip de redacció no s'identifica necessàriament amb el contingut dels articles publicats.

Sumari

■ Editorial	5
■ Dossier	
Exclusión social: contextos para un concepto <i>Pedro José Cabrera Cabrera</i>	9
Ser o estar: esa es la cuestión <i>Gustavo García Herrero</i>	22
Arrels Fundació: una resposta col·lectiva a la situació de les persones sense llar <i>Ramon Noró</i>	33
L'exclusió residencial envelleix <i>Marta Plujà</i>	43
■ Interès professional	
La violència familiar i els nens. Trencar el cercle <i>Rosa Maria Royo Esqués</i>	55
Els acolliments d'infants en família extensa. Disseny i avaluació d'un programa de grups de suport d'acollidors <i>Carme Montserrat Boada</i>	62
El complejo de Justine (una aproximación grupal a la mujer maltratada) <i>Luis M. Estalayo Martín</i>	86
■ Secció lliure	
Cicle cinema social sobre immigració	99

■ **Llibres**

Libro verde del Trabajo Social	105
Manual práctico para elaborar proyectos sociales	107
Redes sociales y construcción comunitaria	110
La historia del trabajo social a través de su literatura	112

■ **La Revista**

Publicacions	117
Recomanacions per a la presentació d'articles a la Revista de Treball Social	119
Butlleta de subscripció	121

Editorial

L'equip de redacció de la *RTS*, en definir el tema d'aquest número de la revista, es preguntava si *Inclusió – Exclusió* són termes oposats o complementaris, i amb aquest interrogant hem volgut deixar el títol perquè els lectors hi trobin respostes.

Inclusió – Exclusió: oposats o complementaris?

La Unió Europea defineix l'exclusió social com “La situació de persones i grups en els quals els recursos econòmics, socials i culturals són molt limitats i resten en l'exclusió de les formes de vida considerades acceptables en la societat en què vivim”. Aquest concepte no inclou només la pobresa, sinó també l'accés als drets socials com són pensions, feina, habitatge, salut, educació, serveis socials, etc.

La construcció d'una societat per a tothom, aquest és l'objectiu del treball social, fita difícil d'assolir per la complexitat i constant evolució de les persones i de la societat. El procés o camí que condueix a l'exclusió pot ser de llarga o de curta durada, hi ha situacions lleus i altres de complexes i/o greus. Per a la intervenció social es fa necessari observar i entendre les formes actuals de l'exclusió per poder actuar i obtenir resultats de canvi. Cal identificar que els sistemes de protecció social, tot i les millores dels darrers anys, avui són encara insuficients. En una altra faceta s'observa que els interventors socials (polítics i professionals) cada dia tenen més sensibilitat per orientar els programes, els projectes i les actuacions en l'àmbit de la prevenció i la integració, i així podran evitar en tant que sigui possible factors d'exclusió social.

Amb els articles que presentem en aquest número, volem contribuir a la construcció de criteris i reflexionar sobre els valors per orientar les intervencions socials, i així el treball social posarà de manifest els objectius de la professió: participar en la construcció d'una societat més lliure i més justa per a tots els ciutadans i ciutadanes.

Nota: L'equip de redacció de la revista comunica als seus lectors que, per qüestions de pressupost del Col·legi, els números d'aquest any 2007 tindran menys pàgines que els de l'any 2006.

Esperem que el pressupost de l'any 2008 ens permeti publicar més articles per número.

A decorative graphic consisting of a light green square on the left, a darker green square overlapping its top-right corner, and a horizontal green bar extending to the right from the top-right corner of the darker green square. Below the green bar is a vertical grey bar.

Dossier

Exclusión social: contextos para un concepto

Ser o estar: esa es la cuestión

Arrels Fundació: una resposta col·lectiva a la situació de les persones sense llar

L'exclusió residencial envelleix

Exclusión social: contextos para un concepto

Pedro José Cabrera Cabrera¹

Resumen

El artículo trata de realizar una presentación aplicada del concepto de exclusión, entendido como un proceso de carácter estructural que en el seno de las sociedades de abundancia termina por limitar el acceso a bienes y oportunidades vitales a un buen número de personas, hasta el punto de poner en entredicho su condición de ciudadanos. Para ello se parte de algunos datos que reflejan la exclusión a escala planetaria de buena parte de la humanidad y se termina concretando en las peculiaridades que presenta la exclusión social en nuestro país, haciendo referencia especialmente a las cuestiones relativas al desempleo, la vivienda, la inmigración y la desigualdad por razón de edad y género, todo ello desde la constatación de las importantes limitaciones e insuficiencias de nuestro sistema de protección social.

Palabras clave: Exclusión social, pobreza, desigualdad, género, vivienda, empleo.

Abstract

The article tries to carry out an applied presentation of the concept of exclusion, understood as a process of structural character that finishes in the bosom of the societies of abundance because the access to goods and vital opportunities limits a good number of people, up to the point of questioning their condition of citizens. Therefore some data is broken up that reflects the exclusion of a great part of humanity at planetary scale and ends up being specified in the peculiarities that present the social exclusion in our country, referring especially to questions related to unemployment, housing, immigration and inequality because of the age and gender, all this from confirming the important limitations and insufficiencies of our system of social protection.

Key words: Social exclusion, poverty, inequality, gender, housing, employment.

¹ Universidad Comillas de Madrid.

A comienzos del tercer milenio, el viejo sueño de construir una sociedad para todos está lejos de verse cumplido en parte alguna. Ya sea que miremos a nuestro alrededor o que lancemos una mirada a escala planetaria, la exclusión de buena parte de la población es una evidencia constante. El observador menos informado podría detectar algunas tendencias que ponen de relieve la enorme magnitud de los problemas a los que nos enfrentamos y la vacilante búsqueda de soluciones que hasta ahora estamos siendo capaces de instrumentar.

Una exclusión planetaria

Para empezar, nuestro mundo globalizado, lo está sobre todo en términos de violencia y desigualdad. Mientras que la paz es patrimonio de exiguas minorías, y la igualdad, más allá de las viejas discriminaciones de género, etnia o clase social, es un horizonte al que apenas si se aproximan los habitantes de unos cuantos países privilegiados, la pobreza y la guerra, ya sea abierta o encubierta, afectan en cambio a miles de millones de seres humanos. Mientras que en los últimos treinta años la esperanza de vida al nacer en los países más ricos ha aumentado en 7 años alcanzando prácticamente los 80 años de vida como promedio, en los países del África subsahariana no sólo no ha aumentado nada, sino que incluso ha descendido (UNDP 2006:265) quedando estancada por debajo de los 43 años. Ésta es sin duda una primera y dramática forma de exclusión que a escala global se traduce

en que, por el hecho azaroso de nacer en una parte u otra del planeta, se te regalan o se te escamotean nada menos que 37 años de vida. Aunque se podrían multiplicar los indicadores, conviene no olvidar que la primera exclusión, a escala planetaria, antes incluso de poder medirse en términos de pobreza o bienestar, se dirime esencialmente en torno a la cuestión de la vida o la muerte.

■ **Es verdad que si traducimos el desequilibrio mundial a renta por habitante, se obtienen referencias abrumadoras sobre el desnivel de desigualdad que soporta la humanidad, puesto que los 38.454 dólares de renta media per cápita que corresponden a cada noruego, si los comparamos con los 561 \$ de un habitante de Sierra Leona.**

Es verdad que si traducimos el desequilibrio mundial a renta por habitante, se obtienen referencias abrumadoras sobre el desnivel de desigualdad que soporta la humanidad, puesto que los 38.454 dólares de renta media per cápita que corresponden a cada noruego, si los comparamos con los 561 \$ de un habitante de Sierra Leona, significan que el primero “vale” casi 70 veces más que el segundo,² al menos como consumidor, situados ambos dentro del mercado global, esta última afirmación es estrictamente cierta: el valor de un consumidor de Sierra Leona (esa

² En el caso de un español, la relación sería de 45 a 1.

tierra llena de diamantes) es prácticamente cero.³ Y su vida, en consecuencia, se convierte en algo perfectamente prescindible y residual, un simple desperdicio habida cuenta que “en la sociedad de consumidores no tienen cabida los consumidores fallidos, incompletos o frustrados” (Bauman, 2005). Más aún, cuando su mísera posición, en términos globales no deja de volverse más y más insignificante año tras año, al menos en términos relativos. Si en 1960 vivía en los países más desarrollados el 30% de la población mundial, en 2003 nos encontramos con que tan sólo el 19% de la humanidad vive en estos lugares relativamente privilegiados (Eurostat 2005:22). Un mar de pobreza y exclusión en continuo crecimiento nos rodea.

Nos rodea a nosotros, los ciudadanos de los países ricos, habitantes de un mundo incapaz de encontrar los 1.300 millones de dólares anuales de inversión que serían necesarios para proporcionar vacunación a todos los niños (uno de los objetivos del milenio) mientras que sólo en helados se gastan en Europa 11.000 millones de dólares al año. Un poco menos de los 14.000 millones consumidos en cruceros de placer; cifra muy superior a los 10.000 millones que habría que invertir para lograr el objetivo de facilitar agua limpia y potable para todas las personas de la tierra.

Pero también al interior de las sociedades ricas, es fácil constatar que la pobreza, la precariedad y la exclusión son

componentes de carácter estructural y permanente. Hace años que se derrumbó la ilusión de poder eliminarlas definitivamente del paisaje cotidiano mediante un trabajo sostenido y gradual desde los servicios sociales y las políticas de bienestar. Hoy sabemos que la pobreza, lejos de desaparecer, como la energía, se transforma continuamente y adopta nuevas formas, nuevos rostros. Así, por ejemplo, el mismo informe de Naciones Unidas (2006:270) muestra cómo el índice de desarrollo humano presenta enormes diferencias no sólo entre países sino también al interior de cada sociedad, de forma que, por ejemplo, mientras los estadounidenses más ricos alcanzan el máximo de puntuación en dicho índice, la marca obtenida por el 20 por ciento de su población más pobre en términos de desarrollo humano es prácticamente la misma que obtiene la población de Cuba, Bahamas o México.

En la actualidad, junto a la constatación de que la pobreza es un hecho estructural entre nosotros, nos encontramos con que toda la acción encaminada a erradicarla debe afrontar, junto a las indudables dificultades técnicas y metodológicas, la necesidad de combatir también en el terreno de las ideas para lograr abrirse paso frente a propuestas ideológicas conservadoras que defienden la bondad de minimizar el papel del Estado y la Administración en favor de un real o pretendido retorno de la sociedad civil que

³ El informe sobre la situación del mundo publicado por el Worldwatch Institute en 2004 (Worldwatch Institute 2004: 35 y sig), señalaba datos tan sorprendentes como que el consumo de electricidad hacia el año 2000 era de 12.331 kilowatios/hora por persona en EE.UU., mientras apenas alcanzaba los 81 en Nigeria; o que a los 621 ordenadores por cada 1000 habitantes en EE.UU. habría que oponer como contraste los 6 de la India.

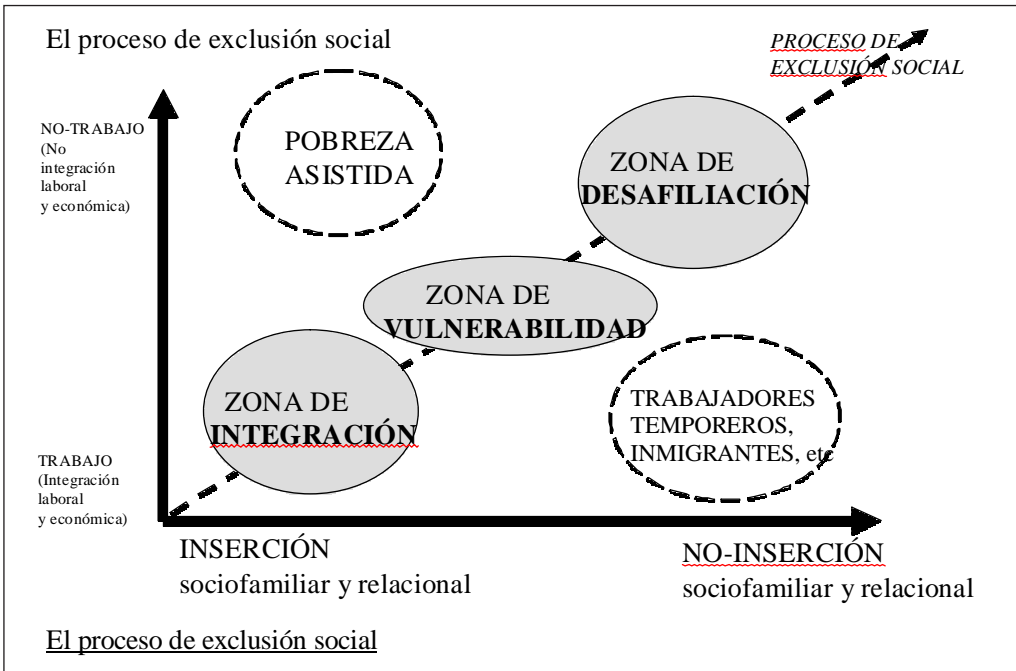
supuestamente obtendría mejores resultados que las políticas sociales públicas a la hora de luchar contra la exclusión. Ese repliegue de “lo público”, unido a la pérdida de perspectiva universalista en torno a los derechos sociales y a la falta de voluntad política para actuar de forma beligerante al servicio de los más excluidos, aviva el peligro de intentar explicar los problemas sociales desde el recurso a las características de los individuos. Y entre éstas adquiere cada vez más relevancia entre nosotros la condición étnica, con el consiguiente riesgo de etnización del conflicto social, tal y como tuvimos ocasión de comprobar con ocasión de los disturbios en los barrios periféricos franceses hace ahora un año y medio.

Por todo ello resulta de vital importancia entender correctamente los retos que acompañan a las formas modernas de exclusión social a escala planetaria, ya que de ello depende que encontremos el camino para construir una paz sostenible y duradera, junto a la posibilidad de generar cohesión social y de lograr instrumentos eficaces para la erradicación de la pobreza, desde un compromiso por una gestión eficaz que no renuncia, sino que se acompaña inexcusablemente de la colaboración de una ciudadanía activa, capaz de afrontar los problemas de la construcción de identidad desde marcos de respeto y tolerancia, impulsores de una dinámica de gobernanza universal.⁴

La exclusión aquí y ahora

Ahora bien, traducido a nuestro entorno social más próximo, la cuestión de la exclusión podría definirse como “un proceso de carácter estructural que en el seno de las sociedades de abundancia termina por limitar sensiblemente el acceso de un considerable número de personas a una serie de bienes y oportunidades vitales fundamentales, hasta el punto de poner seriamente en entredicho su condición misma de ciudadanos” (Cabrera, 1998). Proceso que en sus manifestaciones más concretas tiene que ver esencialmente con el resultado de las dinámicas generadas en cada uno de los dos ejes básicos que determinan el grado de incorporación/participación en la sociedad de cada persona, y la ubican de forma estable o provisional en uno u otro de los tres territorios esenciales en que podemos dividir el espacio social: a) el territorio de la *integración*; b) el de la precariedad o *vulnerabilidad*; y c) el de la *exclusión*, el aislamiento o la desafiliación (ver gráfico sig.). Según este esquema que recoge ideas ya expuestas por Robert Castel, la exclusión es un proceso dinámico que discurre a través del itinerario que resulta de la confluencia del grado de inserción sociorelacional y del nivel de integración económica y laboral. En una sociedad como la nuestra, los recursos materiales de la mayoría de la población provienen del trabajo, por lo que la precariedad

⁴ El Diccionario de la Real Academia (22ª Ed. 2001). [<http://buscon.rae.es/draeI/>] define *gobernanza* como el “arte o manera de gobernar que se propone como objetivo el logro de un desarrollo económico, social e institucional duradero, promoviendo un sano equilibrio entre el Estado, la sociedad civil y el mercado de la economía”

laboral, el desempleo o la inactividad impondrán serios inconvenientes a muchas personas para que puedan llegar a sentirse y experimentarse integradas socialmente. Su capital material será mucho menos cuantioso, más inestable o inseguro que el de la mayoría de sus conciudadanos, lo que les colocará fácilmente en una situación de riesgo, precariedad o vulnerabilidad.

■ **La exclusión es un proceso dinámico que discurre a través del itinerario que resulta de la confluencia del grado de inserción sociorelacional y del nivel de integración económica y laboral.**

Muchas de estas personas que disfrutaban de un débil nivel de integración econó-

mico-laboral lograrán conseguir los recursos que necesitan para salir adelante, gracias a la explotación de su capital sociorelacional (relaciones de parentesco, familiares, amigos, vecinos y redes sociales de todo tipo) que les proporcionará soporte, apoyo y señas de identidad lo bastante sólidas como para no verse ni sentirse fuera de la sociedad. En el caso español, está más que demostrada la importancia del eje sociorelacional a la hora de impedir que miles de parados sin recursos, jóvenes sobre todo, lleguen a convertirse en habitantes de ese no-lugar por excelencia que es el espacio de la exclusión y el desarraigo.

Finalmente, en nuestras sociedades de bienestar, si bien los cauces fundamentales de incorporación social provienen del empleo y la familia, contamos también con

sistemas de protección que deberían compensar y subsanar los posibles déficits que una baja dotación de partida en recursos materiales y/o relacionales pueden acarrear. En este sentido, es crucial la importancia de políticas sociales concretas y efectivas, ya se trate de aquellas medidas universalistas que permiten el acceso a la sanidad, la educación, la vivienda o las pensiones a millones de ciudadanos –con lo que se les mantiene anclados firmemente en la zona de integración–, o bien sea que hablemos de políticas específicas de lucha contra la exclusión, como por ejemplo los programas que proporcionan una renta mínima, un servicio social de acompañamiento o una posibilidad de incorporación a proyectos de inserción laboral a quienes ya se encuentran excluidos. Del éxito o fracaso de tales políticas de inclusión social dependerá que el itinerario hacia la exclusión no se inicie, se detenga si ya ha comenzado, o incluso se invierta y retroceda en el caso de quienes han recorrido todo el camino de la exclusión, ese tobogán que te lleva directamente afuera y abajo.

Sin embargo, aunque la exclusión social es un proceso que de forma sistemática experimentan personas y grupos concretos, es absolutamente crucial que intentemos hacer una lectura de cada itinerario individual que lo enmarque estructuralmente y le confiera sentido más allá de lo particular. Sólo si entramos a cuestionar el orden social al que en teoría debería reintegrarse cada excluido, podremos sustraernos a la tentación de consagrar el *statu quo* mediante supuestas políticas de inclusión que apenas si pueden llegar a disfrazarse de puro conductismo social

diseñado para meter en cintura a minorías desviadas o díscolas. Del mismo modo que nos preguntamos en qué consiste la exclusión, hemos de interrogarnos sobre dónde, por qué, para qué, a quién y cómo incluir socialmente. Si el modelo de sociedad en donde han de ser incluidos los que han perdido pie en este baile colectivo, resultara ser el que reflejan los datos recogidos por J. M. Tortosa (1993:45) sobre Estados Unidos, según los cuales, si dividiéramos la renta nacional en tres partes semejantes, cada una de ellas sería distribuida respectivamente entre el 1%, el 9% y el 90% de la población ordenada según su riqueza, entonces deberíamos concluir que el objetivo final no parece demasiado estimulante. Un tercio de la tarta para un 1% de escasos privilegiados, mientras que en la base de la pirámide el 90% de la población con menos ingresos ha de repartirse un tercio idéntico al que se reservan los *happy few*.

El contexto español de la exclusión

Pese a todo, si el marco de comprensión presentado anteriormente fuese correcto, tendríamos que mirar de cerca cuál es el estado en que se encuentran ambos ejes de inserción, puesto que hablando en términos generales, todo cuanto los debilite se traducirá en mayores riesgos de exclusión, mientras que aquello que los fortalezca debería incrementar la cohesión e integración social. En este sentido, parece obvio que altas tasas de precariedad laboral y económica, unidas a la consolidación paulatina de una red de vínculos más débil, se acabarán traduciendo tarde o temprano

en mayores dificultades vitales para muchas más personas. De alguna forma, la llamada crisis de la vivienda refleja extraordinariamente bien el abanico de problemas que han de atravesar las personas pertenecientes a las capas sociales subordinadas en su lucha por encontrar un lugar bajo el sol: salarios insuficientes e inseguros, y red de vínculos sociales mal dotada de contactos y apoyos relevantes. Todo lo cual acaba volviendo poco menos que imposible el acceso a un techo digno donde cobijarse.

Por lo que se refiere a nuestro país, el eje de inserción sociorelacional ha tenido tradicionalmente una extraordinaria importancia; sin embargo, en muchos aspectos la evolución de las últimas décadas haría pensar que en el futuro no debería contarse tanto con el efecto de amortiguación que proporciona ese colchón familiar y de amistad. Cambios demográficos de largo alcance, que han hecho reducirse la natalidad hasta alcanzar el nivel más bajo de todo el mundo; la reducción del tamaño de la familia, junto a su progresiva pérdida de funciones; el incremento de los procesos de ruptura, o la mayor movilidad geográfica que vive la población, hacen que el apoyo de la red de parentesco se vaya haciendo paulatinamente cada vez menor. A finales de los 90, los nacimientos prácticamente igualaron a las defunciones y ha sido sólo merced al impulso reproductivo de los inmigrantes que el saldo vegetativo se ha alejado del crecimiento cero. En todo caso, las personas que viven solas aumentaron

un 70% entre 1991 y 2003. Aumento que alcanzó casi el 80% entre los solitarios de más de 65 años, que pasaron de ser 712 mil a comienzos de los noventa a representar más de un millón y cuarto en 2003. Mientras tanto, los dos millones de hogares formados por una pareja sin hijos se convertían en tres millones apenas doce años más tarde. En cuanto a los procesos de disolución del matrimonio, las cifras muestran que crecieron entre las mismas fechas alrededor de un 89%. Además del cambio de mentalidad y de condiciones de vida que todo esto implica, también parece evidente que esta reducción y fragilización del entorno más íntimo y cercano, el del núcleo formado por las personas más próximas, implicará una significativa pérdida de capital social llegado el caso de tener que afrontar una crisis laboral, económica, etc.

De todos modos, en lo que se refiere al eje sociodemográfico de las dinámicas de exclusión-inclusión que vive la sociedad española, el dato más novedoso lo constituye la incorporación de un número importante de trabajadores y personas **inmigrantes** a nuestra sociedad. Pensemos que, desde el 99, hemos tenido la tasa de migración neta más alta de toda la Unión Europea,⁵ lo que entre otras cosas significa que en 2003 llegó a España el 23% de la migración neta en toda la UE. Sin que sea legítimo identificar inmigración con exclusión, no cabe duda que debido a circunstancias como la enorme rapidez con que se ha producido la inversión de una tendencia emigratoria que duraba

⁵ 17,6 por cada 1000 habitantes en 2003, cuando la media en la Eurozona estaba en 5,7 para aquella misma fecha (Eurostat Yearbook 2005:74).

varios siglos, a la falta de experiencia previa y a la magnitud alcanzada por el fenómeno, unidas a los bajos niveles de protección legal y social de los que disfrutaban muchos de estos inmigrantes, el resultado final viene a ser una extraordinaria sobrerrepresentación de la población extranjera entre los grupos más excluidos.

En muchos sentidos, la inmigración para nosotros, lejos de ser un problema es la solución, la única solución que puede hallarse para algunos de los problemas estructurales de nuestro país; sin embargo, lo cierto es que, como se recoge en el viejo axioma atribuido a W. I. Thomas según el cual “si los hombres definen las situaciones como reales, éstas son reales en sus consecuencias” (cit. por Lamo de Espinosa, 1988), nos encontramos ante una situación en la que ha pasado a ser experimentada como un problema por una buena parte de la población. Así se comprueba en las respuestas obtenidas por el CIS a su pregunta sobre “cuáles son los problemas principales que existen actualmente en España”, donde la inmigración venía ocupando habitualmente un cuarto o quinto puesto hasta el 2003 y pasó a ocupar el primer lugar en septiembre de 2006, siendo elegido por el 59% de los encuestados en respuesta múltiple. De modo que si hasta el año 2000 habían sido considerados como un colectivo numeroso pero no excesivamente grande, los inmigrantes empezaron a ser considerados “demasiados” un par de años más tarde.⁶

A nadie se le oculta el peligro de proliferación de actitudes xenófobas y/o racistas que todo este estado de opinión puede propiciar, más aún cuando desde los medios de comunicación se airean, sin ningún rigor, datos aislados que refuerzan los estereotipos sobre el “otro” y alimentan el miedo al “extraño” al aducir, por ejemplo, que los extranjeros representan actualmente la tercera parte de la población reclusa. Olvidando todo el complejo mecanismo que se da cita en el proceso de incriminación penal por el que, al final, acaba produciéndose una selección social de la clientela que lleva a la cárcel esencialmente a personas pobres y excluidas.

Por lo que se refiere al eje que se define en torno a la integración laboral y todo lo que ello conlleva (salario, status, prestigio, etc), es evidente que el caso español resulta particularmente atípico si pensamos que durante un par de décadas fuimos el país de la OCDE con mayor tasa de paro. E incluso ahora, a pesar de que durante los últimos años se ha producido un considerable incremento de la población ocupada que nos ha llevado a alcanzar los 20 millones de trabajadores ocupados cuando en 1994 apenas si había 12 millones,⁷ lo cierto es que el empleo que se crea sigue siendo de muy mala calidad y son millones las personas que disponen de empleos estacionales, con contratos temporales, y mal pagados. De manera que si bien el paro se ha reducido, no ha

⁶ En noviembre de 2005, el 60% de los españoles respondió a la pregunta “¿Qué le parece el número de personas procedentes de otros países que viven en España?” diciendo que eran “demasiados”, frente a tan sólo un 33% que optó por decir que eran “bastantes, pero no demasiados” (CIS. <http://www.cis.es/> Consultado en marzo de 2007)

⁷ 12.186.100 según la EPA del 2º Trimestre del 94 (INE. <http://www.ine.es/> Consultado en marzo de 2007)

ocurrido lo mismo con la precariedad laboral, que afecta sobre todo a mujeres y jóvenes. Personas que en muchos casos han quedado “estabilizadas en la precariedad” en expresión de Tezanos, sobre todo en el caso de quienes ocupan empleos vinculados a sectores donde la estacionalidad es muy alta como puede ser el caso de la hostelería, el turismo, las faenas agrícolas o incluso la construcción. Convirtiéndose en un telón de fondo

hecho de vulnerabilidad y riesgo a partir del cual emergen la mayoría de las formas de exclusión existentes entre nosotros. Este funcionamiento cíclico del mercado de trabajo en España, con importantes flujos y reflujo de creación y destrucción de empleo en función de cuál sea la época del año, se aprecia con claridad en el gráfico siguiente que muestra la evolución del paro registrado mes a mes en el INEM en la última década.

Detrás de las frías cifras que se dibujan en esa especie de serpiente ondulante del paro que asciende en invierno y desciende en verano, lo que se oculta es la dura realidad de miles de personas que viven la experiencia de ser trabajadores necesarios e imprescindibles durante unos pocos meses del año para pasar a convertirse en parados, población superflua y prescindible

durante el tiempo en que deben retirarse a hibernar como los osos durante los meses fríos. No olvidemos que la temporalidad alcanza en España cifras en torno al 30%, que son más del doble de la media en la Unión Europea; afectando especialmente a los **jóvenes** de los que casi 3 de cada 4 tienen un contrato temporal, frente al 36% en el conjunto de la UE.

Por lo demás, es sabido que pocos indicadores reflejan mejor la persistente desigualdad de **género** que las cifras relativas a la posición en el mercado de trabajo. Todavía hoy, los últimos datos de la EPA correspondientes al último trimestre de 2006 reflejan una tasa de paro femenina (11,4%) que es casi el doble de la masculina (6,1%), siendo así que la mayor discriminación se da en la recta misma de salida antes de ingresar en el mercado de trabajo, cuando la tasa de actividad de los varones entre 16 y 64 años (82,4%) excede en algo más de veinte puntos a la de las mujeres de la misma edad (61,8%).

A partir de ahí, la exclusión relativa de la mujer no hace sino confirmarse: tal y como hemos dicho, las paradas son el doble que los parados; y entre los que se encuentran ocupados, nos encontramos con que las mujeres ocupadas a tiempo parcial representan el 23,1% de todas las mujeres con trabajo, mientras que entre los varones los ocupados a tiempo parcial apenas son un 4,1%, casi seis veces menos. Es verdad que en muchos casos el empleo a tiempo parcial puede ser una opción estratégica para facilitar el acceso al trabajo remunerado, pero, no nos engañemos, trabajos parciales suelen significar también salarios parciales, status parcial, carrera profesional limitada, etc. Finalmente, para terminar el ciclo de la exclusión de género en relación al mercado de trabajo, es sabido que a igual ocupación, el salario medio de la mujer en España resulta ser casi un 30% inferior al de los varones.⁸

■ **La mayor o menor integración social acaba viéndose reflejada de modo muy evidente en la posibilidad de contar con un lugar desde el que poder consolidar un proyecto de vida autónomo e independiente.**

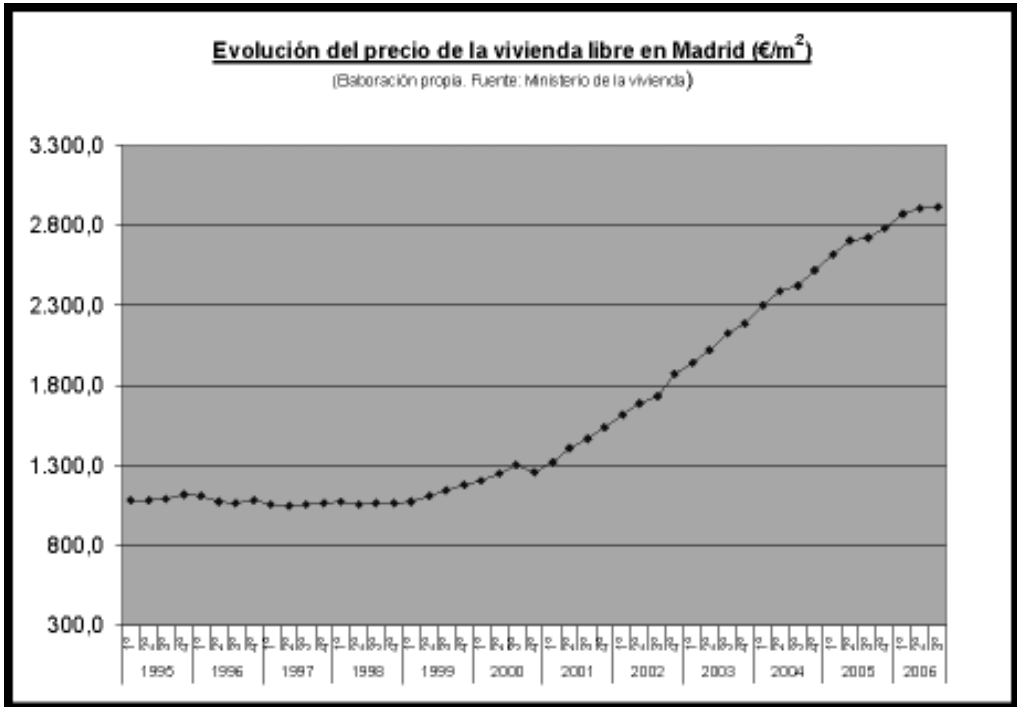
Como resultado de la acción conjunta de ambos ejes, la mayor o menor integración social acaba viéndose reflejada de modo muy evidente en la posibilidad de contar con un lugar desde el que poder consolidar un proyecto de vida autónomo e independiente. En este sentido, la vivienda, el alojamiento, expresa mejor que ninguna otra realidad la posición relativa de cada persona dentro de la sociedad. En la elección del sitio en que reside se dan cita: su capacidad económica y su mundo de relaciones sociales y afectivas; los elementos simbólicos en los que apoya su identidad y las expectativas de futuro que se ha trazado en la vida; el pasado y el presente, lo que es actualmente y lo que ha venido siendo hasta ahora, etc.

Por eso mismo la vivienda—y en general todo cuanto rodea el hecho inmobiliario—resulta tan definitiva a la hora de reflejar el nivel de cohesión e integración alcanzado por nuestra sociedad. Recordemos que hemos asistido a una escalada de precios como la que se refleja en el gráfico siguiente, que ha llevado el precio del metro cuadrado de la vivienda libre desde los 1.078 € que costaba a comienzos de

⁸ A partir de la Encuesta de Estructura Salarial, el Instituto de la Mujer estima la brecha salarial a finales de 2002 en un 28,9% menos para la mujer [<http://www.mtas.es/mujer/mujeres/cifras/> Consultado en marzo de 2007]

1995 hasta los 2.916 € en la actualidad, mientras la evolución de los salarios ha seguido un curso radicalmente distinto, de forma que según se recogía en el diario *El*

País a mediados del año pasado (6-7-2006), el salario medio de los españoles habría crecido tan sólo un 0,4% desde 1997 una vez descontada la inflación.

Esto ha implicado tener que adoptar estrategias de endeudamiento a larguísimo plazo, lo que nos ha convertido en el segundo país de la UE con mayor porcentaje de hogares hipotecados, sólo superado por Italia (Eurostat 2005:131). Además de las indudables consecuencias económicas que entraña para una persona joven tener que firmar una hipoteca a cuarenta e incluso a cincuenta años –lo que significa que abarca e incluso excede toda su vida laboral–, no cabe duda que existe además un impacto personal y psicológico fortísimo que se acaba traduciendo en esa “corrosión del carácter” que ha puesto de relieve Richard

Sennett (2000). De la mano de lo inmobiliario y la vivienda, la corrupción a gran y pequeña escala se nos cuela en la vida cotidiana. Por la vivienda y la hipoteca acaban naufragando buena parte de las solidaridades, como resultado de esa situación paradójica en la que por un lado debemos estar dispuestos a la mayor flexibilidad y a movernos en un horizonte cortoplacista que es el que impera en el mercado de trabajo, mientras por otro lado nos vemos forzados a anudar con el banco una relación a larguísimo plazo, prácticamente de por vida, como única vía para acceder a ese bien básico que es el techo en el que vivimos.

■ Quizás el único elemento estructural digno de destacar como telón de fondo para acabar de dibujar las especificidades de la exclusión en nuestro país lo constituya el bajo nivel de protección social alcanzado.

Por último, quizás el único elemento estructural digno de destacar como telón de fondo para acabar de dibujar las especificidades de la exclusión en nuestro país lo constituya el bajo nivel de protección social alcanzado. Lo que Navarro (2006) ha llamado el subdesarrollo social de España es fruto de una larga trama de encadenamientos históricos y políticos que han impedido primero y retrasado después la consecución de niveles de cobertura y protección semejantes a los de otros países de nuestro entorno. En cualquier caso, el hecho es que, a día de hoy, el gasto español en protección social supone únicamente el 20,2% del PIB, mientras que la media en la UE-15 se sitúa en el 28%, quedándonos por tanto ocho puntos por debajo de la media. Muy lejos desde luego del 32,5% de Suecia, o incluso del 30,6% de Francia (Eurostat 2005:135). Si además resulta que de los 146,7 millones de euros destinados

a gastos en prestaciones de protección social en 2003, únicamente el 0,8% se dedicó específicamente a programas de lucha contra la exclusión social, entonces hemos de concluir afirmando que el llamado “milagro español”, lejos de referirse al importante ritmo de crecimiento y modernización experimentado en los últimos treinta años, habría que reservarlo sobre todo para tratar de explicar cómo es posible que teniendo tales niveles de paro y precariedad, tales precios imposibles en la vivienda y tan bajos niveles de protección social, no se haya producido todavía un verdadero estallido en las cifras de exclusión y marginación social. Probablemente, el colchón de protección familiar unido a pautas culturales que permiten sin grandes sufrimientos retrasar las pautas de emancipación juvenil y confiar en la disponibilidad de espacios de socialidad colectivos y abiertos para lograr alcanzar lo que en otros países sería privativo de la más estricta privacidad sean algunas de las principales razones que puedan esgrimirse para explicar que, pese a toda una acumulación de indicadores objetivos que harían presagiar una exclusión galopante, nuestro modelo social ofrezca todavía porcentajes relativamente pequeños de desafiliación y marginación severa.

Bibliografía

- BAUMAN, Zygmunt (2005): *Vidas desperdiciados: La modernidad y sus parias*. Barcelona: Paidós.
- CABRERA CABRERA, Pedro José (1998): *Huéspedes del aire: sociología de las personas sin hogar en Madrid*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- EUROSTAT (2005): *Europe in figures. Eurostat Yearbook 2005*. Luxemburgo: Office for Official Publications of the European Communities.
- INE (2005): *Indicadores Sociales*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística.
- LAMO DE ESPINOSA, Emilio (1988): “Predicción, reflexividad y transparencia: La ciencia social como autoanálisis colectivo”, en *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 43, pág. 43-74.
- NACIONES UNIDAS (Ver UNITED NATIONS)
- NAVARRO, Vicenç (2006): *El subdesarrollo social de España: Causas y consecuencias*. Barcelona: Anagrama.
- SENNETT, Richard (2000): *La corrosión del carácter: las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.
- TORTOSA, José María (1993): *La pobreza capitalista: sociedad, empobrecimiento e intervención*. Madrid: Taurus.
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2006): *Human Development Report 2006. Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis*. NYC: United Nations.
- WORLDWATCH INSTITUTE (2004): *La situación del mundo*. Barcelona: Icaria.

Ser o estar: esa es la cuestión

Divagaciones sobre el lenguaje política y técnicamente correcto, y sobre sus implicaciones en la intervención social, hasta llegar a plantearnos el concepto mismo de lo que es ser –o estar– en determinadas situaciones objeto de nuestra intervención, y las consecuencias que de ello se derivan.

Gustavo García Herrero¹

Resumen

¿"Es" un sin techo o "está" sin techo? ¿"Es" una mujer maltratada o una mujer que "está siendo" –o "ha sido"– maltratada?... La necesidad de categorizar las situaciones en las que intervenimos y las personas afectadas nos lleva a confundir, en ocasiones, lo que no dejan de ser "situaciones", con la asignación de una condición sustancial a las personas que las viven. Algo más que una cuestión terminológica, ya que la intervención social que se genera a partir de uno u otro enfoque puede tener perspectivas, estrategias y objetivos bien diferentes.

Palabras clave: Lenguaje, estigmatización, intervención social, normalización, diversidad.

Abstract

"Is" he homeless or is he homeless "just now"? Do we talk about an ill-treated woman or about a woman that "is being" –or "has been"– ill-treated?... Sometimes the need to categorize the situations in which we intervene and the affected persons make us confuse what are still "situations", with the assignment of a substantial condition to the people who live them. The social intervention is more than a terminological question as it is generated starting from one or another focus and it can therefore have quite different perspectives, strategies and goals.

Key words: Language, stigmatization, social intervention, normalization, diversity.

¹ Trabajador social.

El (inútil) juego de etiquetar

Era el año 1987 y se discutía en las Cortes de Aragón el proyecto de Ley de Ordenación de la Acción Social. Un diputado de la oposición había presentado una enmienda a la totalidad con texto alternativo. En él propugnaba que, frente al planteamiento de una Acción Social de carácter universal, en base a necesidades específicas de convivencia e integración social y las consiguientes prestaciones, debería formularse como acción dirigida a determinados grupos desfavorecidos. Relacionaba en el texto alternativo un amplio y detallado elenco de cuáles deberían ser, a su juicio, estos grupos objeto de la atención de los servicios sociales (tercera edad, discapacitados, mujeres maltratadas, minorías étnicas, alcoholismo y drogadicción, menores y jóvenes en situación de riesgo...). Más aún, en uno de los artículos del texto alternativo propugnaba que la Comunidad Autónoma otorgaría a cada persona que solicitase ser atendida por los servicios sociales el correspondiente *documento administrativo* (sic) que estableciera el grupo o colectivo al que se le asignaba para recibir esta atención.

La diputada que defendía el proyecto de Ley planteó en el debate en sede parla-

mentaria al promotor de la enmienda: “Sr. ..., ¿qué documento administrativo expediría usted o, a qué colectivo asignaría a una mujer de 79 años, gitana, alcohólica, coja y que sufra malos tratos por parte de su compañero?”

Y tu, colega, ¿a qué colectivo adscribirías a esta señora...?

Puede parecer un caso algo rebuscado pero es probable que en alguna ocasión hayas tenido que valorar si ante una determinada situación debe intervenir una u otra unidad, centro o servicio, o si a una determinada persona la remites a uno u otro servicio, centro o institución, en función de los diversos problemas que presenta: ¿Cuál es el más importante? ¿Dónde la remito en primer lugar? ¿Quién debería asumir esa intervención?... Y más aún cuando se trata de temas, digamos, “fronterizos” o territorios de claros oscuros: esa persona con enfermedad mental, que además consume alguna sustancia tóxica y que vive en la calle; esa chica inmigrante joven, sin entorno familiar y en riesgo de sufrir abusos o malos tratos, pero que aún no ha sido víctima de ellos...²

Lo cierto es que tenemos diseñados unos sistemas de protección que, en nombre y en aras a la necesaria especialización que hoy se exige a todo servicio de calidad, nos organizamos por especia-

² Hablando de “cuestiones fronterizas”, no hace mucho tiempo se localizaron dos personas “viviendo” en sendos panteones del cementerio. Y se planteó la cuestión de a quién correspondería asumir esa situación y realizar las consiguientes visitas, digamos que “domiciliarias”: ¿al trabajador social del Centro Municipal de Servicios Sociales del Barrio donde se ubica la “vivienda-panteón”? ¿al del Centro Municipal donde estaban empadronadas esas personas antes de utilizar ese “domicilio”? ¿al del Albergue Municipal, por tratarse de personas “sin hogar”? ¿a la Policía Municipal? ¿a varios de estos centros o servicios conjuntamente?... Dejo la cuestión abierta como un ejercicio intelectual y un juego para los lectores/as: ¿quién creéis que debería haber realizado esa “visita domiciliaria”? Y ¿quién creéis que la realizó? El asunto es verídico. Lo juro.

■ Pero cada vez tendremos más dificultades para encontrar quién está dispuesto a asumir el caso de manera integral.

lidades en una tendencia cada vez más acusada. Cada vez más podemos contar con recursos especializados para esto y aquello, dispuestos a aportar su saber especializado en aquello que específicamente les compete. Pero cada vez tendremos más dificultades para encontrar quién está dispuesto a asumir el caso de manera integral. Porque, para más inri, también en la atención primaria intentamos “especializarnos”.

Y así las cosas, todo nuestro empeño consiste, en muchos casos, en intentar colocar la etiqueta adecuada a la persona que solicita nuestra intervención, para enviarla al lugar o al recurso en el que atienden más específicamente a ese colectivo o a esa necesidad. Unas veces por las especialidades técnicas en las que nos estructuramos los propios servicios sociales; otras veces por imperativo de los diversos compartimentos administrativos y de los detallados reglamentos o normas que especifican quién puede o no ser atendido en cada uno de ellos y en qué condiciones.

Quizás tenía razón ese diputado aragonés, y lo que necesitamos es ejercitar con rigor nuestra capacidad de etiquetado: detalladas clasificaciones de situaciones-problemas, certeros diagnósticos, precisos protocolos de derivación e intercomunicación entre las diversas unidades, centros o servicios que deben intervenir...

Pero sin insultar...

Y así, etiquetando y etiquetando, a toda situación le encontramos un nombre preciso para definir el colectivo al que podemos adscribir a una determinada persona; bueno, no siempre lo encontramos, aun cuando echemos mano de todos los eufemismos que se nos ocurran; ahí está, si no, ese trajín de llamar anteayer ancianos, ayer personas mayores, hoy tercera edad, y mañana, ¡quién sabe!: edad dorada, cuarta edad, tercera juventud...

Otros sí han encontrado un nombre técnicamente preciso; incluso no contentos con etiquetar a las personas, exigen que se rotulen los centros con ese nombre. Como ocurre en una Comunidad Autónoma cuya normativa de acreditación de centros exige que en los albergues y centros de acogida se explicita su denominación como “*Centro de Acogida a marginados sin bogar*”. Vamos, que a todo el que pase por la puerta se le presupone la condición de “marginado” y, si no lo es cuando entra, pues se convierte en ello por el hecho mismo de haber utilizado ese centro. ¿Qué necesidad hay de proclamar que quienes utilizan ese centro son “marginados”? Como director de un centro de estas características, que es utilizado cada año por casi 4.000 personas diferentes, puedo asegurar que muchos de ellos, la gran mayoría, no tienen los rasgos de lo que consideraríamos “marginado”; son temporeros con escasos recursos, que no pueden pagarse una fonda o pensión durante los días en que esperan para desplazarse al lugar donde van a ser contratados; o inmigrantes recién llegados que no cuentan con red de apoyo, o personas de la propia ciudad (el año pasado

un 15% del total de usuarios) que han sufrido alguna incidencia en su hogar (inundación, incendio...) o en sus relaciones familiares y necesitan un alojamiento alternativo de urgencia....

¿En qué se basan los responsables de esa normativa para considerar “marginados” a quienes utilizan un albergue o un centro de acogida? Y, aun cuando así fuera, ¿qué necesidad hay de proclamarlo? Y se me ocurre pensar: si esas mismas autoridades o funcionarios que han incluido el calificativo de “marginado” en la puerta de un albergue, en lugar de estar en el Área de Acción Social estuvieran en la del Urbanismo, ¿se atreverían a incluir el término “especuladores” en cualquiera de los espacios donde acudan promotores o empresas del sector...? Por supuesto, no digo que todos ellos lo sean pero, al menos en algunos lugares, visto lo visto –y con sentencia judicial en mano– alguno habrá... ¿Por qué a algunas personas la Administración les puede aplicar calificativos con connotaciones negativas y a otras no? ¿O es que a alguien le gusta que le llamen “marginado”?

¡Cuida esa boquita!³

También nosotros, los profesionales de la intervención social y nuestros responsables institucionales, debemos revisar y cuidar el lenguaje. En primer lugar, porque por nuestro rol el lenguaje que utilizamos tiene una especial trascendencia en el argot colectivo; y ya sabemos que el lenguaje condiciona el pensamiento y, en

consecuencia, las actitudes de la ciudadanía hacia los asuntos a los que se refiere.

■ **Y no se trata sólo de buscar nuevos eufemismos para referirnos a las personas o a sus situaciones, siempre en busca de un lenguaje política y técnicamente correcto.**

Pero también debemos revisar y cuidar nuestro lenguaje, conscientes de que, como decimos, el lenguaje condiciona el pensamiento y el pensamiento tiene su reflejo en la acción, es decir, en nuestra forma de intervenir. Y no se trata sólo de buscar nuevos eufemismos para referirnos a las personas o a sus situaciones, siempre en busca de un lenguaje política y técnicamente correcto:

- ¿cómo llamamos a los negros?: “negros”, “de color”, “africanos”, “subsaharianos...?”
- ¿y cómo llamamos a los antaño ancianos, para que no se molesten: personas de edad, personas mayores, de la tercera edad, de la edad dorada, de la tercera juventud...?
- ¿son los gitanos una raza, una etnia, una cultura, un pueblo...?
- ¿y a los inmigrantes sin permiso de trabajo y residencia como calificarlos: “en situación irregular”, “ilegales”, “sin papeles”...?
- ¿y a los que antes se llamaba “drogadictos”, mejor les llamamos

³ Me he permitido parafrasear este eslogan de una campaña del Secretariado Gitano en Andalucía, para prevenir y luchar contra el lenguaje con connotaciones racistas. Uno de los objetos publicitarios de esta campaña es un simbólico lápiz de cacao de labios.

“consumidores de sustancias tóxicas”, “adictos”...?

- ¿y a las personas sin hogar: “sin hogar” tal cual, “sin techo”, “transeúntes”, “mendigos”, “menesterosos”, “en situación de grave marginación”, “en situación de indigencia”, “cronificados”...?
- ¿y a las personas con alguna discapacidad, y a las que se encuentran en situación de dependencia...?
- ¿Y la violencia que sufren las mujeres, cómo llamarla: “de género”, “sexual”, “doméstica”...?
- ¿y cómo llamar a eso que siempre decíamos “integración social”? ¿lo seguimos llamando “integración”, mejor “inserción” o quizás “inclusión”?

Estoy seguro de que cualquier persona especializada o con una motivación especial en cualquiera de estas situaciones, no sólo habrá hecho ya su selección de expresiones política y técnicamente apropiadas –cuya oportunidad no cuestiono– e incluso pueden considerar ofensivo que se plantee la posibilidad, siquiera como ejemplo, de usar otras expresiones. Pido disculpas por ello. Pero convendrán conmigo que, para quien no es un especialista en el tema no siempre resulta fácil elegir opción, y deben –debemos– andarnos con pies de plomo de no utilizar la expresión equivocada. Porque nos dirán que tras ella se esconde todo un concepto negativo, obsoleto, incluso ofensivo para alguien; yo mismo he llamado la atención sobre el lenguaje inadecuado al mencionar la etiqueta de “marginados” que determinada Comunidad Autónoma exige que figure en la

puerta de todos los albergues y centros de acogida.

Conviene, en todo caso, ser benévolo y disculpar que quienes no estemos muy puestos en un determinado tema podamos utilizar expresiones inapropiadas. Sigue siendo una obra de misericordia “enseñar al que no sabe”, y no “enfadarse y abroncar al que no sabe”. Quizás fuera oportuna una guía de buenas prácticas en el lenguaje para enseñar a profesionales y estudiantes –y también, por qué no, a políticos–, a hablar con propiedad y sin arriesgarse a ser vilipendiado por su tremendo error en el uso de una expresión.

Ser o estar

Volviendo a lo substancial del lenguaje, lo que importa, en definitiva, es considerar si tras el uso de determinadas expresiones se esconden, realmente, no solamente conceptos, sino formas de intervenir que no son las apropiadas.

Y lo cierto es que, en aras a la simplificación que el uso cotidiano del lenguaje nos exige, nos referimos habitualmente a “personas sin hogar” o a “mujeres maltratadas”, por ejemplo, para expresar conceptos genéricos de determinadas categorías, grupos sociales o situaciones de carácter general. Ahora bien, el problema es cuando utilizamos estos conceptos generales para calificar situaciones concretas y decimos de una determinada persona: “*es un sin hogar*” o “*es una mujer maltratada*”.

Así, sin darnos cuenta, **acabamos de elevar a la categoría de estado lo que sólo son situaciones**. La diferencia es de

extraordinaria importancia. **No es lo mismo un estado que una situación:**

- No es lo mismo “**ser** una persona sin hogar” que “una persona que **está** sin hogar”.
- Ni es lo mismo “**ser** una mujer maltratada” que “una mujer que **está** siendo —ha sido o está en riesgo de ser— maltratada”.
- Por supuesto, no es lo mismo “**ser** una prostituta o prostituto”, que “**estar** —o haber estado— ejerciendo la prostitución”.

Te animo, colega, a seguir buscando ejemplos similares. Los encontrarás sin dificultad. ¿Y dirás que lo mismo da llamarlo de una u otra manera? Es sólo una cuestión semántica. Pues no es lo mismo, ni mucho menos:

Ser es una cualidad de la persona, es consustancial a la misma, definitorio de su identidad. **Estares una circunstancia**, algo que tiene que ver con la relación o la situación de esa persona en el entorno.

Si alguien “**es**” hay que tratarle como tal y ayudarle a vivir con ese rasgo o característica, a asumirla y utilizarla de la forma más adecuada para mejorar su relación consigo mismo y con el entorno. Por el contrario, si alguien “**está**”, hay que

analizar con la propia persona por qué está como está o donde está, qué supone estar así y qué estrategias son las más adecuadas para superar esa situación en la que está.

- **No existen “personas sin hogar”, sino personas “que están sin hogar”.**

Utilizando uno de los ejemplos anteriores que, por mi actividad, me resulta más conocido, me atrevo a afirmar que: **no existen “personas sin hogar”, sino personas “que están sin hogar”.**⁴ A veces ese “estado” es algo puramente coyuntural, como muy bien sabemos los que trabajamos para dar respuesta a estas situaciones; ocurre que personas de paso por la ciudad se quedan “colgadas” por muy diversas razones, pierden la documentación, el dinero, el autobús o el tren...; otros tienen un problema en su casa y tienen que abandonarla precipitadamente, sin posibilidad de disponer de otro alojamiento por sus propios medios... Son personas que, en ese momento —en esa noche, en esos días...—, “están sin hogar”.⁵ Otros, bien lo sabemos, llevan mucho tiempo sin hogar, llegando incluso

⁴ Como no hay “mujeres maltratadas”, nadie “es” eso; existen, por supuesto, “mujeres que han sido maltratadas”, “mujeres que están siendo víctimas de malos tratos”, “mujeres que están en riesgo de ser maltratadas”..., pero ninguna mujer “es” —como condición y esencia de su persona— “maltratada”.

⁵ En la terminología acuñada a nivel europeo distinguen la expresión “sin hogar” para los casos más graves de desarraigo, aquellos que carecen de entorno de convivencia personal, utilizando la expresión “sin techo” para quienes en determinadas circunstancias no tienen la posibilidad de alojarse por sus propios medios, particularmente cuando se encuentran fuera de su propia ciudad. Así todas estas situaciones “coyunturales” entrarían en esa categorización de los “sin techo”, mientras que se reservaría la de “sin hogar” para esas situaciones de desarraigo convivencial absoluto y formas de extrema marginalidad. Aún así, los comentarios que hacemos al “ser” o “estar” siguen siendo válidos a la hora de aplicarse tanto a uno como a otro tipo de situaciones y a las consiguientes categorizaciones.

a cronificarse en una situación de desarraigo que cada vez se hace más difícil superar. Pero incluso en los casos más cronificados, llamarles “sin hogar” no nos puede hacer olvidar que lo suyo no es una cualidad personal, sino una situación, por arraigada y duradera que sea.

¿A dónde nos lleva esta situación, en la práctica? Pues ni más ni menos que a **cambiar la orientación estratégica de los dispositivos con los que atendemos a estas personas**. Evitar conceptos esenciales –“ser”– como punto de referencia para su diseño, y utilizar el “estado” en el que se encuentren las personas que deban utilizarlos, nos lleva a pensar un tipo de establecimientos en los que la clave es la **diversidad** (hay muchas maneras de “estar” –sólo, con el grupo familiar...– y muchos “grados”, intensidades, duración...), la **flexibilidad** (complemento imprescindible de la diversidad en entornos complejos) y, sobre todo, más **normalizados** (el “estar” sin hogar o sin techo ya no privativo de personas caracterizadas por un acusado nivel de desarraigo, sino que puede ocurrir en algún momento a personas digamos que “normales” o, en todo caso, en situaciones de riesgo o vulnerabilidad).

El albergue tradicional da paso así a establecimientos modulares, donde los espacios de baja exigencia y el trabajo de calle con personas con acusados niveles de desarraigo y cronificación convive con alojamientos más temporales para personas de paso (transeúntes, temporeros...), espacios o módulos para la inserción (estancias a medio y largo plazo, con intimidad y autonomía), apartamentos o módulos familiares, viviendas tuteladas,

etc. Trajes a medida para situaciones diferentes. No todos “son” sin hogar o sin techo, sino que todos “están” en esa situación, cada uno de una forma distinta o por diversas circunstancias.

Todos esos espacios diversos, flexibles y reforzando, en todo lo posible, los elementos de normalidad es lo que ha caracterizado el desarrollo del Albergue Municipal de Zaragoza, además de un intenso **trabajo en red** con el resto de los centros y servicios que trabajan en nuestra ciudad para dar respuesta a estas mismas personas. Sin embargo, quienes nos visitan suelen sorprenderse de que un centro de sus dimensiones (una plantilla de casi 50 personas y un gran edificio donde pueden alojarse en un mismo día más de 170 personas en sus distintos espacios) no tenga talleres; ni tampoco servicios médicos, ni para la escolarización de los muchos menores de edad que se alojan en el centro con sus familias. No son carencias que queramos solucionar: no los tenemos por una cuestión de principios. ¿Por qué?

La verdad –y la integración– está ahí fuera...

Ésta es la cuestión: no nos consideramos un centro para personas sin hogar, sino para personas “que están sin hogar”. Quienes utilizan nuestros servicios, quienes necesitan de nosotros no es por “ser personas sin hogar”, lo hacen porque “se encuentran sin hogar”; como antes decíamos, hay quien está sin hogar en un momento determinado por una circunstancia puramente coyun-

tural;⁶ otros, simplemente no quieren o no pueden gastar el dinero en un hostel, por económico que sea, cuando vienen en busca de trabajos temporeros en la fruta, en las ferias... ¿Qué sentido tiene que les tratemos como si fueran personas sin hogar...? Al fin y al cabo, muchos de ellos son personas con una vida digamos “normal”, con familia, con casa, con trabajo o estudios... Todo lo que necesitan es un lugar donde pernoctar y donde poder cubrir en esos momentos sus necesidades básicas (alimentación, ropa, higiene...), incluso algún apoyo, orientación o ayuda para realizar gestiones... ¿Para qué necesita esta gente talleres? Y, si tiene algún problema de salud, ¿por qué no pueden ir a los Centros de Salud, a los Hospitales o ser atendidos por los servicios sanitarios de urgencia o domiciliarios como todo el mundo...?

Hay otras personas que acuden a nuestro centro cuya situación es algo más que coyuntural; personas que llevan un tiempo sin domicilio con el riesgo que ello supone de deteriorar su situación a pasos acelerados; personas que van perdiendo sus hábitos de trabajo, de higiene, relacionales... En la base de esas situaciones podemos encontrar desde crisis económicas o relacionales hasta problemas de personalidad, adicciones o cualesquiera otras circunstancias. Se trata, en conse-

cuencia, de ofrecerles algo más que servicios materiales para la cobertura de sus necesidades básicas, y algo más que ayuda para realizar gestiones. Es necesario formular un diagnóstico y diseñar un intervención dirigida no tanto a paliar sus limitaciones o déficit, sino sobre todo a descubrir y activar sus potencialidades⁷ para superar su situación, mediante la motivación, el acompañamiento y la provisión de los recursos necesarios.

■ **No perder de vista cuál es el objetivo de nuestra intervención; y éste no es otro que conseguir que la persona supere la situación que le lleva a estar sin hogar.**

Bien puede ocurrir que, en este proceso de recuperación de habilidades, sean necesarias determinadas dinámicas grupales, talleres, actividades, etc. En estos casos procuramos no perder de vista cuál es el objetivo de nuestra intervención; y éste no es otro que conseguir que la persona supere la situación que le lleva a estar sin hogar. Es decir, a lograr que pueda vivir por sus propios medios y en su propio entorno. Evidentemente, el objetivo de nuestra intervención está “fuera” de nuestro centro. Por ello, si para recuperar

⁶ Podíamos llenar artículos contando mil y una situaciones de este tipo, algunas de ellas bien pintorescas: grupos juveniles extranjeros que se quedan “tirados” en Zaragoza tras una discusión con el autobusero que debía llevarlos de regreso a su país tras un intercambio juvenil, “moteros” que en un día de puente pierden toda su documentación y su dinero y no pueden contactar con sus familias, trabajadores sociales, periodistas en activo que viven una grave crisis familiar...

⁷ Como es bien sabido –aunque con frecuencia olvidado en la práctica–, toda intervención social debe formularse en positivo, es decir, en base a las potencialidades, no en base a las carencias. Con carencias no se puede construir nada: solamente cabe asistir.

determinadas habilidades es preciso un taller, ¿por qué no buscarlo fuera de nuestro centro? Hay en la ciudad una amplia oferta de talleres, grupos, actividades... Siempre será preferible incorporar a nuestros usuarios en esos grupos que constituirlos dentro de nuestro propio centro.⁸ No podemos integrar a nadie en el Albergue, la integración solamente puede lograrse en la ciudad; como todo el mundo.

Y, por supuesto, haciendo valer siempre y en todo momento su condición de ciudadanía; es decir, como ciudadanos que son, de pleno derecho, pueden y deben utilizar siempre que los necesiten, y en las mismas condiciones que el resto, los servicios sanitarios, educativos, culturales, deportivos... del entorno. Aunque a algunas personas no les guste coincidir con “gente del Albergue” en el Centro de Salud o en la biblioteca pública ¡qué le vamos a hacer! ¡No podemos excluir a todos aquellos a quienes no nos gusta encontrar en el autobús, en las tiendas, en los centros de salud o en los centros escolares...!

Incluso pensando en el grupo de usuarios más cronificados, los de la baja exigencia, los que llevan años en las calles en situación de extrema marginalidad y con el mayor deterioro de sus hábitos higiénicos, relacionales...; también ellos siguen siendo ciudadanos de pleno derecho, y hay que exigir que cada sistema garante de los mismos cumpla su cometido, por difícil que pueda resultar, sin crear estructuras o servicios paralelos.

Optar por estas estrategias no es fácil:

hay que soportar las presiones de quienes insisten en que sería necesario un servicio sanitario en el propio centro, “porque esta gente tiene muchos problemas de salud...”; pues bien, solemos decir: “nos parece bien que el centro cuente con un servicio de salud, siempre que lo ponga y lo gestione el Sistema de Salud responsable de la sanidad para todos los ciudadanos”. Y nos piden que pongamos talleres, “porque en otros albergues hay, y así la gente está ocupada en algo útil e incluso gana algún dinero...”. Pero es que nosotros no queremos que la gente esté ocupada en el Albergue, ni tampoco que gane aquí dinero; no estamos para eso. Queremos que salgan fuera a buscarse la vida –en todos los aspectos: económicos, relacionales...–, porque sólo fuera tiene sentido buscarla. No queremos que nadie encuentre en el Albergue lo que sólo fuera puede encontrar. Indudablemente es ésta una opción mucho más difícil y compleja que montar todo un entramado específico de protección para estas personas en el propio centro: así se notarán menos fuera del centro y ellos estarán más cómodos y mejor atendidos. Pero, ¿cuál es el objetivo de su estancia en el centro? ¿Cuál es la razón de ser del propio centro: acoger y atender en todas sus necesidades a “personas sin hogar” o ayudar a personas que “están sin hogar” a superar esa situación? Ser o estar: esa es la cuestión.

Sin embargo, se siguen construyendo –ahora mismo– centros para personas sin hogar con todo tipo de servicios incorporados: no sólo servicios sanitarios y

⁸ Y, si no existiera el recurso necesario, será una carencia para toda la ciudad, y no sólo para el albergue o para el centro de acogida. Si se plantea constituir ese recurso, mejor hacerlo para la ciudad, y no para el centro...

talleres, sino incluso peluquerías y hasta servicios postales; para que no necesiten salir del centro para nada. En serio. Y vende mucho; ya lo creo que vende. Dicen sus promotores que toman como referencia los modelos europeos más avanzados... Deben considerar muy “europeo” crear jaulas de oro para que determinadas personas no se vean en las ciudades –todo sea por la estética– y para que no tengan trato con el resto de la ciudadanía –todo sea para no molestar–. Y eso vende –y a veces se paga en votos, ya se sabe–.

Son incluso iniciativas muy celebradas en los medios de comunicación. Podemos ver el entusiasmo con el que se saludan, incluso en el selecto espacio de un telediario, campeonatos mundiales de fútbol sala para “personas sin hogar” a través de los cuales estas personas reconstruyen su dignidad y todo eso... O, en otro orden de cosas, se exhiben como modélicas en la televisión empresas donde todas sus trabajadoras son “mujeres maltratadas”, porque en ellas encuentran personas como ellas, que las entienden, y una oportunidad para rehacer sus vidas... Son, qué duda cabe, iniciativas bien intencionadas. Pero, veamos:

Una persona que “está sin hogar”, se aloja en un centro para personas “sin hogar”, se le conceptualiza y se le denomina “sin hogar”, se relaciona fundamentalmente con “personas sin hogar”, su tiempo lo dedica a participar en talleres o actividades para “personas sin hogar” y con personas sin hogar, incluso juega al fútbol y alcanza prestigio en un equipo en lo que lo de menos es jugar bien o mal a fútbol, sino hacerlo con y contra otras “personas sin hogar”. Parece lógico

que, tras un proceso como éste, una persona que “está sin hogar” termine viviendo, sintiendo, pensando y actuando como una “persona sin hogar”. Al menos, hemos hecho todo lo posible para que así sea.

Lo mismo podemos decir de esa mujer que ha sufrido malos tratos: vive en un centro de acogida para mujeres que sufren malos tratos, está siendo atendida por especialistas en la atención a mujeres maltratadas; participa en grupos de autoayuda de mujeres maltratadas, recibe ayudas por ser mujer maltratada; y, por si fuera poco, trabaja en una empresa por ser mujer maltratada y donde todas sus compañeras son mujeres maltratadas. Muy difícil tiene que ser que esa mujer, que fue maltratada, no termine pensando, sintiendo, viviendo y concibiéndose a si misma como una “mujer maltratada” ¿Es eso lo que pretendemos...?

Y un epílogo como disculpa

Soy consciente de que al hilo de estas reflexiones me he metido en terrenos más que resbaladizos; y, como ya me ha ocurrido en alguna ocasión, tal vez en ésta también me gane alguna que otra enemistad o merecida fama de atrevido o iconoclasta. Se que he expuesto mis argumentos con un puntito de exageración –ya lo decía Ortega: “quien no exagera, no comunica”–.

Sin embargo, reivindico la filosofía del cínico, del que se atreve no digo a decir, sino a pensar y a cuestionar estados de las cosas sobre las que parece que se extiende un halo de incuestionalidad. También lo decía Ortega: la potencia del intelecto reside más en la capacidad de disociar

conceptos tradicionalmente asociados, que en la capacidad de concebir nuevas ideas. Como también es suya la definición de ciencia como “todo aquello sobre lo que se puede discutir”. Confío, pues, en la actitud científica de los colegas y lectores/as y a ella me encomiendo.

Quizás me han ofrecido la mano –los de la redacción de RTS al animarme a poner por escrito y comunicar estas ideas– y me he tomado el brazo. Así se lo

pensarán otra vez... No ha sido mi ánimo ofender a nadie ni desprestigiar ninguna práctica (bueno, a qué engañarnos, alguna sí, solo alguna...). En todo caso, por si alguien discrepa de lo dicho, utilizaré como despedida, en boca de un agnóstico como yo, la frase de Jesús de Nazaret cuando, ante la bofetada de Pilatos (¿era Pilatos...?) replicó: “si te he ofendido, dime en qué; y si no, ¿por qué me pegas...?”. Más o menos. Pues eso.

Arrels Fundació: una resposta col·lectiva a la situació de les persones sense llar

Ramon Noró¹

Resum

Arrels Fundació treballa des de 1987 en l'acompanyament i el suport a les persones sense llar. Amb aquest objectiu desenvolupa diferents programes d'atenció i persegueix involucrar la ciutadania en la transformació social. Aposta per l'atenció integral i a llarg termini mitjançant la participació del voluntariat i la intervenció professional continuada.

Paraules clau: Acompanyament, persones sense llar, transformació social, atenció integral i a llarg termini, voluntariat.

Abstract

The Arrels Foundation is working in the accompaniment and support of homeless people since 1987. With this objective it develops different care programs and pursues to involve the citizenship in the social transformation. It goes on comprehensive care and in the long term by means of the participation of volunteers and the continuous professional intervention.

Key words: Accompaniment, homeless people, social transformation, comprehensive care and in the long term, voluntary.

¹ Director de Comunicació d'Arrels Fundació. ARRELS FUNDACIÓ. Riereta, 24, baixos. 08001 Barcelona. www.arrelsfundacio.org

1. Breu història d'Arrels

El proper mes de novembre Arrels arribarà als 20 anys de feina. Tot comença el 1987 amb un grup de persones vinculades a les parròquies de Sant Pere Claver, al barri del Poble Sec, i de Sant Miquel del Port, al barri de la Barceloneta. Era el que anomenem *grup promotor*.

En aquell moment, els serveis públics havien reduït l'atenció a les persones sense llar a la mínima expressió: el Municipi de Barcelona oferia els seus serveis mitjançant el concert amb finançament parcial de places a l'Alberg de Sant Joan de Déu i al Centre de Convalescència Santa Lluïsa de Marillac, i poca cosa més. La Conselleria de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya es crea just l'any 1988, i l'actual Programa Municipal d'Atenció a Persones Sense Sostre no arrenca fins el 1990.

Al grup promotor que va iniciar la seva reflexió la tardor del 1985 s'hi van afegir persones de diverses sensibilitats amb experiència en aquest camp o sense. D'aquell debat en sorgeix un projecte (estiu 1986) que contemplava un local de 1000 m², obert les 24 hores del dia, d'accés lliure i que havia de comptar amb un espai per guardar els cartrons que les persones recollien per vendre i per atendre els seus gossos. El projecte es va quedar en una idea. En aquell moment resultava inviable. Aleshores decidim començar amb uns serveis mínims que constitueixen els primers passos de l'actual Centre Obert. Era el 12 de novembre de 1987. Es tractava d'un espai diürn d'acollida al carrer de Sadurní 14, actualment enderrocat, que s'amplia un any més tard incorporant el primer treballador que coordinaria aquest

petit recurs i que, juntament amb 3 voluntaris, garantia la presència continuada d'un equip.

Al principi de 1989 s'inicia l'estructuració dels equips d'Hospitals i de Carrer, creix el nombre de voluntaris i s'aprofundeix en el coneixement del fenomen de les persones sense llar.

Vist amb perspectiva, valorem molt positivament el fet d'haver començat a treballar en espais petits i amb una alta càrrega vivencial, perquè ens va permetre descobrir la importància de la relació personal, en contraposició a la idea tradicional de facilitar sostre, menjar i roba a les persones, sense tenir massa cura de quina era la situació de cada una d'elles.

L'any 1990 és un moment clau. S'inicia la recopilació de dades de les persones ateses amb sistemes informàtics, es reforça l'equip de persones contractades i es posa en funcionament el Refugi. Precisament tres dies després de la seva obertura, el 15 de setembre de 1990, hi mor en Pere Barnés, una de les persones ateses.

Es va creant un estil i una forma de fer específica que porta a la redacció de l'Idari d'Arrels (1991), en base al qual encara ara se segueix treballant. L'any 1992, amb l'eufòria preolímpica, es crea un pis com a sortida estable per a persones que tenen feina estable. Funcionarà fins al 1994, en què els residents perden autonomia econòmica i precisen una major dedicació que no es podrà donar.

Aquest mateix any es trasllada el Centre Obert a la seva ubicació actual, al carrer de la Riereta 24, i s'adquireix un edifici al Poble Sec on està previst obrir la Llar Pere Barnés al final d'aquest any 2007.

Aquests passos requereixen un impor-

tantíssim esforç que ha estat possible gràcies a la participació d'un grup de persones i entitats que van creure en el projecte i en la nostra manera de fer.

Els anys següents estan marcats pel creixement de l'entitat. El nombre de voluntaris i de professionals va creixent mentre constatem que la realitat de les persones sense llar necessita respostes socialment més compromeses.

Es compta encara amb una base social minsa i s'inicia l'estratègia d'incrementar-la a fi de diversificar les fonts de finançament, garantir econòmicament l'acompanyament a llarg termini de les persones i adquirir un major grau d'independència respecte a les administracions públiques. A la vegada, cerquem l'acompliment d'uns dels objectius fundacionals: sensibilitzar la ciutadania sobre la situació de les persones sense llar i denunciar-ne les causes. Al Nadal de 1998 s'inicien un seguit d'accions de comunicació periòdiques que permeten que l'entitat compti, al febrer del 2007, amb una base social de més de 3.500 persones i entitats de les quals 2.000 realitzen aportacions periòdiques. El finançament públic és del 18%.

L'any 1999 neix el Programa d'Accés a l'Habitatge, que, a poc a poc i en paral·lel a l'accelerat increment de dificultats per a la població en general per accedir i mantenir un habitatge digne, es va constituint com una petita xarxa de pisos d'Arrels que facilita estabilitat i seguretat cada cop a més persones. Actualment comptem amb 9 pisos on s'ofereixen 23 places. Actualment s'ofereixen 80 places d'allotjament estable en pisos i pensions.

Noves situacions i noves necessitats. La visita a d'altres entitats contribueix, l'any

2001, a la creació del taller ocupacional "La Troballa" i a impulsar l'Equip de Carrer, gràcies a la incorporació d'un educador social com a coordinador i dinamitzador al principi del 2003. També es posa en funcionament la web www.arrelsfundacio.org l'any 2002, a la vegada que s'incrementen el nombre de xerrades a escoles i a grups que volen aprofundir en el coneixement d'aquesta problemàtica. Participem en investigacions i s'incrementa la presència en els mitjans de comunicació.

■ Actualment el futur té un nom: la Llar Pere Barnés, un servei residencial per a persones sense llar de 30 places.

El procés d'Arrels no ha estat lliure de dificultats, d'errades i d'encerts. Les dificultats sovint han sorgit del fet de voler arribar a més, de la complexitat del treball entre persones. Actualment el futur té un nom: la Llar Pere Barnés, un servei residencial per a persones sense llar de 30 places.

2. Una organització de voluntariat

Un dels reptes que planteja el voluntariat és el de garantir la continuïtat en la coordinació dels programes i el seguiment dels processos personals. Mentre que els voluntaris aporten la possibilitat de generar teixit social a les persones que l'han perdut i així tornen a arrelar, els professionals d'atenció directa garanteixen el seguiment de la intervenció. Les dues funcions són complementàries i enriquidores per a voluntaris i professionals. Cadascun dels

programes compta amb un espai regular d'intercanvi, reflexió i avaluació, a la vegada que Arrels ofereix espais de formació i de participació per a voluntaris.

3. El procés d'arrelament

La situació de partida: el respecte al ritme dels sense sostre

Moltes vegades el rebuig a una ajuda ens pot fer pensar que els sense llar no volen ser ajudats i no accepten res del que se'ls ofereix. Rebre aquest rebuig, però, ens ha de fer plantejar que potser no estem respectant els seus ritmes sinó que els estem imposant els nostres.

Partint d'aquesta base, Arrels entén que el procés d'arrelament consta de tres etapes diferenciades: la vinculació, la responsabilització i l'autonomia.

Primera etapa: VINCULACIÓ

Consta de dos moments. El primer, el de contacte amb la institució i amb les persones que en formen part, i el segon, de motivació cap a la pròpia millora personal.

– Primer moment: contacte

Entrar en contacte amb els sense sostre, empatitzar-hi i començar a crear vincles és fonamental per poder iniciar qualsevol procés de millora. Posar-se a l'abast del sense sostre a fi que assoleixi un mínim grau de confiança en el voluntari o en el servei que se li ofereix, és un primer pas fonamental. La tasca contínua de l'Equip de Carrer i l'accessibilitat del Centre Obert és bàsica en aquest primer moment.

– Segon moment: motivació

A través de l'oferta d'un seguit de serveis senzills (dutxes, rober, consigna...) tenim l'oportunitat de mostrar als sense llar el valor que tenen per a nosaltres com a persona.

El Centre Obert, els voluntaris i els professionals es van convertint en punts de referència mentre la persona va prenent consciència que la seva situació pot millorar. El nivell d'autoestima augmenta quan se senten acceptats, respectats, valorats com a persona; és aleshores quan comencen a millorar petits aspectes personals.

Segona etapa: RESPONSABILITZACIÓ

Un cop assolida una vinculació amb l'entitat i recuperada la motivació, s'inicia el llarg camí cap a la recuperació. L'objectiu d'aquesta etapa és que la persona es respon-sabilitzi de la seva vida i que cada vegada sigui menys necessari el suport de la institució.

– Tercer moment: pla de treball individual i global

El grau de coneixement de la situació específica de la persona, la confiança i la vinculació que ha adquirit amb Arrels, el creixement de la seva autoestima i la seva renovada motivació permeten oferir una ajuda integral al sense llar. Cal diagnosticar i afrontar cada una de les mancances que

■ **Cal diagnosticar i afrontar cada una de les mancances que la persona presenta d'una manera global i, sobretot, cal potenciar tots els seus valors.**

la persona presenta d'una manera global i, sobretot, cal potenciar tots els seus valors.

Es tracta d'un pas important que es pot iniciar amb la cobertura de les necessitats més bàsiques, com l'allotjament, l'alimentació i atendre tot el que fa referència a la salut i a la situació social, afectiva, jurídica, ocupacional i laboral. En aquest moment acompanyem la persona en totes les gestions necessàries, fins que hi hagi certa estabilitat i autonomia tant personal com econòmica.

– *Quart moment: suport*

Al cap d'un temps de treballar en els plans individuals de millora, algunes persones assoleixen un nivell de qualitat de vida, senzill, però prou digne. Malgrat això, en la majoria dels casos les prestacions econòmiques a què tenen accés no els permeten cobrir totes i cadascuna de les seves necessitats. Igualment, la situació personal no fa possible encara fer front a molts dels nous reptes que se'ls presenten. En aquesta etapa, el suport d'Arrels és doble: l'econòmic, complementant el pagament d'aquelles despeses que no poden arribar a cobrir, i el personal, buscant junts nous plantejaments de futur.

Tercera etapa: AUTONOMIA

Un cop assolit un determinat nivell de qualitat de vida i recuperades moltes de les seves habilitats personals, la necessitat de suport de la institució desapareix.

– *Cinquè moment: desvinculació*

La persona s'incorpora al mercat laboral o bé se l'acompanya a altres serveis o entitats que segueixen el procés de recuperació en aquesta nova etapa.

4. Programes d'atenció i de sensibilització

Arrels articula el seu treball en una sèrie de programes que pretenen facilitar a les persones que atenem d'avançar en el seu nou procés d'arrelament. Els programes són els següents:

4.1. El Programa de Carrer, primer contacte amb els sense llar

Equip format per un coordinador (educador social) i 14 voluntaris, organitzats en parelles. Cada parella té assignada una zona de Barcelona on realitzen un itinerari similar un dia fix a la setmana. Els voluntaris tenen una experiència prèvia de treball amb persones sense llar (han hagut de passar una llarga temporada al Centre Obert) i treballen amb proximitat, respecte, constància i paciència.

4.2. El Centre Obert, un espai comú de trobada

Els seus objectius fonamentals són l'acollida, la vinculació i la confiança. Està obert totes les tardes de dilluns a dissabte, i al matí s'hi realitzen *acompanyaments* individuals i el taller ocupacional.

L'equip professional està format per una treballadora social com a directora, dos educadors socials i un conserge. Compta amb una important dedicació per part d'altres membres de l'entitat en matèria de logística, administració i informàtica.

Una mitjana de 18 voluntaris (en total comptem amb 160), coordinats per un d'ells, fan possible l'organització del Centre Obert cada tarda. Es tracta d'un espai

d'accés lliure on s'hi ofereixen una sèrie de serveis: consigna, recepció de correspondència, serveis higiènics, administració de medicació, etc. També és l'espai on es realitzen entrevistes personals, seguiments de casos, activitats, tallers, etc.

4.3. Atenció Individualitzada, cada persona és única

Els treballadors socials i els educadors coordinen el treball d'acompanyament dels voluntaris i confronten amb cada una de les persones ateses els reptes de futur.

L'equip està format per dues treballadores socials i un sociòleg. Compta amb un servei jurídic i es coordina amb el programa de Salut Mental de la Xarxa d'Atenció a Persones Sense Sostre, amb entitats públiques i privades en les àrees de tractament d'alcoholisme, de serveis d'Inserció laboral i amb centres d'atenció social públics. Es treballa la inserció laboral amb entitats específiques i amb diverses empreses.

Quant a la metodologia, hi ha dos referents per usuari, normalment un educador social i un treballador social d'Arrels. Els casos en què existeix un treballador social extern de referència aquest es manté coordinant-se amb l'educador social d'Arrels.

El departament compta amb recursos d'allotjament en pensions que es coordinen, en la majoria dels casos, en el Centre Obert.

4.4. Programa d'Accés a l'Habitatge, garantir el més bàsic

L'allotjament i l'alimentació són dues de les primeres necessitats que s'atenen quan s'incorpora una persona al programa

■ **L'allotjament i l'alimentació són dues de les primeres necessitats que s'atenen quan s'incorpora una persona al programa de seguiment, i, òbviament, són aspectes que es mantenen al llarg del temps.**

de seguiment, i, òbviament, són aspectes que es mantenen al llarg del temps. S'aborda aquesta necessitat mitjançant pensions i pisos.

Pensions:

Tenen com a objectiu poder deixar la vida de carrer i estabilitzar la situació personal.

Pisos assistits:

Es tracta d'habitatges de llarga estada. El servei bàsic és de només allotjament, ja que els destinataris són persones amb autonomia insuficient i els àpats els realitzen en serveis públics o en bars o restaurants facilitats per Arrels.

Pis tutelat:

D'estada temporal i amb un treball intensiu per recuperar hàbits de vida autònoma i detectar i afrontar dificultats i facilitar la convivència. Se cerquen sortides a habitatges compartits o recursos adequats a la situació de la persona.

Pisos supervisats:

Destinats a persones que compten amb autonomia i que inicien la inserció laboral. L'estada és il·limitada. Els residents aporten una part dels seus ingressos mentre Arrels, titular dels habitatges, complementa econòmicament la despesa.

Dues educadores socials i deu voluntaris tenen cura del seguiment dels residents i del funcionament dels 9 pisos actuals. Cada pis compta amb una reunió de grup setmanal.

4.5. Taller ocupacional “La Troballa”

Recuperar hàbits i habilitats perdudes mitjançant l'ocupació és l'objectiu d'aquest programa. Un grup estable d'aproximadament 15 persones participa en el taller que inicia l'activitat amb un esmorzar conjunt, per seguir amb la realització de treballs d'artesanía, petits manipulats i activitats lúdiques. Es treballa en un marc de participació i de qualitat, fet que permet que el tallerista se senti responsable del seu treball i valorat pel resultat obtingut.

L'equip el formen una psicopedagoga i dos voluntaris diàriament.

4.6. Programa d'hospitals i residències, suport personal en la malaltia

L'ingrés d'un sense llar a un hospital o centre de convalescència s'agreuja per la soledat i la manca de família i amics.

L'objectiu del programa consisteix a acompanyar la persona malalta o resident ubicada en un ambient desconegut, i respondre a les seves necessitats més immediates. En les hospitalitzacions es realitzen tasques de mediació amb els equips sanitaris i socials a fi de tractar i derivar adequadament els pacients.

L'equip el formen 20 voluntaris, un dels quals amb funcions de coordinador, i reben el suport d'un educador social, que fa tasques de dinamitzador.

La metodologia consisteix en la realització de visites periòdiques en funció de les necessitats de la persona i la coordinació amb altres programes d'Arrels.

4.7. Comunicació i Sensibilització

El Departament de Comunicació té com a objectius la sensibilització dels ciutadans respecte als problemes de la pobresa en la nostra societat, i procurar una major consciència cívica que permeti anar fent realitat la solidaritat amb els col·lectius més exclosos. Pretén denunciar les causes de la pobresa i de l'exclusió, tot aportant propostes de solució a les administracions i a la societat civil.

Es realitzen xerrades presencials dirigides a estudiants i altres col·lectius mitjançant visites a Centre Obert i participem en taules rodones i xerrades. Es manté contacte regular amb els mitjans de comunicació, s'edita un butlletí trimestral i la memòria anual. La web www.arrelsfundacio.org, de la qual es prepara una nova versió, està esdevenint un important mitjà de transmissió de coneixements.

El departament manté la relació amb la creixent base social d'Arrels.

5. La intervenció dels professionals: garantia del seguiment del procés

La intervenció dels professionals parteix d'una doble base: els principis metodològics generals que inspiren la nostra manera de treballar i les estratègies d'intervenció concretes. Atenent aquesta diferenciació, hem adoptat els principis generals següents:

Acollida: en el primer moment és on ens juguem la major part de la tasca a desenvolupar en el futur, ja que les primeres experiències són les que més ens marquen. Ens trobem davant de persones que han patit molt de rebuig al llarg de la vida, han viscut un menyspreu constant i que, per tant, viuen permanentment en la desconfiança i en la sospita.

Individualització: cada persona és diferent, amb una història molt personal i intransferible. Per això no es poden donar solucions generals. No hi ha receptes universals que donin resposta als problemes que hem d'afrontar: hem de buscar respostes adients a cada persona de manera individual.

■ No hi ha receptes universals que donin resposta als problemes que hem d'afrontar: hem de buscar respostes adients a cada persona de manera individual.

Personalització: les ruptures biogràfiques que pateixen són determinants per al seu futur i volem contribuir a recuperar la pròpia personalitat. *Només som capaços de desenvolupar-nos quan tenim un nom, quan som tractats com a persones, quan som importants per a algú.*

Visió integral i global: les causes que porten una persona a viure en una situació de marginació o d'exclusió social no són factors aïllats sinó la confluència d'elements que, en un període de temps, acaben desencadenant aquesta situació.

Protagonisme de la persona: la nostra tasca consisteix a acompanyar

perquè l'altre prengui les seves pròpies decisions, encara que no siguin les que prendríem nosaltres o les que ens semblen més adequades. Respectem la seva llibertat de manera que ell mateix pugui recuperar el protagonisme de la seva vida. Hem de potenciar la responsabilitat i l'autonomia personal.

Potenciar les capacitats: en el moment en què comencem a creure en l'altre serà quan podrem contribuir a mobilitzar les seves capacitats i les nostres. Treballem amb aquestes capacitats però sent conscients també de les limitacions i carències que tenim tots. Fem un exercici de realisme diàriament.

Crear vincles personals: hem vist que un dels majors problemes que pateixen aquests homes i dones és l'aïllament i la ruptura de relacions amb els diferents cercles que han anat tenint, o bé la creació de vincles relacionals molt dèbils i inestables. Constatem que hem esdevingut un punt de referència per a moltes persones i això els ha permès anar tirant endavant.

Diàleg i escolta activa: no es tracta de parlar des del nostre punt de vista. Tampoc es tracta d'imposar a l'altre els nostres criteris. En la mesura en què siguem capaços de crear espais de confiança i amb un accés directe i fàcil, anirem trobant el camí de la vinculació personal i grupal, però, en tot cas, fugint de les vinculacions que creen dependències absurdes que no porten enlloc. L'accessibilitat facilita els vincles i la confiança.

Treball en equip: finalment, i sent conscients que aquesta llista de principis generals pot ser molt més llarga, volem donar importància al treball en equip.

Aquest equip es va formant en el dia a dia i a partir del contacte personal i el diàleg. Per poder dur a terme Plans Individualitzats que siguin oportuns i donin resposta a les situacions concretes, hem de comptar amb la participació, en primer lloc, dels propis usuaris, i després amb la participació dels voluntaris, educadors, treballadors socials, etc.

6. Missió, Visió i Valors d'Arrels, una síntesi de l'entitat

Durant el darrer any hem reflexionat sobre la Missió, la Visió i els Valors que ens identifiquen com a entitat. Ha estat un treball fruit de la participació del voluntariat, dels professionals, dels òrgans de direcció i del Patronat. Amb aquests principis s'afrenta el futur amb reptes immediats com la Llar Pere Barnés i la coordinació amb entitats per generar habitatges adequats a la situació de les persones ateses.

La Missió: el que volem

- Acompanyar les persones sense llar en fases més consolidades d'exclusió, per tal d'aconseguir el major nivell d'autonomia possible, comptant amb les seves possibilitats i capacitats personals (atenció).
- Donar a conèixer entre els ciutadans la situació en què es troben les persones sense llar (sensibilització).
- Denunciar situacions injustes i aportar propostes que tendeixin a pal·liar o eradicar les causes que generen pobresa i exclusió social (transformació).

La Visió: com ho volem

Arrels Fundació vol:

- Aprofundir en la constitució d'un model de treball basat en la proximitat, la personalització i el coneixement.
- **Aprofundir en la constitució d'un model de treball basat en la proximitat, la personalització i el coneixement.**
 - Treballar perquè aquest model esdevingui:
 - Referència en el treball en favor de les persones sense llar
 - Instrument de transformació social mitjançant el compromís personal i comunitari.

Els Valors d'Arrels

En relació amb l'equip de treball volem destacar la **voluntarietat**, que entenem com gratuïtat, generositat, disponibilitat i treball en equip.

En relació amb el model de treball destaquem la **personalització**, entesa com a un treball individualitzat a partir de les necessitats, les demandes i les capacitats de la persona, a partir de l'acompanyament des de la proximitat; i el **respecte** a la persona, a la seva manera de ser i a la seva història vital, als seus ritmes, al seu procés personal, a les seves decisions.

“Estar amb” és més important que “fer coses” per als altres. El fet “d'estar”, sense presses i exercint l'escolta activa, és el que aporta qualitat en la intervenció.

En relació amb l'objectiu final a assolir ens sembla interessant destacar:

dignificar la vida de les persones sense llar, a partir del reconeixement personal i la recuperació dels seus drets i deures.

L'autonomia, entesa com la capacitat de cada persona per poder escollir i decidir de la manera més independent possible, sense condicionaments ni dependències de terceres persones.

L'exclusió residencial envelleix

Marta Plujà¹

Resum

En aquest article es presenta una visió de les persones sense llar com a fet més general d'exclusió social residencial, visualitzat des d'un marc econòmic i social determinat que requereix solucions polítiques.

L'exclusió social residencial la integren quatre categories: sense sostre, sense habitatge, amb habitatge insegur i amb habitatge inadequat. Aquests grups aglutinen persones que van des de la situació més precària (persones que viuen en un espai públic) fins a ciutadans que conviuen en habitatges que no reuneixen les condicions mínimes d'habitabilitat i/o viuen en una llar massificada. Aquí s'hi destaca un grup de persones més abocat a l'exclusió residencial, el de les persones grans.

Càritas actua per donar respostes adequades a les necessitats, per això organitza serveis residencials, pisos compartits, suport per a l'accés a residència, centres de dia i padrinatge. També actua per promoure accions de solidaritat i denúncia a diferents nivells.

Paraules clau: Exclusió social, exclusió residencial, violència immobiliària, sense sostre, sense llar, mobbing (assetjament).

Abstract

In this article we present a view of homeless people as a more general fact of social residential exclusion, visualized from a determined economical and social framework requiring political solutions.

There are four categories of social housing exclusion: roofless, houseless, with insecure housing and with inappropriate housing. These groups agglutinate from persons in the most precarious situations (who live in the public space) up to citizens who co-habitate in residences that don't meet the basic conditions of habitation and/or live in an overcrowded household. Here elderly people stands out as a group of persons more exposed to housing exclusion.

Caritas acts in order to give adequate responses to the needs and therefore organizes residential services, shared flats, support to gain access to a residence, day care centres and godparenthood. It also acts to promote actions of solidarity and reporting on different levels.

Key words: Social exclusion, residential exclusion, property violence, roofless, homeless, mobbing.

¹ Periodista. Àrea de Comunicació. Càritas diocesana de Barcelona. mpluja@caritasbcn.es

L'exclusió, l'exclusió residencial o la violència immobiliària s'estan convertint en temes massa recurrents. I no cal formar part d'àmbits especialitzats, n'hi ha prou, per exemple, amb seguir amb certa freqüència els mitjans de comunicació. De fet, són conceptes tan estesos que d'una manera o altra ens afecten a tots, ja sigui directament o indirecta. Malgrat això, potser val la pena centrar-nos en llur definició per tal de poder entendre'n els matisos.

Ja fa un temps que en àmbits més o menys experts es fa la distinció entre els conceptes de *sense sostre* i *sense llar*, tant per emfasitzar la situació de les persones que per motius molt diversos es veuen abocades a viure al carrer com per evidenciar la fragilitat que porta a l'exclusió residencial.

Allò que entenem per **llar** és molt més que un sostre on aixoplugar-se, és l'espai on es forja la intimitat de la persona, de la família i de les amistats. Podríem dir que és el sostre emocional en contraposició al físic, simbolitzat per les quatre parets.

Així, **sense llar** designa aquelles persones que atesa la seva situació no tenen un domicili estable, viuen en hostals, residències, centres d'acolliment, a casa de familiars... I, per tant, un concepte ja està inclòs en l'altre.

En els darrers temps el perfil dels sense llar ha canviat. Si fa uns anys el retrat tipus de la persona que vivia al carrer era la d'un home de mitjana edat, amb problemes familiars i que patia addiccions diverses, ara s'hi han afegit noves tipologies de persona: joves, immigrants, dones víctimes de violència de gènere i persones grans perceptores de pensions no contributives.

Per tant, és necessari contextualitzar la problemàtica en un marc més general que

anomenem d'**exclusió social residencial** que desemboca en el que es pot qualificar com a crisi de l'habitatge.

És a dir, el fenomen de les persones sense llar no es pot abordar només com una problemàtica individual, sinó que s'ha de contextualitzar en un marc econòmic i social determinat.

D'aquesta premissa es deriva que el fenomen de les persones sense llar exigeix solucions polítiques, perquè és un problema social, no privat, la qual cosa no exclou que les mesures que es puguin executar siguin tan individualitzades i adaptades a especificitats concretes com sigui necessari.

La Federació Europea d'Entitats Estatals que Treballen amb els Sense Sostre (FEANTSA) –de la qual Càritas n'és membre– ha determinat que el fenomen de l'exclusió social residencial l'integren quatre grans categories (sense sostre, sense habitatge, amb habitatge insegur i amb habitatge inadequat) que a la vegada aglutinen dotze situacions específiques, que van des de la més precària –les persones que viuen en un espai públic– fins als ciutadans i ciutadanes que viuen en habitatges que no reuneixen les condicions mínimes d'habitabilitat i viuen en una llar massificada. (*Quadre 1*)

Avis i habitatge

Però si, d'entre tots, hi ha un col·lectiu que està més fàcilment abocat a l'exclusió residencial és el de les persones grans.

Per un costat hi ha les persones perceptores d'una pensió no contributiva, que són unes 60.000 a Catalunya (400.000 a tot l'Estat) que provenen de situacions de jubilació i/o invalidesa sense una base de cotització o una cotització insuficient.

Quadre 1

Manifestacions de l'exclusió social residencial a Catalunya:

- **Habitatge massificat:** a Barcelona hi ha censats 640.000 domicilis, dels quals a 20.274 consta que hi viuen entre 6 i 60 persones.
- **Submercat d'habitacions:** existeix un submercat d'habitacions que manté els inquilins sense drets i sota un règim de preus abusius que pot arribar fins a 350 € per una habitació de 10 metres quadrats.
- **Mobbing immobiliari i desnonaments:** l'any 2006 els Mossos d'Esquadra van realitzar 101 desnonaments a Barcelona.
- **Racisme residencial:** els immigrants troben cada dia més dificultats per llogar un habitatge. La FAVB i SodePau van denunciar al 2003 que no van poder allotjar la gran majoria dels immigrants acollits al seu programa per aquest motiu.
- **Habitatge precari:** en l'últim cens de població es va revelar que a Catalunya més de 18.000 habitatges (10.404 edificis) es troben en estat de ruïna, quasi 45.000 en males condicions i uns 176.000 en un estat de conservació deficient.

Moltes d'aquestes persones van patir les greus crisis laborals dels anys vuitanta i noranta, amb situacions d'atur forçós i crònic, per la qual cosa no van poder completar les cotitzacions a la Seguretat Social. Actualment cobren 312,43 euros mensuals, quan el salari mínim interprofessional (SMI) és de 540,90 euros mensuals.

Cap de les dues quantitats es pot considerar suficient per viure amb dignitat, però està clar que ser perceptor no contributiu és estar en molt desavantatge. De fet, tant la UE com l'OCDE determinen que el **llindar de la pobresa** a Espanya

es troba en els 530 euros mensuals, només 10 euros per sota de l'SMI, però més de 200 euros per sobre d'una PNC. De manera que les administracions públiques condemnen per llei 8 milions de persones –entre les quals hi ha els pensionistes no contributius– a la més severa pobresa.

Amb aquestes dades no és difícil saber per què el juny del 2004 naixia a casa nostra –sota els auspicis de Càritas– l'Associació de Perceptors de la Pensió No Contributiva (APPNC) amb la voluntat d'aconseguir equiparar la pensió no contributiva al Salari Mínim Interprofessional (SMI). *Quadre 2:*

L'any 2005 el salari mínim interprofessional (SMI) se situava en una quantia de 513 euros mensuals (7.182 euros/any).

L'indicador de suficiència de rendes (ISR) –definit en l'Acord català per la competitivitat, signat pel govern i els agents socials– se situava en 509 euros mensuals (7.137 euros/any). Ambdues xifres, molt properes entre si, es troben també molt a prop del llindar de vulnerabilitat econòmica de Barcelona –a l'entorn de 500 euros al mes–, és a dir una renda personal equivalent al 60% per sota de la renda mediana de la ciutat.

FONT: PROGRAMA MUNICIPAL PER A LA GENT GRAN 2006-2010, Ajuntament de BCN.

Però no són només els perceptors de no contributives els avis en situació d'exclusió o en risc d'estar-ho. Segons l'arquitecte Jordi Bosch a *Envel·liment i Habitatge*: “A Catalunya hi ha un milió i mig d'avis, dels quals més de 8.000 resideixen en habitatges considerats ruïnosa pel cens, uns 6.600 no gaudeixen d'aigua corrent i 16.000 es troben sense lavabo. Més de mil d'aquests avis tenen dificultats greus per pagar el lloguer a final de mes i 30.000 més podrien ser desnonats. També el 75% dels jubilats catalans viuen en edificacions no accessibles, per exemple sense ascensor (60%)”.

Per sort, la major part de la gent gran de Catalunya és propietària del seu habitatge i no té pagaments pendents. El grup de persones grans que viu en règim de lloguer és el que pateix més problemes per conservar la seva residència, sobretot si no ha pogut mantenir un contracte de

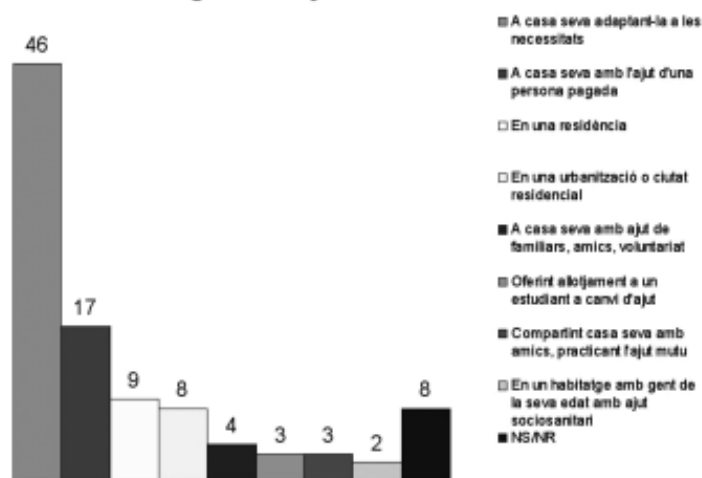
■ **El grup de persones grans que viu en règim de lloguer és el que pateix més problemes per conservar la seva residència, sobretot si no ha pogut mantenir un contracte de renda antiga.**

renda antiga. Així, en la majoria d'aquests casos, els ingressos de la llar no permeten afrontar el cost d'un lloguer al preu del mercat, i encara menys si la llar està formada per una dona gran viuda.

D'altra banda, segons el *Llibre Blanc de la gent gran amb dependència a Catalunya* (Generalitat de Catalunya. 2002) prop d'un 35% de les persones amb més de 64 anys té algun tipus de dependència i malgrat això, el 78,6% expressa que vol viure a casa seva i el 82% desitjaria mantenir-se en el seu propi entorn, ja sigui rebent serveis socio-sanitaris formals,

Gràfic 1

Percentatge sobre el total de les expectatives sobre la forma de residència desitjada en la vellesa al marge de les ajudes familiars

Font: Enquesta CIS 1998: La soledat en les persones grans

atenció informal o compartint pis. Aquestes dades estan en línia amb les resultants de l'enquesta del CIS del 1998 realitzada a tot el territori de l'Estat.

Això vol dir que cal millorar l'accés a l'habitatge d'aquests col·lectius amb especials dificultats. I no només això, tenint en compte les condicions de molts d'aquests pisos, cal destinar molta més inversió a la rehabilitació.

Segons Francesc Baltasar, Conseller de Medi Ambient i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, en el Pla de l'Habitatge 2007-2010 es contempla que hi entri el 10% del total per rehabilitació; el 50% d'ajuda a patologies i per ajuda per ascensors, el 60%. Amb aquestes previsions n'hi ha prou per adonar-se de la gravetat de la situació.

L'assetjament immobiliari s'acarnissa en la gent gran

Segons el Servei d'Orientació Jurídica Gratuïta, "parlem de *mobbing* immobiliari quan s'exerceix una violència psicològica extrema de forma sistemàtica i perllongada en el temps, com també altres actuacions sobre una persona amb la finalitat última d'induir-la a abandonar l'habitatge. Són, en definitiva, conductes agressives i abusives, basades especialment en les paraules, actes i gestos que poden atemptar contra la personalitat, la dignitat o la integritat física o psíquica d'una persona, o que poden fer perillar el seu lloc de residència".

Aquest terme es fa servir per identificar situacions en què una persona o un grup de persones exerceixen un conjunt de comportaments caracteritzats per una violència psicològica aplicada de forma

sistemàtica durant un temps perllongat sobre una altra persona amb la qual mantenen un vincle contractual a través d'un arrendament urbà.

Les conductes de fustigació són subtils i variades, i si bé considerades de forma aïllada podrien semblar irrellevants, formen part d'una estratègia o patró de comportament que persegueix destruir l'autoestima de la víctima fins a deixar-la indefensa.

Els assetjadors coaccionen els inquilins perquè se'n vagin dels seus pisos de diverses maneres: no arreglant les avaries, amb demandes de desnonament, declarant la finca en ruïna, etc.

Darrere l'assetjament immobiliari hi ha alguns fets que estan inclosos al Codi Penal, per exemple les amenaces i les coaccions, al marge d'altres actuacions que recull el Codi Civil, i que per tant no són perseguides per la via penal, com la denegació d'un propietari a conservar els elements de l'habitatge. Però l'assetjament immobiliari en si mateix no és considerat cap delictes. Si això canviés, els assetjadors podrien enfrontar-se a penes que oscil·len entre els sis mesos i els tres anys de presó.

Precisament en un informe de Càritas que sortirà aviat, el magistrat Santiago Vidal avança que "el *mobbing* immobiliari ara es vol legislar per englobar un seguit de conductes il·lícites contra la integritat moral de les persones".

Aquest fenomen, que fins ara només es donava en els centres històrics de les grans ciutats, és a dir, en les zones susceptibles de produir-s'hi grans transformacions urbanístiques (llegiu, també, grans zones d'especulació), ara s'està estenent a totes les ciutats mitjanes.

En una primera estimació apareguda la primavera passada a la premsa, es calcula que hi ha 10.000 habitatges a tot Catalunya en què els propietaris intenten l'impossible per fer fora els llogaters. En paraules del conseller de Medi Ambient i Habitatge, Francesc Baltasar, “les causes cal buscar-les en la forta emergència del sector immobiliari i en la transformació urbanística de les ciutats”. Per això la llei del Dret a l'Habitatge –pendent d'aprovació– preveu sancions de fins a 900.000 euros en els casos greus d'assetjament immobiliari.

Vist això, no cal massa més per adonar-se que qui més pateix els efectes d'aquesta lacra social són les persones grans: viuen en els cascs antics de les ciutats, amb pocs mitjans, moltes soles i de lloguer, sense possibilitat de demanar ajuda ni consell... En l'estudi de Jordi Bosch citat anteriorment es quantifica en un 15% el grup que pateix sovint assetjament immobiliari d'entre la gent gran que viu de lloguer.

Dolores Fernández, una de les advocades del Servei d'Assessorament Jurídic sobre habitatge de Càritas, comenta que la gran majoria dels casos que porten entre mans estan relacionats amb gent gran en situacions d'assetjament: “A moltes persones que cobren una PNC se'ls ha incrementat el preu del lloguer i ja no poden pagar, són avis i àvies que quan hi va haver el famós decret Boyer –que els posava en un any al carrer– no han volgut marxar de casa i potser s'ha incrementat en un 30 o un 40% el preu del lloguer i s'acaben trobant amb la impossibilitat de pagar. També es porten casos de desnonaments. A més, hi ha avis en pisos de rendes antigues que estan rebent amenaces de tot tipus mentre, en molts casos, no es fan obres ni reparacions”.

La realitat de les persones ateses per Càritas

La campanya institucional de Càritas d'enguany té com a lema: **“Els drets humans són universals, les oportunitats ho haurien de ser”**, amb la intenció de conscienciar la societat i denunciar que la pobresa i l'exclusió social minven les possibilitats de poder emparar-se en els drets fonamentals. I l'accés de les persones a una residència digna constitueix un element bàsic per a la integració social i és un dret constitutiu de la dignitat de l'ésser humà. Però aquest dret és negat a moltes persones. La pobresa, l'exclusió, el sofriment són el reflex persistent d'un fracàs històric; i també són una crida obligada al compromís, perquè està en joc la dignitat de les persones i la dignitat de la nostra societat.

■ **La pobresa, l'exclusió, el sofriment són el reflex persistent d'un fracàs històric; i també són una crida obligada al compromís, perquè està en joc la dignitat de les persones i la dignitat de la nostra societat.**

A més, cal no oblidar que la preocupació per l'habitatge és comuna a la majoria de la població de l'Estat espanyol, i així es veu en els resultats de l'últim baròmetre del CIS (de maig de 2006), en què l'habitatge apareix com una de les principals preocupacions, juntament amb l'atur i la immigració. Alhora que, en la resposta a la pregunta sobre quin tema és considerat prioritari per destinar-hi més

recursos per solucionar-lo, l'accés a l'habitatge és el que ocupa la primera plaça.

D'altra banda, l'acceptació històrica de la importància de l'habitatge per a la vida de les persones va fer que l'ONU el declarés com a dret fonamental, el 1948, en la Declaració Universal dels Drets Humans i que es recollís com a tal en la Constitució Espanyola, en l'article 47.

Com ja hem vist, els col·lectius més vulnerables de la nostra societat tenen moltes dificultats per accedir o mantenir un habitatge adequat, depenent de la seva situació jurídica, del sexe, de l'estat civil i de la nacionalitat... Els lloguers tenen uns preus desorbitats, són escassos en el mercat i sovint es troben en condicions denigrants, i per tant aquestes persones estan molt lluny de poder-hi accedir. També hi ha barris desfavorits, amb poques infraestructures sanitàries, educatives i d'entreteniment; barris als quals les persones autòctones eviten anar a viure. Po-

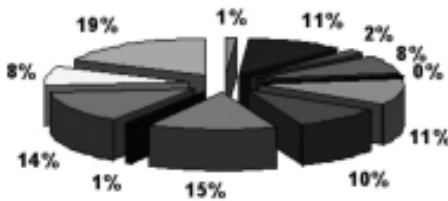
dem resumir, doncs, que aquests col·lectius més vulnerables pateixen explotació i viuen en condicions infrahumanes.

Es podria dir que la nostra democràcia és incompleta perquè no contempla totes les persones de la mateixa manera. No tothom té dret a accedir-hi en les mateixes condicions: ni per preu, ni per qualitat, ni en metres quadrats, ni per ubicació...

I des del seu compromís, Càritas ofereix diverses respostes. Durant tot l'any 2006 Càritas diocesana de Barcelona ha atès 1.208 persones de més de 65 anys, de les quals el 68,71% són dones –i vídues, 32,20%–. La major part tenen entre 65 i 69 anys (22,68%), són de nacionalitat espanyola (80,55%) i viuen soles (49,66%) al Districte Primer de la ciutat de Barcelona (15,39%). Bàsicament són persones que o bé cobren una PNC (20,87%) o bé una Pensió Mínima (12,67%). Malgrat això, un 14,07% de les persones ateses no té cap mena d'ingrés.

Gràfic 2

Demandes gent gran / habitatge

- Evitar desnonaments
- Vivenda Varis
- Entrada pis
- Pagament de la pensió o habitació
- Vitalici habitatge
- Equipament de la llar
- Subministraments
- Arranjament de l'habitatge
- Alberg o acolliment temporal (transients)
- Demanda d'un nou habitatge
- Habitatge tutelat / protegit
- Estadades en Residència

Davant d'aquesta situació és fàcil advertir que els problemes són molts i variats, des dels relacionats amb l'alimentació (el 44,12% d'aquestes persones ha anat a Càritas per demanar aliments), passant pels de salut, la solitud i, evidentment, també els relacionats amb l'habitatge.

El 86,93% d'aquestes persones més grans de 65 anys viu en un pis de lloguer (33,3%) o de propietat (26,33%), però en la majoria de casos són pisos vells, sense ascensor, amb greus problemes d'habitabilitat, fins i tot de salubritat. Per això moltes de les respostes de la nostra institució han estat per arranjaments i subministraments (15% i 10% de les demandes, respectivament).

Es pot comprovar, doncs, la gran precarietat en què viuen els nostres avis. Malauradament, molts han traspassat la frontera de l'exclusió i viuen amb grans penúries. Atesa aquesta realitat, les respostes de Càritas també s'han anat adaptant per tal de poder donar la resposta adequada a les seves necessitats, tenint en compte el grau d'autonomia, l'entorn familiar i relaciona l'estat de salut i situació econòmica:

- Servei residencial per a gent gran: permet a les persones més grans de 65 anys amb problemes d'habitatge, ingressos insuficients i sense suport familiar viure en apartaments individuals comptant amb un suport professional per a determinades tasques i un acompanyament personal.
- Pisos compartits per a gent gran: es tracta d'oferir una llar compartida amb acompanyament integral i suport a les necessitats quotidianes, on les persones grans que hi viuen poden autogestionar-se amb el suport de professionals. Són pisos per a cinc o sis persones suficientment autònomes que disposen d'una habitació individual i espais comuns compartits.
- Suport per a l'accés a residència: s'ofereix un servei d'ajuda econòmica quan la persona més gran de 65 anys no pot viure de manera autònoma, ha d'ingressar en una residència i no obté plaça immediata en una de pública o concertada. La persona rep l'ajuda per completar el pagament al qual no arriba ni ella ni la seva família. Un cop ja hi ha ingressat, i a fi de mantenir una relació i un acompanyament personal, la persona gran rep la visita periòdica de voluntariat. També un grup voluntari fa activitats i organitza dinàmiques d'estimulació i animació per a tots els avis i àvies d'algunes residències.
- Centres de dia per a gent gran: durant el dia s'ofereix a les persones grans amb diferents nivells de dependència una atenció integral a les necessitats personals bàsiques: menjador, dutxes, podologia, bugaderia, procurant mantenir la seva autonomia i oferint alhora un suport a les seves famílies. També es fan activitats lúdiques i socioculturals diverses: tallers, celebració de festes, sortides, etc.
- Padrinatge per a gent gran: El Padrinatge és un servei de joves voluntaris que visiten setmanalment a domicili o a la residència els avis. Els joves acompanyen els avis i àvies en diverses activitats (anar al Casal,

passejar...) i quan no poden sortir de casa els fan companyia. Són joves d'escoles que es proposen treballar la solidaritat i el servei i que volen compartir temps i afecte per fer un servei voluntari a través de Càritas.

Per últim, són moltes les veus que s'estan deixant sentir en contra del que l'entorn dels grups que lluiten contra l'especulació immobiliària, la destrucció dels barris revestida de reformes urbanístiques i de l'assetjament immobiliari anomenen violència immobiliària i urbanística. Una violència que porta a l'exclusió a través de l'exclusió residencial i que té la seva màxima expressió en els "sense sostre", per bé que hi ha moltes més persones "sense llar". Una forma de violència contra la qual Càritas no es cansarà de lluitar.

■ **L'assetjament immobiliari anomenen violència immobiliària i urbanística. Una violència que porta a l'exclusió a través de l'exclusió residencial i que té la seva màxima expressió en els "sense sostre", per bé que hi ha moltes més persones "sense llar".**

El dret a un habitatge digne per als col·lectius més vulnerables i empobrits ens ha d'interpel·lar a promoure accions de solidaritat i denúncia a diferents nivells, com per exemple:

1. Promoure l'accés a un **habitatge digne** en tant que dret constitucional.
2. Sol·licitar el compromís de les Administracions locals i autonòmiques per a la creació d'**una oferta seriosa i efectiva de lloguer social destinada als sectors més vulnerables i empobrits**.
3. Col·laborar en la sensibilització per frenar i controlar el pes desmesurat de l'**entramat financer constructor**, que afavoreix la compra d'habitatge com a inversió especulativa en lloc de com a valor d'ús.
4. Impulsar **iniciatives solidàries de lloguers assequibles** entre la comunitat cristiana envers les persones i famílies més desafavorides (FHS).
5. Demanar **millores de les condicions d'habitabilitat** dels pisos antics situats en els centres històrics de les ciutats, ocupats majoritàriament per persones grans i per població amb recursos escassos.

Interès professional

La violència familiar i els nens

Els acolliments d'infants en família extensa. Disseny i avaluació d'un programa de grups de suport d'acollidors

El complejo de Justine (una aproximación grupal a la mujer maltratada)

La violència familiar i els nens

Trencar el cercle

Rosa Maria Royo Esqués¹

Resum

L'article se centra en nens que viuen immersos en sistemes familiars violents. Des d'una perspectiva psicoanalítica es fan hipòtesis sobre l'impacte que aquesta realitat té en ells i en el seu desenvolupament i es donen algunes claus per, des d'un abordatge multidisciplinari, ajudar-los a sortir del cercle que la violència genera.

Paraules clau: Violència familiar, impacte en el desenvolupament infantil, prevenció.

Abstract

This paper is focused on children living within violent family systems. From a psychoanalytic perspective hypotheses are made about the impact that this reality has on them and their development and, from a multi-disciplinary viewpoint, some keys are given to help them to break out of the vicious circle that violence creates.

Key words: Violent family systems, impact on child development, prevention.

Loli, 7 anys. Dibuix fet a la Casa d'acollida. La nena separa els pares per aturar la baralla.
(Publicat a: "El impacto de la violencia familiar en los niños. Un caso gráfico".
Rev. Sociedad Española del Rorschach y Métodos Projectivos. Volum 19)

¹ Psicòloga clínica. Psicoanalista (SEP-IPA). Supervisora d'institucions especialitzades en l'atenció als maltractaments. Docent: Societat Catalana del Rorschach i Mètodes Projectius. Fundació Vidal i Barraquer (URL).

En pensar en la violència familiar i el seu impacte en els nens esdevé necessari, per comprendre aquesta difícil i dolorosa situació, donar un marc sociocultural i parlar, per una banda, de la família, del seu significat i del pes que té en el desenvolupament de les persones, i, per l'altra, de la violència com un fet complex que requereix per a la seva comprensió tant una anàlisi del context com de les seves manifestacions.

Des d'una perspectiva antropològica i social s'estudia la família i els canvis que actualment està experimentant. Es considera la família com una institució social que, a més de satisfer les necessitats bàsiques, també constitueix una estructura de seguretat, tant que fins ara se l'ha considerat un pilar fonamental de l'ordre social i de l'equilibri psicològic.

Sovint es parla del fet que el canvi ràpid que viu actualment la societat produeix tensions i ruptures en el sistema familiar, i les noves estructuracions familiars són considerades com un debilitament o com una decadència de la família mateixa. Segurament és cert si ens referim a la família tradicional, però cada època té els seus sistemes de funcionament i valors; per tant, si observem els canvis actuals, el que trobem són nous projectes de convivència

■ La família canvia, té el seu propi creixement adaptat als temps, reflecteix la cultura del moment... i com, doncs, malgrat els canvis cap a models de convivència més igualitaris, encara es van produint al seu si situacions de violència?

familiar que s'adapten millor a les necessitats actuals dels seus membres.

La família canvia, té el seu propi creixement adaptat als temps, reflecteix la cultura del moment... i com, doncs, malgrat els canvis cap a models de convivència més igualitaris, encara es van produint al seu si situacions de violència?

Independentment de les raons per a l'existència de la violència en altres èpoques, actualment una de les hipòtesis possibles és considerar la violència de gènere com a part de la base dels sistemes familiars violents. Es pensa que alguns homes, davant els canvis en el paper de les dones, no poden encarar la problemàtica sense experimentar la por al contagi del que és considerat tradicionalment femení i entren en una disjuntiva irracional que els pot arribar a portar a situacions de violència en nom d'un atàvic poder masculista.

La dona tampoc sap situar-se davant d'això, sovint s'identifica amb l'agressor o intenta competir amb ell; la seva individualitat es fon confonent la igualtat amb igualar-se a l'altre, convertir-se en el mateix que l'altre, renunciant a la seva mateixa individualitat femenina.

Tenint en compte la tendència humana a repetir, és possible que totes aquestes actituds i models –masculins i femenins– siguin els que els nens aniran repetint, i per tant, perpetuant de generació en generació, i els retrobarem, malgrat els canvis, en les noves estructures familiars.

Els nens capten els eixos centrals de la trama familiar en què viuen, que no vol dir que els comprenguin; ells fan coses, es constitueixen com a persones, responen d'acord amb la conflictivitat en què viuen

i tendiran a reproduir el que han viscut. D'aquesta manera la llavor de la violència en l'espai domèstic es continua transmetent al marge del model social imperant.

La família canvia adaptant-se als temps, i la violència al seu si es manté. Per tant, els professionals que treballem en aquest camp ens enfrontem al repte de tractar vells conflictes en nous contextos.

Centrant-nos en els nens i des de la perspectiva psicoanalítica es considera que la naturalesa de la interacció entre pares i fills durant la infantesa és un factor central en el desenvolupament de la personalitat de l'infant. Hem parlat que les organitzacions familiars poden canviar, però el que no canvia són les necessitats de les persones de ser estimades, contingudes i acompanyades, en general a la vida i en particular en el procés de creixement, i aquesta és una de les funcions importants de la família. És a dir, donar suport emocional, fer funcions de contenció, oferir models d'identificació, marcar límits que permetin el desenvolupament de la subjectivitat i donar el sentiment de pertànyer a un grup. Per a la majoria de nosaltres la família és la primera institució a què pertanyem.

Quan la família no fa aquestes funcions adequadament, com en el cas de les situacions de violència, ens preguntem què passa amb els nens.

Darrere de tota situació de violència a la família hi ha un nen que pateix. Els nens en són els testimonis muts. Podem dir que,

■ Darrere de tota situació de violència a la família hi ha un nen que pateix. Els nens en són els testimonis muts.

de tota la cadena, el nen és el més fràgil i per tant el més violentat. Sovint els nens són els grans oblidats, però també patiran les seqüeles.

Dintre de les conseqüències trobem fonamentalment:

- Pèrdua de l'ambient de seguretat. El que produeix la pèrdua de confiança en els altres, en un mateix i en els vincles que es poden establir. Aquestes pèrdues activen la necessitat de controlar l'ambient i el consegüent desenvolupament d'actituds d'hipervigilància.
- Dificultat de contenció. Les situacions de violència familiar interfereixen en la disposició dels pares per tenir respostes contenedores i empàtiques que donin sentit al món emocional dels seus fills, i per tant existeix el risc que les necessitats, sentiments i fantasies que els nens tenen no siguin ateses. Com a resultat són habituals els sentiments d'inferioritat, vergonya, baixa autoestima i intolerància a la frustració.
- Dissociació de la personalitat. Problemes per discriminar entre el que és bo i el que és dolent. Confusió provocada pel fet que les figures protectores han sigut les mateixes que han generat el dany.
- Dificultat en el maneig de l'agressivitat. Els nens peguen o són pegats amb freqüència, presentant dues formes bàsiques de resposta: nens que pensen que "la millor defensa és l'atac" i nens que senten

que “facin el que facin rebran”. Totes dues sortides mostren que no poden confiar en els adults i se senten desemparats.

- Desenvolupament de sentiments de por i defenses contra aquests, basades en la autopercepció de vulnerabilitat. En són símptomes habituals terrors nocturns, enuresis, fòbies a l'escola...
- Risc de reproducció de conductes d'un o altre progenitor, o de tots dos alternativament. Un ambient violent ofereix al nen un model de relació patològic que inevitablement introjectarà. El nen en aquestes situacions està exposat a un vincle mare-pare molt desigual, violent, asimètric i basat en la falta de respecte. Créixer en un ambient desorganitzat afecta les seves identifications i per tant la pròpia identitat.
- Risc de constituir un fals-self adoptant les actituds que s'esperen d'ells per evitar els problemes derivats de l'autoafirmació. S'observen dues posicions, nens seduïts per un dels pares i nens que poden posar la distància adequada, mantenir l'ambivalència i així no perdre la pròpia identitat. És diferent el potencial evolutiu dels nens que s'identifiquen exclusivament amb un dels pares, que se senten fills només d'un quasi negant la participació de l'altre, que el dels que són capaços, malgrat la problemàtica familiar, de mantenir l'ambivalència amb tots dos:
- Necessitat d'assimilar dols durant el període de resolució. Els nens

acollits en centres o en famílies han de conviure amb múltiples dols: pèrdua de la família intacta, de casa seva, dels amics, de l'escola...

■ Podem pensar que els nens que han tingut aquestes experiències tindran dificultats serioses en el seu desenvolupament com a persones, i sovint és així, però què passa quan estem davant d'un nen que, malgrat viure immers en un ambient de violència, veiem que resisteix amb prou salut?

Malgrat el risc de caure en generalitzacions i prejudicis que simplifiquin el tema que tractem, podem pensar que els nens que han tingut aquestes experiències tindran dificultats serioses en el seu desenvolupament com a persones, i sovint és així, però què passa quan estem davant d'un nen que, malgrat viure immers en un ambient de violència, veiem que resisteix amb prou salut?

Per respondre a aquesta pregunta actualment es parla de *resiliència*.

El terme *resiliència* prové de la física, i indica segons el diccionari: “La propietat de la matèria que s'oposa a la ruptura per cop o percussió”, o “Índex de resistència al cop d'un material”. En el terreny de la psicologia *resiliència* equival a la “resistència al patiment”, i fa referència tant a la capacitat de resistir les masegades de la ferida psicològica com l'impuls cap a la reparació psíquica que neix d'aquesta resistència.

Coneixent la complexitat de la ment, continua sense resposta per què algunes persones tenen la capacitat de resiliència més desenvolupada. És un misteri que cal resoldre en cada cas, per què uns nens se'n surten i altres hi queden atrapats.

Tenint en compte les diferències d'assimilació i resistència de cada nen, ens podem preguntar: "Què podem fer els professionals que, des de diversos àmbits, tractem amb aquests nens per afavorir un millor desenvolupament? Com estimular la resiliència? Com obrir portes a l'esperança perquè malgrat les dures condicions de vida els nens se'n surtin?"

La resposta vindrà determinada pel camp de treball, ja que serà aquest el que marcarà tant els límits de la nostra tasca com les formes d'intervenció. Des d'una perspectiva àmplia podem pensar en idees per abordar el problema, i cadascú trobarà la manera d'aplicar-les en el seu terreny professional:

- Descentrar-se del trauma i mantenir l'esperança. Seria convenient que els professionals que tracten amb els nens, tot i tenir en compte les realitats viscudes com a generadores dels conflictes actuals, no interpretessin tot el que els passa en funció de les experiències de maltracte, aspecte que ajudarà a mantenir l'esperança en una bona evolució dels menors.
- En la relació amb els nens, crear un ambient de seguretat que proporcioni la possibilitat de confiar en els altres i pugui cedir, ni que sigui en part, la necessitat d'aquests infants d'estar constantment controlant l'entorn. Donar la possibilitat de

confiar en el fet que un altre tipus de vincle és possible.

- Discriminar el que és bo del que és dolent. Ajudar a aclarir, per una banda, la confusió profunda provocada pel fet que les figures que han de protegir han estat justament les que han produït el mal, i, per l'altra, aclarir confusions més concretes sobre el significat del que és un bon i un mal tracte, tant dels altres cap a ells com a l'inrevés.
- Confiar en la capacitat de creixement i en els aspectes sans dels nens, que, per molt afectats que estiguin, d'una manera o una altra sempre estan presents i podem rescatar-los. D'aquesta manera ells també podran confiar en els seus propis recursos.
- Buscar el talent dels nens, cercant quines característiques ajudaran millor a cada nen a donar una resposta creativa a les seves vivències. És a dir, en quina àrea poden obtenir plaer, sentir-se útils i trobar alguna cosa que els faci sentir: "aquí sí que puc, sí que sóc capaç". Això els ajudarà a desenvolupar-se, a estar més tranquils i a ser més lliures.
- Ajudar a mantenir l'equidistància del conflicte entre els pares. Les relacions abusives i violentes tendeixen a la totalitat dual: si un nen, tot i patint un conflicte de lleialtats, pot estimar la parella per sobre de cadascú i sense dissociar-se massa, podrà sobreviure millor.
- Treballar els continus dols a què els nens estan sotmesos durant el període de resolució de la situació de violèn-

cia. Els nens acollits en centres o famílies han de con viure amb múltiples dols: pèrdua de la família intacta, de la casa, dels amics, de l'escola...

- Prevenir la violència a nivell socio-cultural, desenvolupant programes d'intervenció en el marc familiar i educatiu amb nens/es en l'establiment de relacions no abusives.

- **La violència familiar, per les seves característiques, traspasa l'ordre privat i es converteix en un símptoma social. Per tant, serà absolutament necessari un abordatge interdisciplinari, biopsicosocial.**

La violència familiar, per les seves característiques, traspasa l'ordre privat i es converteix en un símptoma social. Per tant, serà absolutament necessari un abordatge interdisciplinari, biopsicosocial, per ajudar els nens, víctimes d'aquesta situació, a con viure millor amb la realitat que tenen i fer, malgrat tot, el seu món una mica més habitable.

Les idees que proposo en aquest article volen ser un camí cap a l'esperança que ens permeti entendre alguna cosa més sobre els aspectes conscients i inconscients que generen i mantenen la violència per tal de prevenir i ajudar als nens que l'han patit, trencant el cercle de la violència i confiant que el destí no té per què acomplir-se.

Bibliografia

- BENJAMIN, J. (1996): *Los lazos del amor. Psicoanálisis, feminismo y el problema de la dominación*. Paidós. Psicología profunda.
- BUXÓ, M. J. (2004): *Familia en Plural*. Conferencia VI Jornadas Centro AC: *Reinventar la familia*. Publicat a les *Actes* de la Jornada.
- CYRULNIK, B. (2002): *Los patitos feos. La resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida*. Barcelona: Gedisa editorial.
- FREUD, S. (1929): *El malestar en la cultura*. Madrid: Biblioteca Nueva. Volum III.
- FREUD, S. (1901): *Psicopatología de la vida cotidiana*. Madrid: Biblioteca Nueva. Volum I.
- FREUD, S. (1913): *Tótem y Tabú*. Madrid: Biblioteca Nueva. Volum II.
- FERENCZI, S. (1932): "Confusión de lenguas entre los adultos y el niño". A: *Obras completas*, volum 1. Madrid: Espasa Calpe.
- KLEIN, M. (1932): *The Psychoanalysis of Children*. London: Hogarth Press
- MATTIOLI, G. (2004): "Quan un nen se'n surt: resiliència i metaposició". *Intercanvis-Intercambios. Papers de psicoanàlisi*. (12: 55-58)
- MORENO, J. (2002): *Ser Humano. La inconsistencia, los vínculos, la crianza*. Buenos Aires: Libros Zorzal.
- NOS, J. (1998): *Crónica de una muerte anunciada: machismo y su relación con el narcisismo*. Temas de psicoanálisis. Vol. III.
- ROJAS MARCOS, L. (2004): *Las semillas de la violencia*. Editorial Espasa.
- ROYO, R. (2000): *Transformaciones. Cambios y permanencias en las estructuras familiares*. Barcelona: Actas del Congreso iPsi (pàg. 331-336)
- ROYO, R. i ESTANY, S. (2005): *El impacto de la violencia familiar en los niños. Un caso gráfico*. Barcelona: Rev. Sociedad Española del Rorschach y Métodos Projectivos. Volum 19.
- ROYO, R. (2006): "Del silenci, paraules". *Revista Aloma*. Blanquerna. Universitat Ramon Llull. Número Monogràfic commemoratiu del 150è aniversari de Freud.
- SÁINZ, F. (1999): "Quan l'amor del subjecte fa mal l'objecte". *Intercanvis-Intercambios. Papers de psicoanàlisi*. (2: 37-43)
- WINNICOTT, D. (1993): *Los procesos de maduración y el ambiente facilitador*. Buenos Aires: Editorial Paidós.

Els acolliments d'infants en família extensa.

Disseny i avaluació d'un programa de grups de suport d'acollidors

Carme Montserrat Boada¹

Resum

La importància que els acolliments en família extensa han adquirit en la darrera dècada dins dels sistemes de protecció infantil arreu dels països occidentals contrasta tant amb l'escassa i recent investigació científica com amb els pocs recursos destinats als infants i adolescents que hi són acollits. Amb l'ànim de contribuir a l'estudi d'aquest fenomen i al disseny de programes adreçats a aquesta població, al final del 2003 es va acordar l'endegament del *Projecte de creació d'una xarxa de grups de suport de familiars acollidors* a diversos districtes de Barcelona, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Barcelona i de l'Institut de Recerca sobre Qualitat de Vida de la Universitat de Girona. La recerca plantejada va comptar amb la participació dels principals agents implicats en el fenomen dels acolliments en família extensa: els acollidors/es, els nens/es acollits i els professionals dels EAIA (Equips d'Atenció a la Infància i Adolescència). Es va dur a terme entre el març del 2004 i el març del 2005. El disseny del programa dels grups de suport, la seva aplicació i els resultats de la seva avaluació, en general de signe positiu, han estat resumits en aquest article.

Paraules clau: Acolliment d'infants i adolescents en família extensa, grups de suport, disseny i avaluació de programes.

¹ Pedagoga. Doctora en Psicologia per la Universitat de Girona. Professora associada del Departament de Psicologia, Àrea de Psicologia Social de la UdG.

Abstract

Children and adolescents in need of substitute care have increasingly been placed into kinship care within the child protection systems in most of the western countries in the last decade. This fact contrasts so much with the scarce and recent scientific research as well as with the few resources dedicated to children who are placed with relatives. With the purpose of contributing to the study of this phenomenon and to implement programs applied to carers and children, in the end of 2003 we started the *Project of creating a network of kinship carers' support groups* at some districts of Barcelona city, with the support of the City Council of Barcelona and the Institute of Research on Quality of Life in the University of Girona. The research was carried out collecting the points of view of the main stakeholders in the kinship care phenomenon: the kinship carers, the children placed with relatives, and the practitioners of the EAIA (Children and Adolescence Care Teams). This programme was developed between 2004 and 2005. The design of support groups, the implementation, the programme assessment and the findings, most of them positive, are described in the present article.

Key words: Placement of children and adolescents in the extensive family, support groups, design and evaluation of programmes.

Els acolliments en família extensa

Tradicionalment, quan els progenitors no han pogut fer-se càrrec dels seus fills/es, aquests han estat assumits pels familiars en la majoria de les cultures. Fins aquí un fenomen extensament estudiat per diferents disciplines, com l'antropologia, la sociologia o la psicologia. El que s'observa, però, en les darreres dues dècades a la majoria dels països occidentals, és la incorporació d'una part d'aquests acolliments fets pels parents en els sistemes de protecció infantil; és a dir, estan esdevenint regularitzats, o a petició de la pròpia família, o a instàncies dels serveis de benestar, quan concorre una situació d'alt risc per al nen/a. La regularització suposa, en la majoria de les ocasions, que l'infant/adolescent quedi tutelat per l'Administració de protecció, en el nostre cas per la DGAIA (Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència), i que es constitueixi l'acolliment simple en família extensa. El *Decret 2/1997* es refereix a l'acolliment en família extensa quan "es dona una relació de parentiu per consanguinitat o per afinitat de l'infant amb les persones acollidores".

Aquest text legal contempla que aquest tipus d'acolliment té preferència respecte a altres formes d'acolliment (en família aliena o en centre residencial d'acció educativa) sempre que es donin les condicions òptimes, és a dir quan: (i) els familiars mostrin interès pel nen/a; (ii) es contempli l'interès d'aquest/a; (iii) es valori l'existència de vincles afectius; (iv) els familiars tinguin capacitat de protegir-lo i educar-lo i (v) no existeixi clara oposició d'algun membre del nucli acollidor.

Aquest tipus d'acolliment anteriorment no havia estat gaire aprovat per part d'algunes instàncies de protecció infantil en prevaler les tesis sobre la reproducció del cicle de violència familiar (de transmissió intergeneracional). Sembla que comença a ocupar un lloc més prioritari a partir d'incorporar la perspectiva ecològica del maltractament, que aporta explicacions des d'un model interactiu o multicausal, les aportacions dels estudis sobre la resiliència i els plantejaments sobre la participació social dels infants i adolescents (reflectits a la Convenció sobre els Drets dels Infants del 1989). Tanmateix és un recurs que, per un costat, s'adequa als principis dels paradigmes basats en la normalització i els drets, i per l'altre, omple el buit que per causes diferents deixen al descobert les altres dues formes d'atenció substitutives tradicionals (davallada o estancament –segons els països– dels acolliments en família aliena, i tancament de grans centres residencials).

La recerca a Espanya sobre aquest tipus d'acolliment és força recent (Fernández del Valle, Alvarez-Baz i Bravo, 2002; Villalba, 2002; Amorós, Palacios, Fuentes, León i Mesas, 2003; Pinazo i Ferrero, 2002), estant més desenvolupada i/o difosa la que prové dels països anglosaxons.

A la conceptualització del fenomen dels acolliments en família extensa va contribuir-hi la *Child Welfare League of America* (1994), que va establir els avantatges d'aquest tipus d'acolliment, a partir dels quals una gran part de les recerques que s'han realitzat amb posterioritat hi han basat els fonaments teòrics. Les excel·lències es fonamentaven en el fet que l'acolliment en família extensa: (i) permet que els

infants visquin amb persones que coneixen i en qui confien; (ii) ajuda a la transmissió de la identitat i la cultura de la família; (iii) fomenta les relacions i vincles amb els seus progenitors (quan és possible), germans i altres membres de la família extensa; (iv) encoratja les famílies a confiar en els seus propis membres i recursos; (v) incrementa les oportunitats del nen/a de continuar dins la seva comunitat; (vi) elimina força l'etiqueta de nen/a tutelat.

Segons Colton, Pithouse, Roberts i Ward (2004), malgrat que l'estabilitat de l'acolliment és un dels temes clau per al benestar infantil, malauradament no esdevé una realitat freqüent en els sistemes de protecció, ans el contrari. En aquest sentit, Hunt (2003) mostra com bona part de la recerca indica que els acolliments en família extensa minimitzen les ruptures/interrupcions en la vida del nen/a. Diversos autors (Berrick, Barth i Needell, 1994; Centro Nazionale di Documentazione, 2002; Dubowitz, Feigelman i Zuravin, 1993) corroboren que els acolliments en família extensa esdevenen força estables; sovint es perllonguen bastants anys (Fernández del Valle *et al.*, 2002; Villalba, 2002) i acostumen a ser al lloc que escullen els nens/es (Broad, 2001; Pitcher, 2002).

Per altra banda, però, segons diversos autors (CWLA, 2003; Hegar i Scannapieco, 1999; Villalba, 2002) hi conflueixen factors de risc com: (i) el dolor de pèrdua i preocupació pel fill o el germà (els pares del nen/a); (ii) els problemes econòmics per fer front a l'acolliment; (iii) la por al fracàs en l'exercici del seu rol parental; (iv)

les dificultats de relació que es donen amb els progenitors del nen/a; (v) els problemes de salut dels acollidors² que es troben en edats avançades. Tot això tenint en compte la pressió social a la qual estan sotmesos en l'assumpció d'una responsabilitat, en molts casos, de llarga durada.

Els acolliments regularitzats duts a terme per part de la família extensa representaven el maig del 2003 (any en què vam dissenyar el projecte de creació dels grups de suport d'acollidors) en el conjunt de Catalunya³ un 38,7% sobre el total de mesures de tutela (els nens/es en centre residencial representaven un 25,4%, i els acolliments en família aliena un 8,6%). Per tant, constituïa la mesura més proposada i utilitzada. Si ho comparàvem amb dades d'anys anteriors, ens trobàvem que a Catalunya l'increment de casos en família extensa havia significat un 17% en 5 anys, passant del 32,8% (maig 1998) al 38,7% (maig 2003). Aquest augment havia estat reflectit també en la majoria de països occidentals; per exemple, als EUA aquests tipus d'acolliments se situaven ja entre un 30 i un 50% del total d'acolliments (CWLA, 2003).

La recerca plantejada

La recerca que vam plantejar al final del 2003 tenia tres línies: (i) la realització d'un estudi descriptiu sobre els acolliments en família extensa a Barcelona (Montserrat, 2006a) amb l'objectiu de conèixer les característiques d'aquesta població; (ii) una recerca que perseguia un coneixement i comprensió més a fons sobre percep-

² Per donar agilitat al text, el terme *acollidor* engloba el femení i el masculí.

³ Dades del web de la Generalitat de Catalunya <http://www.gencat.net/benestar/dgaia/estai.htm>

cions, avaluacions i aspiracions recollint dades dels principals agents implicats en el fenomen dels acolliments (Montserrat, 2006b; Montserrat i Casas, 2007); i (iii) l'endegament d'un programa de grups de suport d'acollidors. Aquesta recerca fonamentada en la perspectiva dels estudis sobre qualitat de vida (Casas, 1998) va aportar perspectives diverses, algunes coincidents i d'altres discrepants dels acollidors, dels nens/es i dels professionals, i va mostrar factors positius pels quals està justificat potenciar aquest recurs de protecció infantil, quan sigui possible, enfront de l'acolliment en família aliena i del residencial. Per altra banda també va mostrar uns punts febles on incidir més directament i a tenir en compte en el disseny de programes adreçats a aquesta població.

Els grups de suport d'acollidors

En aquest article ens centrem en la tercera línia de la recerca plantejada, el programa de grups de suport de familiars acollidors pel que fa al seu disseny, la seva aplicació i la seva avaluació. El motiu principal que va inspirar aquest projecte rau en el fet que encarregar-se d'acollir un nen/a de la mateixa família pot ser una tasca gratificant però alhora *estressant*. Poder compartir les experiències amb altres persones que ho comprenen perquè travessen circumstàncies semblants pot ajudar a millorar el benestar de tots els membres del nucli acollidor. El grup de suport pot oferir una atmosfera que doni seguretat per compartir informació, preocupacions, sentiments, propostes i aprendre estratègies amb altres persones que han passat experiències similars.

Cal destacar que al districte de Sant Andreu ja feia dos anys que l'EAIA, juntament amb els SSAP Franja Besòs, desenvolupaven un programa de grups de suport d'avis/es acollidors, anomenat *avis-nets.com* (EAIA Sant Andreu, 2003). El coneixement d'aquesta experiència per part de la resta dels professionals dels EAIA de Barcelona també va contribuir a l'endegament d'aquest projecte.

Així doncs, l'articulació del projecte de creació de grups de suport d'acollidors –de família extensa– va ser duta a terme per part dels EAIA de Barcelona en la seva zona o districte/s. La situació dels acollidors havia d'estar regularitzada per part de la DGAIA mitjançant una resolució administrativa de tutela o guarda, i el seguiment de l'acolliment havia d'estar assignat a l'EAIA. La metodologia plantejada era de grup de suport que podia desembocar progressivament en un grup d'ajuda mútua.

Descripció i aplicació del programa

El programa inicial contemplava que: (i) els grups funcionessin com a mínim un any a partir de la data de la seva creació, període sobre el qual es realitzaria l'avaluació del projecte, però que podrien continuar més enllà de l'any si era la seva voluntat; (ii) el lloc de les reunions dels grups no coincidís amb la ubicació dels Serveis Socials i dels EAIA; (iii) la periodicitat de les reunions fos quinzenal (tret dels períodes de vacances); (iv) la durada de les reunions fos d'una hora i mitja; i finalment que (v) la composició del grup tingués un mínim de 6 persones. Aquestes condicions es van poder concretar tal com observem a la Taula 1.

Taula 1: *Descripció de les reunions dels grups de suport d'acollidors.*

Grups de suport	Lloc: Centre Cívic (CC)	Període reunions grups de suport	Nombre reunions	Nombre acollidors
Ciutat Vella	CC Pati llimona	23/3/04 - 15/3/05	18	6
Eixample-Gràcia	CC Sagrada Família	2/4/04 - 18/3/05	15	11
Sants-Montjuïc	CC Casinet Hostafrancs	25/3/04 - 31/3/05	18	7
Sarrià-Les Corts	CC Cívic Sarrià	29/3/04 - 4/4/05	18	11
Horta-Guinardó	CC Matas i Ramis	31/3/04 - 16/4/05	22	11
Sant Martí	Casal d'Avis del Clot	19/3/04 -11/3/05	18	11
6 grups de suport de 6 EAIA	6 equipaments municipals	1 any: periodicitat quinzenal	109 reunions	57 acollidors

Es va optar per la participació de dos professionals de l'EAIA per a cada grup de suport exercint un rol de facilitador (el segon professional es preveia que fos el co-facilitador). Aquest **rol de facilitador** (Johnson, 2003; Watson, 2002) representava: (i) ser més un ajudant que un expert; (ii) ser un animador més que un líder; (iii) poder afavorir que es compartissin temes més que tendir a solucionar-los; (iv) saber escoltar i comprendre; (v) mantenir-se neutral a les discussions, (vi) crear una atmosfera on tothom fos benvingut, respectat i animat a parlar/participar; (vii) proporcionar informació que interessés al grup; (viii) respectar els espais personals individuals; i finalment (ix) estar disposat a no concentrar autoritat.

La tasca dels facilitadors es preveia fonamental en la primera fase d'endegament. Un cop consolidat el grup al cap d'un any, ja serien els diferents membres els que decidirien com continuar. En la primera reunió del grup de suport, el facilitador feia la presentació dels membres, i exposava unes normes bàsiques a seguir com el compromís, la confidencialitat, el respecte mutu, els torns de paraula, la puntualitat en començar i acabar alhora, el cafè compartit i la proposta de calendari. En el projecte de creació s'exposaven les línies generals d'actuació en les reunions consecutives dels grups, seguint la metodologia de grups de suport.

Així mateix es preveia que els grups, en la seva evolució, podien passar per

diferents fases: una fase més de suport emocional entre els membres; una altra de contingut més educatiu, en la qual es podia convidar diferents experts i veure i comentar documents en suport paper o

audiovisual; o bé per una fase més reivindicativa constituint-se com a grup de pressió per tal de proposar canvis en les polítiques socials. En cap cas ens referíem a grups terapèutics.

Fases d'aplicació del projecte

Novembre/desembre 2003: Presentació del projecte als EAIA de Barcelona, tècnics de l'Ajuntament de Barcelona i de la DGAIA. Confirmació de la participació al projecte per part dels EAIA.

Gener/febrer 2004: Preparació dels equips, preparació dels entrevistadors, formació en matèria de grups. Elaboració per part dels EAIA de llistes de famílies d'acollida extensa regularitzades.

Març 2004: Avaluació inicial. Es ven passar els qüestionaris als professionals dels EAIA, als acollidors i als nois/es acollits.

Març/abril 2004: Dels 8 grups de suport d'acollidors previstos, van iniciar el seu funcionament 7. Dels 7 grups, 1 va deixar de reunir-se al cap de dos mesos. Els 6 grups restants van continuar tot el projecte (observació participant).

Maig 2004/febrer 2005:

- 4 reunions dels facilitadors amb la coordinadora del projecte: les 2 primeres per avaluar el funcionament dels grups i proposar millores; les altres 2 per a l'avaluació final, proposta de continuació dels grups i d'un nou projecte.
- Entre els 3 i els 6 mesos de funcionament es realitza un grup de discussió amb cadascun dels 6 grups de suport.
- A l'equador del projecte es realitza una reunió on hi són convocats tots els professionals dels EAIA (els que fan de facilitadors i els que no) i tècnics municipals i de la DGAIA per discutir i avaluar la marxa del projecte.

Març 2005: Avaluació final. Es van passar els qüestionaris finals als professionals dels EAIA, als acollidors i als nens/es (tant grup de control com experimental).

Maig/juny 2005: Presentació i discussió dels resultats amb els acollidors. Presentació i discussió dels resultats als professionals dels EAIA de Barcelona, tècnics de l'Ajuntament i de la DGAIA.

Aspectes metodològics

L'objectiu principal del programa era el de proporcionar un espai on els acollidors poguessin oferir-se ajuda mútua en el seu rol. D'aquí se'n derivaven els **objectius específics** següents: (i) afavorir que els acollidors poguessin sentir-se acompanyats en la tasca d'acolliment; (ii) donar l'oportunitat als acollidors de compartir i aprendre d'altres estratègies educatives; (iii) millorar la relació entre els acollidors i els nens/es acollits; (iv) millorar el desenvolupament personal i social dels acollits; (v) compartir informació per part dels acollidors sobre serveis i recursos existents; (vi) fer propostes de millora als tècnics i als polítics com a grup d'acollidors; (vi) disminuir el seguiment d'aquests acolliments dins l'àmbit de l'atenció individualitzada dels EAIA.

■ L'objectiu principal del programa era el de proporcionar un espai on els acollidors poguessin oferir-se ajuda mútua en el seu rol.

El disseny d'avaluació del programa tenia un caràcter formatiu, donant molta importància tant als aspectes processals com als resultats aconseguits; un caràcter extern, però alhora molt participatiu, coneixent-se els objectius i discussió dels resultats per part dels acollidors i els professionals implicats; alhora que contemplava una avaluació de procés i de producte.

El disseny metodològic d'avaluació contemplava **un grup experimental i un grup de control**. El primer estava format pels acollidors que integraven els grups de suport, els nois/es els acollidors dels quals hi participaven i els professionals que feien de facilitadors dels grups de suport. El grup de control el formaven les famílies i els professionals que no participaven en els grups de suport. Els grups experimental i de control **no eren equivalents**, perquè no eren dues mostres ni idèntiques ni aleatòries. Es va treballar utilitzant **un disseny pre-post**, administrant un qüestionari abans de l'inici del programa (març 2004) i amb posterioritat (març 2005).

Tanmateix la recerca es va plantejar amb una **metodologia de disseny mixt**, recollint **dades quantitatives i qualitatives**. La recollida de dades quantitativa utilitzava com a instrument un qüestionari de preguntes tancades. La recollida de dades qualitativa va ser extreta mitjançant algunes preguntes obertes del qüestionari, la tècnica de l'observació participant dels grups de suport d'acollidors i la formació de grups de discussió. Les reunions amb els professionals i amb el conjunt d'acollidors també van enriquir el procés.

Pel que fa a la **població i mostra**, es va contemplar la població d'acolliments en família extensa de 9 dels 10 districtes de la ciutat de Barcelona.⁴ Com que el nombre de cada conjunt no era elevat, es va dissenyar la recerca pensant en obtenir dades de tota la població, i per tant la mostra va quedar definida per l'acceptació

⁴ Els acollidors en família extensa del districte de Sant Andreu participaven en un programa de grups de suport amb metodologia avaluativa diferent i no van ser inclosos en aquesta recerca.

a col·laborar en aquest estudi. Vam poder estudiar els motius pels quals algunes famílies no van acudir a l'entrevista, per veure si formaven una submostra, però les causes eren heterogènies: canvi recent de domicili, imminent majoria d'edat del noi/a, procés de retorn del noi/a amb els seus progenitors, rebuig de col·laboració; però no pertanyien a un perfil determinat de família, fet que afavoria l'assumpció de la hipòtesi que els resultats eren representatius de la població. Per a la recerca (les tres línies exposades anteriorment) es va comptar amb les dades que es mostren a la Taula 2.

Taula 2: Població i mostra 2004

	Població dels 9 districtes	Mostra
Nombre famílies	259	121 (46,72%)
Nombre nens/es	332	162 (48,79%)
Nombre EAIA	10	10 (100%)
Nombre professionals dels EAIA	46	38 (82,61%)

De les 121 famílies hi van participar 161 acollidors. Sobre la mostra de 162 nens/es, van contestar el qüestionari 72 (majoritàriament a partir dels 8 anys). El nombre total de qüestionaris recollits va ser el que hi ha a la Taula 3, comptant el pretest (2004) i el posttest (2005).

Taula 3: Nombre de qüestionaris 2004-2005

Nombre qüestionaris	2004	2005	Total
Nois/es	72	43	115
Acollidors/es	161	101	262
Professionals EAIA	38	36	74
Total qüestionaris	271	180	451

Les característiques dels subjectes de les tres mostres referides als acolliments en família extensa poden consultar-se a Montserrat (2006a i 2006b), de les quals n'aportem un breu resum a la Taula 4 amb la finalitat de contextualitzar els resultats del programa.

Taula 4: Característiques dels acolliments en família extensa a Barcelona.

Dels acollidors (de família extensa) un 73,5% són avis i un 18% oncles, amb més presència de família materna; un 63,4% són dones; la mitjana d'edat se situa als 56,7 anys (entre 25 i 86 anys); i un 53,3% tenen estudis primaris. El 43,6% són nuclis monoparentals, i en un 64,1% hi conviuen entre 2 i 4 persones. En el 87,2% dels nuclis no hi conviu cap dels dos progenitors.

Els nens/es tenen entre 0 i 17 anys (mitjana d'edat de 10,2 anys), i la xifra està igualada per sexes. En el 73,5% dels nuclis només hi ha un nen/a acollit. En el 50% dels casos, els nens/es viuen amb els seus acollidors des del naixement o primers mesos de vida. La mitjana d'anys d'acolliment és de 6,6.

Pel que fa als **progenitors**, la causa principal que motivà l'acolliment és la drogoaddicció. El pare és mort en el 29,9% de les famílies estudiades, i la mare en el

17,9%. En l'11% de les famílies el pare és desconegut. La situació que han patit els nens/es de manera més freqüent és la negligència, i les situacions de maltractament físic o psíquic i abús sexual són minoritàries. En més de la meitat dels casos, els nens/es no tenen cap tipus de relació amb els seus pares/mares (bé perquè són morts, bé perquè no els visiten). El pare els visita de forma assídua en una quarta part dels casos, i la mare en més d'una tercera part. La meitat de les visites es desenvolupen en presència dels acollidors. La proposta inicial d'acollir el nen/a és de la família (extensa i progenitors) en el 70% dels casos.

Els professionals que els atenien al principi del 2004 feia una mitjana de 7,1 anys que treballaven a l'EAlA, tenien una mitjana d'edat de 41,9 anys i el 86,5% eren dones.

Pel que fa a les característiques de les mostres dels grups de control i experimental d'acollidors, el 2004 un cop es van passar els qüestionaris als 161 acollidors que van venir a les entrevistes, se'ls va oferir formar part d'un grup de suport. Se'ls explicava el projecte, se'ls preguntava si volien participar-hi i en cas afirmatiu se'ls demanava l'horari que els anava millor. Un cop es va tenir aquesta informació es va escollir l'hora de reunió dels grups en funció de 3 variables: l'horari més triat, l'horari laboral de l'EAlA i la disponibilitat de sala del centre cívic on es realitzarien les reunions. L'horari, doncs, va deixar fora una part dels acollidors que volien formar part dels grups de suport; aquests van formar el grup de control participant de l'avaluació *pre i post*.

Dels 161 acollidors als que se'ls va passar el qüestionari al 2004, 57 acollidors van formar part dels grups de suport (representaven el 35,4% dels acollidors que havien contestat els qüestionaris inicials); 66 acollidors no en van formar part (grup de control); i 38 no van poder participar-hi per problemes organitzatius dels equips. Aquests 38 acollidors van col·laborar en la fase d'avaluació inicial, però no van

poder participar del procés ni de l'avaluació final (per tant no formaven part del grup de control).

Dels 57 acollidors que van participar dels grups de suport (grup experimental), 49 van assistir a les reunions regularment i 8 de forma irregular. Van ser un total de 44 dones i de 13 homes, d'entre 28 i 76 anys. Pel que fa a les característiques de sexe i parentiu, vegeu la Taula 5.

També vam poder observar com les característiques dels 2 grups (control i experimental) eren força similars quant a edat dels acollidors, sexe, nombre d'acollidors per nucli, nombre de nens/es acollits, edat i sexe dels acollits i procedència dels nens/es abans de l'acolliment. Tampoc no hi havia diferències en la situació laboral del nucli acollidor, ni en la situació dels progenitors, ni en les visites als seus fills.

Les característiques dels professionals dels EAlA que van fer de facilitadors dels grups (formant part, també, del grup experimental) i dels que no (grup de control), van ser també força semblants. La designació dels dos facilitadors per cada grup va ser voluntària i majoritàriament per consens de l'equip. Per tant, també podia passar que el resultat fos de dos

Taula 5: Característiques de la mostra dels grups de suport.

Grups de suport	Avis/es materns		Avis/es paterns		Oncles materns		Oncles paterns		Oncles avis		Cosí/na		Total
	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D	H	D	
Ciutat Vella		2			2	1						1	6
Eixample-Gràcia	2	7		2									11
Sants-Montjuïc		5		2									7
Sarrià-Les Corts	1	2	1	2	1	3		1					11
Horta-Guinardó	2	3		3			1	2					11
Sant Martí	2	5		2					1	1			11
Total 6 grups	31		12		7		4		2		1		57

grups diferents, per exemple, que es concentrés només una disciplina en el grup experimental, o uns determinats anys d'experiència. Tampoc va ser així, i les característiques de tots dos grups van ser similars quant a sexe, edat, anys d'experiència i disciplina. Van ser facilitadors/es el 31,6% dels professionals de la mostra.

Sobre el procediment de recollida de dades descrit, farem especial esment del procés seguit amb el qüestionari i l'observació participant.

(1) **El qüestionari.** A partir dels objectius específics es va elaborar una relació d'indicadors tant de situació com de resultat en aquest disseny d'avaluació pre-post. Per a la recollida de dades vam diferenciar els tres grans conjunts d'agents (acollidors, nois/es i professionals). Els qüestionaris tenien tres blocs; el primer (A) feia referència a les característiques dels subjectes de les tres mostres i dels acolliments, bloc que només es va incloure en el qüestionari inicial; el segon (B) feia referència a les percepcions, avaluacions,

aspiracions i satisfaccions dels agents socials implicats, que es va tornar a passar al cap d'un any; i el tercer bloc (C) sobre els grups de suport, on es reflectien els indicadors de resultats. Pel que fa a aquest darrer bloc, en el qüestionari final es van diferenciar dos models (tant per als acollidors, com per als nois/es, com per als professionals) segons si anaven adreçats al grup de control o experimental.

Es van formular preguntes en la seva majoria tancades i d'intensitat, en una escala de 5 punts tipus Likert. Per tal de contribuir a la seva validesa, prèviament es va enviar el model dels 3 qüestionaris a tots els professionals dels EAIA de Barcelona per a la seva revisió; vam comptar amb la col·laboració de dos jutges externs que van fer-hi esmenes i vam realitzar una prova pilot. Per fer l'anàlisi de les dades s'ha utilitzat el programa informàtic SPSS versió 12.0.

Tot seguit es poden veure els ítems del bloc C, a partir dels quals presentarem gran part dels resultats obtinguts.

Qüestionaris PRE als subjectes de la mostra inicial d'acollidors i professionals	Equivalència de les preguntes
Sobre el seu coneixement previ d'algun grup de suport d'acollidors.	Pregunta adreçada a: ■ acollidors ■ professionals
Sobre les expectatives pel que fa a assoliment dels objectius específics prèviament marcats.	Pregunta adreçada a: ■ professionals
Qüestionaris POST als grups experimentals (professionals i acollidors que sí van participar en els grups de suport i nois/es els acollidors dels quals hi van participar)	Equivalència de les preguntes
Satisfacció d'haver participat en el grup de suport. Assoliment dels objectius específics. Avaluació dels aspectes del funcionament dels grups. Expectatives de futur sobre els grups. Propostes de futur sobre el funcionament dels grups.	Preguntes adreçades a: ■ acollidors ■ professionals
Proposta de metodologia de futur pel que fa als grups.	Pregunta adreçada a: ■ professionals
Coneixement sobre la participació dels seus acollidors en els grups de suport	Pregunta adreçada a: ■ nois/es
Qüestionaris POST al grup d'acollidors que no van participar en els grups de suport, i a tots els professionals (facilitadors i no facilitadors dels grups)	Equivalència de les preguntes
Motiu pel qual no han participat en el grup de suport. Expectatives de futur referents a la seva participació.	Pregunta adreçada a: ■ acollidors
Valoració del grup de suport de la seva zona. Expectatives de futur referent a aquest grup de suport.	Pregunta adreçada a: ■ professionals

(2) **L'observació participant** de les reunions dels grups de suport dels acollidors. L'observació va ser duta a terme pels mateixos facilitadors, i la vam considerar participant en tant que tenien un rol d'implicació en el grup i estaven immersos en el context de l'acció. Un dels

dos facilitadors de cada grup registrava les observacions en una plantilla dissenyada prèviament per a tots els grups (**la fitxa d'observació**). Aquesta observació directa, sistemàtica, repetida en el temps i contrastada en diferents grups de suport, va permetre apropar-nos amb més inten-

sitat als acollidors, als seus sentiments expressats, als problemes que realment els preocupaven i a les solucions que proposaven. L'elecció i el desenvolupament dels temes era lliure. A la fitxa d'observació s'hi anotaven els temes (la **unitat d'anàlisi**) sobre els quals parlaven els acollidors.

Les sessions de 6 grups de suport d'acollidors de família extensa es van observar durant un any, del març del 2004 al març del 2005, fent un total de 109 reunions (vegeu Taula 1).

Resultats de l'avaluació del programa

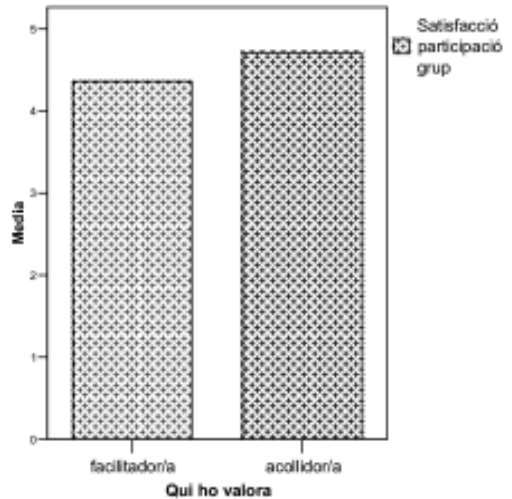
En forma de resum destaquem alguns resultats obtinguts organitzats en funció dels indicadors del bloc C dels qüestionaris. Dins de cada apartat, si és pertinent, farem referència a: (i) els resultats dels grups experimental i de control, amb alguna anàlisi comparativa entre ambdós; (ii) els resultats pre i post, també des d'una perspectiva comparativa; i (iii) als resultats que aporten els subjectes de cadascuna de les tres mostres (acollidors, professionals i en alguns temes també els nens/es). Les dades qualitatives queden també incloses en alguns apartats.

■ Satisfacció d'haver participat en el grup de suport

En el grup experimental (al qüestionari post) es preguntava als acollidors si estaven satisfets d'haver participat en el grup de suport; i als professionals si ho estaven d'haver participat com a facilitadors, podent puntuar des d'1 (*gens satisfet*) a 5 (*molt satisfet*). Les satisfaccions que expressen tant acollidors com facilitadors

pel que fa a la seva participació en els grups de suport són altes (vegeu Gràfic 1) amb mitjanes de $\bar{x}=4,36$ ($\sigma=0,633$) en el cas dels primers, i de $\bar{x}=4,71$ ($\sigma=0,589$) en el cas dels professionals (sense diferències significatives, estadísticament, entre ells).

Gràfic 1: Satisfaccions sobre la participació als grups de suport. 2005

■ Valoració del grup de suport de la seva zona

Als professionals dels EAIA, independentment de si havien fet de facilitadors dels grups, se'ls demanava que valoressin el grup de suport d'acollidors que s'havia desenvolupat a la seva zona durant un any (qüestionari post) des d'1 (*gens positiu*) a 5 (*molt positiu*). La valoració va ser també alta tant per part dels facilitadors ($\bar{x}=4,31$; $\sigma=0,741$) com de la resta dels professionals que no havien participat en els grups de suport ($\bar{x}=4,10$; $\sigma=1,165$), sense que s'observin tampoc diferències estadísticament significatives entre ambdós.

Taula 6: *Motiu dels acollidors de no participació en els grups de suport.*

Motiu de no participació en els grups de suport	Percentatge
Problemes d'horari	56,4%
Tancament del seu cas durant el període 2004-2005	12,7%
Acollidors que pensen que els grups no ajuden a millorar	10,9%
Acollidors als quals no els agrada compartir l'experiència amb desconeguts	7,3%
Problemes de salut que els dificulten l'assistència	7,3%
Altres causes	5,5%

■ Motiu de no participació en els grups de suport

En el grup de control (al qüestionari post) als acollidors se'ls demanava que assenyalessin el motiu principal pel qual no havien participat en el grup de suport. Les respostes van ser les que apareixen a la Taula 6, sent la incompatibilitat horària (gairebé tots els grups es reunien als matins) el motiu manifestat per la meitat dels acollidors.

■ Assoliment dels objectius específics

En els qüestionaris pre dels professionals hi havia una pregunta dedicada a les expectatives d'assoliment d'objectius amb l'endegament dels grups de suport, i en el qüestionari post se'ls preguntava als facilitadors sobre si pensaven que s'havien assolit aquells objectius. Hem observat que el pre i el post presenten resultats semblants, sent una mica més altes les expectatives abans d'iniciar el programa. Als acollidors que havien participat en els grups de suport se'ls preguntava sobre l'assoliment d'objectius només en el qüestionari post. Les respostes podien anar des d'1 (*gens*) a 5 (*molt*).

De tots els objectius específics prèviament marcats, n'hi ha dos que vam concloure que necessitaven altres instruments per poder mesurar-los. Ens referim als de **millorar la relació entre els acollidors/es i els nens/es acollits**, i el de **millorar el desenvolupament personal i social dels acollits/des**. Tant acollidors com professionals, a l'hora de respondre aquesta pregunta, pensen que tant la millora de la situació dels nens/es com la millora de la seva relació s'ha donat amb l'acolliment en si, i en canvi és difícil de veure'n resultats a partir de les reunions dels acollidors.

Tampoc hi havia diferències en les preguntes del bloc B on es demanava a acollidors, nens/es i professionals que avaluessin el desenvolupament del nen/a en diferents àrees i les seves relacions amb els acollidors i els progenitors. Les respostes no eren diferents entre els subjectes que havien participat dels grups i els que no ho havien fet al cap d'un any.

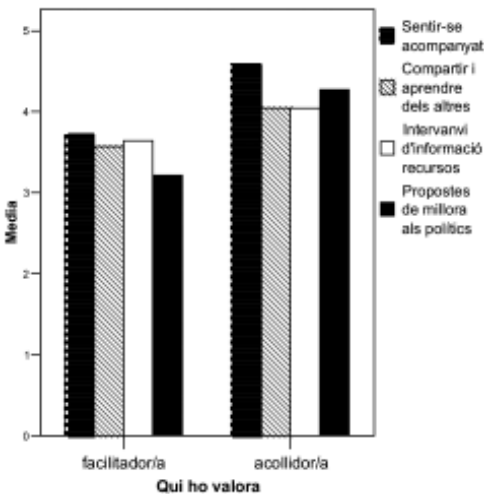
Però en canvi veurem més endavant com en les preguntes obertes referides a per què volen seguir participant en els grups de suport, una part dels acollidors i

■ Una part dels acollidors i dels professionals responen que el fet de participar en els grups de suport té repercussions positives per als nens/es.

dels professionals responen que el fet de participar en els grups de suport té repercussions positives per als nens/es. No podem, però, de moment, mesurar aquesta expectativa.

Pel que fa als altres 4 objectius, al Gràfic 2 es pot observar que en general la valoració sobre l'assoliment d'objectius se situa entre moderada i bastant alta per part dels subjectes de les dues mostres, puntuant-los, però, en general, més alts els acollidors que els facilitadors. Aquestes diferències entre ambdós només assolixen significació estadística en dos dels objectius: el d'**afavorir que els acollidors**

Gràfic 2: Assoliment d'objectius específics del programa segons acollidors i facilitadors. 2005.

poguessin sentir-se acompanyats en la tasca d'acolliment ($F_{1,58}=16,304$; $p<0,0005$) i el de fer propostes de millora als tècnics i als polítics com a grup d'acollidors ($F_{1,57}=10,238$; $p=0,002$). (Gràfic 2)

Destaquem també altres resultats que fan referència a aquests 4 objectius:

■ Afavorir que els acollidors poguessin sentir-se acompanyats en la tasca d'acolliment.

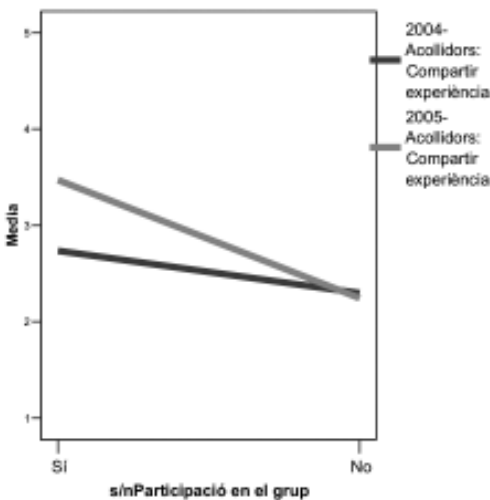
En el Bloc B del qüestionari inicial del 2004 els professionals perceben que els acollidors que després participaran voluntàriament en els grups tendeixen a tenir més sentiments de solitud amb diferència estadística dels que no hi participaran ($c^2_4=13,060$; $p=0,011$). Després d'haver participat en el grup, segons resultats del 2005, els professionals els atribueixen menys sentiments de solitud i les diferències amb els que no hi ha participat ja no són significatives estadísticament. Aquesta dada, però, reflecteix només una tendència en el punt de partida percebuda pels professionals però no així pels mateixos acollidors, on no s'observa cap diferència entre el grup experimental i el de control, ni abans ni després de l'any.

■ Donar l'oportunitat als/les acollidors/es de compartir i aprendre d'altres estratègies educatives.

En el Bloc B dels qüestionaris, al cap d'un any de funcionament dels grups, els acollidors que hi havien participat manifestaven que podien compartir més l'experiència de fer d'acollidor que els acollidors que no hi havien participat, assolint aquesta diferència significació estadística ($\chi^2_4=35,887$; $p=0,0005$). Tam-

bé els professionals ho avaluaven així ($\chi^2_4=23,779$; $p=0,0005$). Tanmateix, assolia significació la diferència entre les mitjanes de les respostes del 2004 i del 2005 dels acollidors participants en els grups ($t_{54}=3,482$; $p=0,001$), en el sentit que percebien haver incrementat les seves possibilitats de compartir l'experiència. Novament els professionals els atribuïen també aquest increment ($t_{54}=3,001$; $p=0,004$).

Gràfic 3: Percepcions dels acollidors sobre la possibilitat de compartir l'experiència d'acolliment, segons si han participat o no en els grups de suport. Pretest i posttest.

Per tant les diferències s'observen tant entre el grup experimental i el de control com entre el pretest i el posttest del grup experimental, tendint a confirmar l'assoliment d'un dels objectius específics del programa, *la possibilitat de compartir l'experiència com a acollidors* (vegeu Gràfic 3). També veurem més endavant com en les preguntes obertes referides a per què

volen seguir participant en els grups de suport, una part dels acollidors i dels professionals contesten que per poder seguir compartint amb altres acollidors la seva experiència.

- *Compartir informació per part dels/les acollidors/es sobre serveis i recursos existents.*

Sobre aquest objectiu destaquem, tal com veurem, que els acollidors van dedicar diverses reunions dels grups a l'intercanvi i informació de recursos ben diversos adreçats tant als nois/es com a ells mateixos.

- *Fer propostes de millora als tècnics i als polítics com a grup d'acollidors/es.*

En el bloc B dels qüestionaris hi havia una pregunta sobre si els agradaria fer propostes de millora per als acolliments adreçada tant als acollidors com als professionals. Al 2005, després d'un any de funcionament dels grups, els acollidors que havien format part dels grups de suport feien més propostes de canvis que els acollidors que no hi havien participat, assolint aquesta diferència significació estadística ($\chi^2_1=4,817$; $p=0,028$).

En la pregunta oberta sobre quin tipus de propostes, al 2004 el 13,7% dels acollidors van fer referència a la reivindicació dels seus drets, i una xifra superior al 2005, un 22,4%. Aquest augment podria ser influït també per la seva participació als grups de suport.

De la mateixa manera també veurem en les preguntes obertes referides a per què volen seguir participant en els grups de suport, que una part dels acollidors i dels professionals indiquen el motiu de poder constituir-se com a grup de pressió i

aconseguir millores, sobretot econòmiques.

- *Disminuir el seguiment d'aquests acolliments dins l'àmbit de l'atenció individualitzada de l'EAlA.*

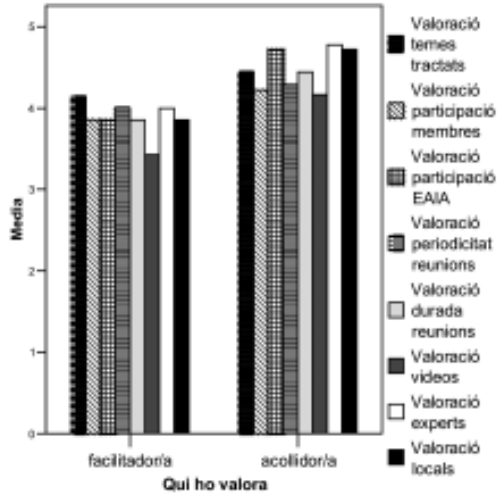
Aquesta qüestió només anava adreçada als professionals. Quan se'ls pregunta sobre l'assoliment d'aquest objectiu del programa, responen amb una mitjana de 3,1 punts, la més baixa, respecte de la resta que hem vist en el Gràfic 2. A la reunió final (juny 2005) els professionals van reflexionar sobre aquest objectiu, con-cloent que era normal que no disminuís l'atenció individualitzada perquè eren dos espais diferents que persegueixen objectius diferents. Es va fer notar que tampoc disminueix en els grups d'ajuda mútua vinculats al món sanitari, on sovint el que canvia és el tipus d'atenció, amb visites més curtes i concretes. Comentaven que potser succeiria el contrari, que en una primera fase fins i tot augmentaria la demanda a l'EAlA (d'atenció individualitzada) després d'haver pres consciència de la seva situació, del que necessitaven i del que existia.

■ **Avaluació d'alguns aspectes del funcionament dels grups**

A acollidors i falicitadors, al cap de l'any de l'endegament del programa, se'ls va demanar que valoressin la positivitat d'uns determinats aspectes del funcionament dels grups de suport en una escala que anava d'1 (*gens positiu*) a 5 (*molt positiu*).

Els aspectes eren els següents: (i) els temes tractats a les reunions; (ii) la participació dels acollidors del grup; (iii) la

Gràfic 4: *Valoracions dels acollidors i els facilitadors sobre alguns aspectes dels grups de suport. 2005.*

participació dels facilitadors; (iv) la periodicitat quinzenal de les reunions; (v) la durada d'una hora i mitja; (vi) la utilització de mitjans audiovisuals; (vii) la participació d'experts; (viii) el local de la reunió.

Com podem observar en el Gràfic 4, les mitjanes de les respostes dels acollidors se situen totes molt altes, sobre els 4 punts. També els professionals puntuen força alt, però significativament menys, en la majoria dels aspectes.

■ **Temes tractats a les reunions dels grups de suport**

Exposem una relació de temes que van sortir a les reunions dels grups de suport. La seva exposició, en 11 apartats, permet copsar l'abast, en la seva concreció i conjunt, de molts dels aspectes inherents a aquests acolliments.

- (a) *L'educació dels nens/es acollits. Límits/estratègies educatives/normes a casa;*

la responsabilitat i autonomia del noi/a; la col·laboració en les tasques domèstiques; l'autoritat i la transmissió d'afecte; la transmissió de valors; la relació educativa en la primera infància; l'educació sexual; la diferència educativa generacional; la fase d'adaptació del nen/a al nucli; les interferències educatives dels pares; la victimització de l'acollit. Els preocupa especialment com i quan explicar la situació dels progenitors als nens/es, sobretot en els casos de malaltia mental; o com ha d'anomenar el nen/a l'acollidor. Finalment la relació amb l'escola, el fracàs i l'èxit amb els estudis.

(b) *Sentiments dels acollidors.* Comparteixen vivències de l'acolliment i històries de vida; expressen la inseguretat i dificultat viscudes en la fase inicial de l'acolliment; la por que els pares se'ls emportin sense condicions. Hi conflueixen una amalgama de sentiments intensos dels acollidors vers els progenitors. Parlen de la relació gratificant o conflictiva amb la resta de la família; els avantatges/inconvenients de ser nucli monoparental; el suport que reben del nen/a en situacions límit i també d'altres famílies de l'escola i reflexionen sobre el seu rol permanent de cuidador i de la similitud i diferència amb la resta d'avis. Els preocupen les perspectives de futur de l'acolliment en el sentit de què passarà si emmalalteixen; o el binomi envelliment-adolescència. Reflexionen sobre la possibilitat de repetició de la situació dels progenitors. Parlen de com acollir dóna sentit a la seva vida i de la satisfacció de poder ajudar el nen/a.

(c) *Les relacions amb els progenitors.*

Amb els nens/es acollits. Per un costat, estan molt centrades en el règim de visites dels pares als fills/es: les dificultats i la decisió, la necessitat d'aquesta relació, l'espai de les visites a la DGAI i les visites a la presó. Per l'altre, les repercussions d'aquesta relació en els nens/es: quan es donen problemes a les visites o la indiferència del progenitor vers el seu fill/a.

Amb els acollidors. La dificultat/necessitat de dir no als pares del nen/a; els nens/es al mig del conflicte acollidors-pares; les dificultats de conviure amb el progenitor a casa.

(d) *Aspectes legals.* Parlen de la manca d'informació sobre els drets i deures de les diferents parts implicades en l'acolliment; sobre la limitació de drets pel que fa a les autoritzacions, i de la necessitat d'un altre document a part de la resolució de tutela que sigui operatiu i no exposi el motiu de desemparament per tal de preservar la intimitat del nen/a i la família. Es pregunten per què no fer un acolliment definitiu o què fer quan els pares se l'emporten sense permís. Parlen també sobre l'adopció, els temes patrimonials i d'herència; la manca de jutges especialitzats en infància; les incapacitacions legals. Els amoïna la manca d'assessorament i formació cap als acollidors de família extensa.

■ **Parlen també sobre l'adopció, els temes patrimonials i d'herència; la manca de jutges especialitzats en infància; les incapacitacions legals.**

- (e) *Aspectes econòmics.* Demanen un augment de l'ajut econòmic de la DGAIA; que l'ajut econòmic tingui un caràcter universal per a tots els acollidors, que anul·li les diferències entre CCAA; ajuts d'estudis per a majors 18 anys i per als acollits amb discapacitat. Fora de l'àmbit de la DGAIA, reclamen més beques de llibres, menjador escolar, activitats extraescolars...; la possibilitat que desgravi a Hisenda com un fill o d'obtenir, si s'escau, el carnet de família nombrosa; de tenir facilitats per llogar un pis; i de la possibilitat d'ajut econòmic per les guardes judicials. En el marc dels grups de suport van adreçar un escrit a la DGAIA.
- (f) *La situació dels progenitors.* Van abordar els temes referits a la drogoaddicció, la malaltia mental, les malalties cròniques i la violència familiar. I també, de forma menys freqüent: la separació dels progenitors, les responsabilitats del pare/mare i l'empresonament.
- (g) *Drets dels nens i nenes.* Els acollidors defensen la participació dels nens/es en les decisions que els afecten, tant pel que fa al seu nucli de convivència com especialment respecte de la seva voluntat sobre el règim de visites establert amb els pares.
- (h) *Temps lliure.* Diverses parts de reunions van ser dedicades a l'intercanvi d'informació d'activitats de lleure tant de l'estiu com extraescolars, i les preferències dels nens/es; també van parlar de la relació nois/es amb les TIC.
- (i) *Adolescència.* Se centren en les dificultats d'educar i de relació en l'adolescència. També en la relació del noi/a amb el

seu grup d'amics; i reflexionen sobre els adolescents d'avui.

- (j) *Aspectes psicològics dels nens/es.* Es pregunten si és aconsellable l'ajut psicoterapèutic pel fet de l'acolliment; parlen de problemes i dificultats dels nens/es; de processos d'identificació.
- (k) *Connexió entre grups.* Només començar el programa van formular la petició de conèixer la resta de grups de suport. Al final del 2004, tots els grups van escollir un o dos portaveus i es van confeccionar unes llistes que es van repartir el gener del 2005. Al febrer van començar a connectar entre si, també amb el de Sant Andreu, i van iniciar tràmits per constituir-se en associació.

■ Expectatives de futur sobre els grups de suport

Aquesta qüestió era tractada en diferents preguntes adreçades als acollidors i als professionals. Per exemple, davant de la pregunta de si pensen que els grups haurien de continuar funcionant, els professionals de forma majoritària (el 100% dels que han estat facilitadors i el 94,7% dels no facilitadors) pensen que haurien de continuar.

Al 97,7% dels acollidors que van formar part dels grups també els agradaria que el grup continués funcionant. També se'ls preguntava si tenien intenció de seguir formant part del grup de suport. El 90,9% va respondre afirmativament. Els motius pels quals els agradaria seguir formant part del grup els podem veure a la Taula 7 (respostes obertes).

A l'avaluació final, als acollidors que no havien participat dels grups se'ls va

Taula 7: Motiu pel qual acollidors que participaven en els grups de suport i els facilitadors pensen que els grups haurien de continuar al cap d'un any de funcionament.

Volen que el grup continuï perquè:	Acollidors n=40	Facilitadors n=12
Se n'aprèn	45,0%	-----
Pel suport mutu i per poder compartir amb altres acollidors	32,5%	75,0%
Té conseqüències positives per a l'acollidor i el nen/a	12,5%	8,4%
Facilita la reivindicació dels drets dels acollidors/es	10,0%	16,6%

preguntar sobre si els agradaria participar-hi en un futur, i un 55,1% va respondre afirmativament.

■ Propostes de futur sobre el funcionament dels grups

Tant als acollidors que havien participat dels grups com als facilitadors se'ls demanava que especifiquessin quin tipus de propostes farien de cara al futur, en el cas que els grups continuessin funcionant,

en determinats aspectes. Les més rellevants les hem resumit a la Taula 8.

■ Proposta de metodologia de futur pel que fa als grups

Als professionals que havien fet de facilitadors dels grups d'acollidors se'ls va preguntar, al cap de l'any, que en el cas que s'obris una nova etapa de funcionament de grups, quina metodologia els semblaria més adient d'implementar.

Taula 8: Propostes de futur que fan acollidors i facilitadors sobre el grup

Propostes de futur per als grups de suport	Acollidors	Facilitadors
Ampliar i/o canviar els temes de les reunions	79,5%	92,3%
Augmentar el nombre de membres dels grups	79,1%	92,3%
Continuar amb els professionals dels EAIA com a facilitadors dels grups	88,9%	72,7%
Mantenir la periodicitat quinzenal de les reunions ⁵	66,7%	76,9%
Mantenir l'hora i mitja de durada de les reunions ⁶	91,1%	69,2%
Veure de tant en tant algun vídeo sobre tema concret	93%	100%
Continuar convidant alguns experts	100%	100%
Mantenir les reunions als mateixos locals	97,8%	92,3%
Connectar el grup amb altres grups de suport	100%	100%

⁵ La resta pensa que haurien de ser mensuals.

⁶ Alguns facilitadors pensen que no és real, ja que les reunions sovint s'allarguen a 2 hores.

Havien de triar entre dues opcions de respostes tancades.

Un 38,5% va respondre que preferia que el grup passés a funcionar com a *Grup d'Ajuda Mútua*, començant a prescindir, de manera progressiva, de la figura del facilitador/a. Un 61,5% va respondre que preferia continuar i reforçar el caire de grup de suport, mantenint la figura del facilitador/a que permet continuar amb el clima de suport emocional dels membres i l'adquisició d'habilitats davant de situacions concretes.

■ Coneixement dels nois/es sobre la participació dels seus acollidors als grups de suport

Se'ls preguntava als nois/es (majoritàriament a partir dels 8 anys) si sabien que els seus acollidors havien participat de les reunions dels grups de suport. El 80% dels nois/es va respondre que sabia que els seus acollidors hi havien participat, i un 20% no ho sabia. Dels que van respondre afirmativament, un 60% manifestava que coneixia que els havia agradat anar-hi, i un 40% no sabia si els acollidors n'havien gaudit.

Conclusions

Pel que fa al programa dels grups de suport d'acollidors destaquem, en primer lloc, la valoració positiva que van fer-ne tant acollidors com professionals, així com l'alta satisfacció d'haver-hi participat. Els grups van anar passant per les tres fases que es preveien; en aquest sentit els resultats mostren com els mateixos acollidors valoren els grups de suport: (i) perquè *se n'aprèn*; (ii) per *compartir i obtenir*

■ Una de les conseqüències més palpables per als acollidors després de l'any de funcionament dels grups de suport va ser la creació d'una xarxa, associant-se entre ells per tal de reivindicar millores per als acolliments.

suport mutu i (iii) per *fer de grup de pressió*. Aquest resultat contribueix a l'assoliment de l'objectiu principal del programa de *proporcionar un espai on els acollidors poguessin oferir-se ajuda mútua en el seu rol*.

Una de les conseqüències més palpables per als acollidors després de l'any de funcionament dels grups de suport va ser la creació d'una xarxa, associant-se entre ells per tal de reivindicar millores per als acolliments. Pel que fa als professionals dels EAIA, aquest programa els va suposar iniciar-se en una metodologia de treball grupal que, malgrat no era un objectiu prèviament explicitat, va ser un assoliment molt ben valorat per aquest col·lectiu, atès que fins el moment no havien emprat aquesta metodologia.

Alguns factors que pensem que van contribuir al desenvolupament del programa van ser, per una banda, l'acord dels EAIA i la motivació dels que van fer de facilitadors, i per l'altra van contribuir-hi la coordinació del projecte, l'avaluació formativa i el coneixement dels objectius per part dels agents implicats.

Pel que fa a l'assoliment dels 7 objectius prèviament marcats, els resultats ens indiquen la tendència a l'assoliment de 4: (i) *afavorir que els acollidors poguessin sentir-se acompanyats en la tasca d'acolliment*; (ii) *donar l'oportunitat als acollidors de compartir i*

aprendre d'altres estratègies educatives; (iii) compartir informació per part dels acollidors sobre serveis i recursos existents; (iv) fer propostes de millora als tècnics i als polítics com a grup d'acollidors. Per altra banda, n'hi ha 2 que no s'han pogut mesurar adequadament: (v) millorar la relació entre els acollidors i els nens/es acollits; (vi) millorar el desenvolupament personal i social dels acollits. I finalment, tot indica que la creació de grups de suport d'acollidors no contribueix a (vii) disminuir el seguiment d'aquests acolliments dins l'àmbit de l'atenció individualitzada dels EAIA.

Com a punts febles del programa destaquem que: (i) en alguns grups el nombre de membres va ser massa reduït, i en aquest sentit els acollidors van

proposar per al futur augmentar-ne el nombre; (ii) els horaris de les reunions del grup (la majoria als matins) van deixar fora una part dels acollidors que volien participar-hi; (iii) el pas de grup de suport a grup d'ajuda mútua no va donar-se al cap d'un any com es preveia.

Destaquem, pel que fa a l'impacte del programa, que la majoria dels grups de suport van continuar reunint-se més enllà del març del 2005, i aquest projecte va donar peu a una nova etapa de grups de suport d'acollidors de família extensa a diferents zones de la ciutat, amb la implicació també dels professionals dels EAIA i coordinats per l'equip tècnic de Benestar Social de l'Ajuntament de Barcelona.

Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2004): *Informe dels Serveis Personals sobre Memòria Tècnica dels EALA. Any 2003* (no publicat).
- AMORÓS, P., PALACIOS, J., FUENTES, N., LEÓN, E. i MESAS, A. (2003): *Famílies cangur. Una experiència de protecció a la infància*. Barcelona: F. "la Caixa"
- BERRICK, J. D., BARTH, R. i NEEDELL, B. (1994): A comparison of kinship foster homes and foster family homes: implications for kinship foster care as family preservations. *Children and Youth Services Review*, 16(1-2), pàg. 33-63.
- BROAD, B. (Ed.) (2001): *Kinship Care: the placement choice for children and young people*. Dorset (UK): Russell House Publishing.
- CASAS, F. (1998): *Infància: Perspectives psicosociales*. Barcelona: Paidós.
- CASAS, F. i Montserrat, C. (2002): Interdisciplinary teams and decisions making in child protection systems: the experience of Catalonia. *International Journal of Child & Family Welfare*, 4, pàg. 146-158.
- CENTRO NAZIONALE DI DOCUMENTAZIONE E ANALISI PER L'INFANZIA E L'ADOLESCENZA (2002): *I bambini e gli adolescenti in affidamento familiare. Rassegna tematica e riscontri empirici*. Florència: Istituto degli Innocenti. Document electrònic: www.minori.it
- CHILD WELFARE LEAGUE OF AMERICA (1994): *Kinship care: A natural Bridge*. Washington: CWLA.
- CHILD WELFARE LEAGUE OF AMERICA (2003): *Kinship Care in Child Welfare*. Document electrònic: <http://www.cwla.org/programs/kinship/default.htm>
- COLTON, M., PITHOUSE, A., ROBERTS, S. i WARD, H. (2004): The fostering literature. Dins National Assembly for Wales, *Review of the purpose and future shape of fostering and residential care services for children and young people in Wales*. Cardiff. Document electrònic. <http://www.childrenfirst.wales.gov.uk/content/placement>
- DUBOWITZ, H., FEIGELMAN, S. i ZURAVIN, S. (1993): A profile of kinship care. *Child Welfare*, 72(2), pàg. 153-169.
- EAIA Sant Andreu i SSAP Franja Besòs (2003): *Projecte Avis-nets.com*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona (sense publicar).
- FERNÁNDEZ DEL VALLE, J., ALVAREZ-BAZ, E. i BRAVO, A. (2002): Acogimiento en familia extensa. Perfil descriptivo y evaluación de necesidades de una muestra del Principado de Asturias. *Bienestar y protección infantil*, 1,1, pàg. 33-55.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1996): *Document marc: Directrius tècniques per als Equips d'Atenció a la Infància i Adolescència (EALA) en relació amb l'atenció individualitzada*. Barcelona: DGAIA (no publicat).
- GÓMEZ SERRA, M. (2000): *Els serveis socials i la seva avaluació*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- HEGAR, R. L. i SCANNAPIECO, M. (Eds.). (1999): *Kinship Foster Care: Policy, Practice and Research*. Nova York: Oxford University Press
- HUNT, J. (2003): *Family and Friends Carers. Scoping paper prepared for the Department of Health*. Londres. Document electrònic: www.doh.gov.uk/carers/familyandfriends.htm
- JOHNSON, CD. (2003): *Starting Points for grandparents raising grandchildren*. Illinois: Department on Aging. Document electrònic: <http://www.state.il.us/aging/lintergen/grg.htm>
- MONTSERRAT, C. (2006a): Acogimiento en familia extensa: un estudio desde la perspectiva de los acogedores, de los niños y niñas acogidos y de los profesionales que intervienen. *Intervención psicosocial*, 15 (2), pàg. 203-221.
- MONTSERRAT, C. (2006b): *Benestar i acolliment d'infants en família extensa: percepcions, avaluacions i aspiracions dels principals agents implicats*. Tesi Doctoral. Universitat de Girona. <http://www.tesisenxarxa.net/TDX-1102106-105230/>
- MONTSERRAT, C. i CASAS, F. (2007): Kinship foster care from the perspective of quality of life: Research on the satisfaction of the stakeholders. *Applied Research in Quality of Life*. Publicació electrònica: <http://www.springerlink.com/content>
- PETRUS, A., PANCHON, C. i GALLEGO, S. (2002): La infància en situació de risc. Dins de C. Gómez-Granell, M. García-Milà, A. Ripol-Millet i C. Panchón (Coord.), *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Volum 5 (pàg. 15-217). Barcelona: CIIMU.

Bibliografia

- PINAZO, S. i FERRERO, C. (2003): Impacto psicosocial del acogimiento familiar en familia extensa: el caso de las abuelas y los abuelos acogedores. *Rev. Mult.Gerontol*, 13 (2), pàg. 89-101
- PITCHER, D. (2002): Placement with grandparents. The issues for grandparents who care for their grandchildren. *Adoption and Fostering*, 26, 1, pàg. 6-14.
- ROCA, F. i VILLALBÍ, J. (1999): *Manual per al funcionament de grups d'ajuda mútua*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- VILLALBA, C. (2002): *Abuelas cuidadoras*. València: Tirant Lo Blanc
- VILLALBA, C., GRACIA, E. i MAYA, I. (1996): Dossier: Grupos de Ayuda Mútua. *Intervención Psicosocial*, V, 15, pàg. 5-60.
- WATSON, T. (2002): *Support group training Manual for kinship caregivers and grandparents raising grandchildren*. Governor's Advisory Council on Aging. Phoenix. Document electrònic: <http://www.de.state.az.us/gaca/grand.asp>

El Complejo de Justine

Una aproximación grupal a la mujer maltratada

Luis M. Estalayo Martín¹

Resumen

Este artículo analiza el discurso de un grupo de mujeres maltratadas desde una óptica psicoanalítica. Se defiende la hipótesis del masoquismo moral como eje prioritario de análisis en algunos casos. Se argumenta la necesidad de trabajar terapéuticamente en estos casos para evitar que se repitan vínculos maltratantes. Se defiende la eficacia del abordaje grupal para estos casos.

Palabras clave: Mujer maltratada, masoquismo, tratamiento grupal.

Abstract

This article analyses the discourse of a group of abused women out of a psychoanalytical perspective. The hypothesis of moral masochism is defended as a priority axe of analysis in some cases. The need to work therapeutically in these cases is discussed in order to avoid that abusive links are repeated. The efficacy of tackling this problem in a group is defended in those cases.

Key words: Abused women, masochism, treatment in a group.

¹ Psicólogo Clínico. Centro de Atención a la Infancia nº 5. (Madrid)

1. Introducción

El llamado “maltrato de género” es un tema de lamentable actualidad. Casi a diario los medios de comunicación actualizan estadísticas necrológicas de mujeres que han sufrido maltrato hasta sus últimas e irreparables consecuencias.

Esta realidad obliga a numerosas instituciones y profesionales a abordar el tema con la mayor rigurosidad posible, con el objetivo de prevenir tanto sufrimiento. Este objetivo global implica tanto al ámbito “político” (incluyendo a magistrados y policías) como al asistencial (incluyendo a todos los profesionales de la intervención biopsicosocial) y al educativo (incluyendo a todos los profesionales que pueden transmitir valores de igualdad incompatibles con el abuso).

En este contexto, los Servicios Sociales constituyen un espacio privilegiado tanto para la detección de situaciones de maltrato como para la intervención sobre las mismas. Alguna de estas intervenciones puede implicar a los CAI municipales (Centros de Atención a la Infancia, incluidos como dispositivos especializados de la red de Servicios Sociales del Ayuntamiento de Madrid para la atención psicosocial a menores en situación de desprotección y a sus familias) cuando existen menores incluidos en la situación de violencia que exhiben sus padres.

En estas situaciones es imprescindible trabajar con los menores para analizar y paliar los efectos que el maltrato sufrido por sus madres esté implicando en su crecimiento; pero también es necesario trabajar con sus madres para prevenir que se reproduzcan escenas de violencia que

serán determinantes en los procesos identificatorios de sus hijos.

La reflexión que planteamos en el presente artículo parte de la experiencia realizada en un CAI de un grupo terapéutico con mujeres maltratadas. El discurso de este grupo es analizado desde una óptica psicoanalítica, y obliga a considerar la hipótesis del masoquismo para darle algún sentido. Quede claro, y dicho sea de antemano, que esta hipótesis no asume ninguna connotación ideológica. Muy al contrario, pensamos que quien maltrata debe asumir las consecuencias legales y penales que se deriven de su conducta; y que no debe responsabilizarse nunca a la mujer maltratada de su sufrimiento. Pero si queremos entender los dinamismos intrapsíquicos que atan a algunas mujeres al sufrimiento, evitando que el maltrato se repita incluso hasta la muerte, debemos emplear los términos con el máximo rigor científico de cara a una práctica eficaz.

El artículo se estructura en dos partes diferenciadas: en la primera se describe el discurso del grupo; en la segunda se analiza dicho discurso desde un punto de vista psicoanalítico.

2. La palabra de Justine en el Grupo

Llamamos Justine, en clara alusión a Sade, a una mujer imaginaria que pudiera condensar el discurso de las mujeres maltratadas que hemos podido escuchar. Y antes de intentar analizar dicho discurso, pretendemos transmitirlo en su literalidad, destacando los pilares que lo sostienen.

2.1. *Presentación ambivalente del objeto*

Justine se presenta inicialmente como maltratada, generando en quien la escucha intensos sentimientos de pena y compasión. Pero antes de que tales sentimientos hayan tenido tiempo de reposar, Justine habla con amor de la persona que ejecutaba el maltrato, creando de esta manera sentimientos contradictorios y confusos en el receptor del mensaje.

El sujeto maltratante se presenta con numerosas y variadas “caras”, que configuran una serie definida de estrategias de persuasión coercitiva que pueden perpetuar el control sobre la víctima, quien se verá sumida en un estado de confusión, distorsión y paralización, tal y como han descrito Escudero Nafs y sus colaboradores (2005).

Numerosas y variadas caras que van creando en el discurso grupal cierta homogeneidad sobre lo que sería un “perfil” prototípico del sujeto maltratante, aquello que en buena medida pudiera unir imaginariamente a sus parejas:

- Son personas muy vinculadas a sus familias de origen, y específicamente a sus madres.
- Suelen presentarse como dioses seguros de sí mismos, y con pretensiones de controlarlo todo. En esta línea, pueden tener dificultades para asumir la autoridad de instituciones y profesionales, comportándose como si ellos fueran la única Ley reconocible. No toleran que se les contradiga.
- Son muy celosos, pudiendo transmitir la impresión de estar total-

mente enamorados, e incluso llegando a convencer de que su conducta se basa y justifica por amor.

- Pueden manifestarse como desenvueltos, inteligentes y agradables en el ámbito sociolaboral.
- También en el ámbito doméstico pueden exhibir esta cara amable, aunque sin previo aviso surja una gran hostilidad en un ciclo arbitrario y enloquecedor.

En opinión del grupo, este tipo de hombre confunde y dificulta tomar la decisión de separarse de él. Confunde porque genera sentimientos contradictorios: rabia, amor, temor, admiración, etc. Dificulta la separación porque siempre se espera que cambie manteniendo sus aspectos amables y abandonando su crueldad.

- **Confunde porque genera sentimientos contradictorios: rabia, amor, temor, admiración, etc. Dificulta la separación porque siempre se espera que cambie manteniendo sus aspectos amables y abandonando su crueldad.**

En este sentido, para la subjetividad de Justine el sujeto maltratante es un pobre enfermo que necesita ayuda, que genera pena; un enfermo que debiera ser cuidado según el ejemplo del buen samaritano: “aunque sufras, muchas veces aguantas por pena, por ver su mirada triste”.

Pero al mismo tiempo es un sujeto que se presenta más como poderoso que como

enfermo; sujeto capaz de encontrar siempre las faltas por más que ellas se esmeren en organizarlo todo según sus designios; poder divinizado ante el que sólo podría responderse con un *amén* respetuoso.

2.2. Presentación desesperada de sí misma

Que el sujeto maltratante genere ambivalencia no evita que Justine se presente de manera trágica; y lo hace desde la culpa, la soledad, la ceguera, la dependencia y la inutilidad. Veamos cada aspecto de manera separada. Justine se siente culpable por no haber podido ayudar más a ese ser miserable necesitado de apoyo y consuelo; culpable de no haber hecho todo lo suficiente para evitar la violencia de ese otro tan amante; culpable por no haber llevado el mandato divino de indivisibilidad matrimonial hasta sus últimas consecuencias. Se siente aislada y sola porque el otro exigía exclusividad plena y ella ha ido rompiendo numerosos vínculos familiares y sociales, sacrificándose ante ese otro permanentemente insatisfecho y celoso.

El otro, como Dios tirano, demandaba dedicación absoluta, disponibilidad total. Entre ellos no tendrían cabida ni hijos ni otros familiares puesto que significaría una separación intolerable para su psiquismo (“Los trapos sucios se lavan en casa” “Contigo no necesito a nadie más”).

Se siente ciega por no haber visto los signos precoces de maltrato que el otro enviaba; ciega de amor, enferma de mirada que recuerda que mirar a los dioses ciega. Se siente aún dependiente del otro, al manifestar, aunque cueste reconocerlo y

verbalizarlo, que su deseo más genuino es que el otro la mire, que le otorgue el privilegio de ser objeto de amor.

Porque su vida no es nada si no existe en la mirada del otro, porque incluso desea la muerte si presente la soledad. Como si radicalmente necesitara de ese otro para existir.

Se siente inútil por todo ello y por no haber podido mantener los ideales familiares ni haber estado a la altura de su amado: “Me casé con Dios, y Dios es así, toda la culpa es tuya por no estar a la altura”. Inútil y fracasada por no haber cumplido el mandato divino de “para toda la vida”, en que sigue creyendo a pesar de los pesares. Inútil también porque siente que vale según el valor que la den, y el otro significativo se ha encargado de repetirle hasta la saciedad que su valor es cero, que es una piltrafa humana y que el fracaso la acompañará mientras viva. La masiva identificación con este discurso permitirá a Justine hablar de sí misma, con frecuencia, como enferma incapaz de hacer nada útil o satisfactorio.

2.3. Imágenes del pasado

En ocasiones Justine habla del pasado para acercarnos a representaciones de un padre distante y autoritario, arbitrario, que generaba sentimientos intensos de miedo y amor: “... con mi padre no sabías por dónde podría salir, era según se levantara...” Justine recuerda cómo constantemente deseaba la aprobación del padre, y cómo su búsqueda concluía en un vacío que no hacía otra cosa que incrementar la falta. En esa relación se aprende a buscar el sentido en el otro, porque “el padre es como Dios para los hijos”, y “los hijos

hacen lo que sea por recibir el reconocimiento del padre”.

Cuando ese reconocimiento no llega existe el riesgo de no cesar en la búsqueda hasta que cualquier otro viene a ocupar ese lugar soñado: “Y luego coges al primero que te dice que te quiere, porque eso te faltaba siempre”.

Estas imágenes del pasado coinciden con el análisis cuantitativo realizado por C. Polo Usaola y sus colaboradores (2006), en el que el único factor que surge como variable predictora de que la mujer sufra maltrato y se autoinculpe de ello es el haber sufrido maltrato infantil por su padre.

2.4. Repetición del discurso

Justine sufre porque en ocasiones toma conciencia de su dificultad para cambiar sus sentimientos aunque éstos produzcan dolor. Siente que ha sido “adiestrada” para repetir conductas de sometimiento, y manifiesta tristeza al reconocer que no puede evitarlo.

- **Siente que ha sido “adiestrada” para repetir conductas de sometimiento, y manifiesta tristeza al reconocer que no puede evitarlo.**

Así no puede dejar de pensar en la posible recuperación de su relación con quien la maltrató: “si él se curara...”, “yo me casé para toda la vida”. No puede cesar en su deseo de lograr una familia nuclear, un hogar ideal con su papá y su mamá, que la permita huir de la identidad de culpable que le otorga el no haberlo conseguido y acercarse a la identidad de “perfecta casada” de Fray Luis de León.

Justine no escucha ni se escucha; repite su discurso impermeable a la palabra que pretenda cuestionar su postura.

Podrá enunciar preguntas pero sin esperar respuestas que pudieran ampliar su reflexión. Preguntas que en sí mismas transmiten la tiranía simbólica que las envuelve: “¿en qué he fallado si lo daba todo?”, “¿podría haber hecho más?”, “¿será verdad que no valgo nada?”.

2.5. Los hijos como desplazamiento pulsional

Los hijos surgen con frecuencia en el discurso de Justine, y lo hacen en una doble articulación: como objetos capaces de mantener una imagen materna idealizada y como sujetos capaces de dañar tal y como lo hacía su padre.

- **Desde la primera articulación Justine pregunta a sus hijos “¿qué quereis que hagamos?” dispuesta a plegarse al deseo del otro, convencida de que “es normal dar la piel por los hijos”, deseando verles felices, temiendo ver tristeza en su mirada; desea “volcarse en ellos” para evitar tensiones.**

Desde la primera articulación Justine pregunta a sus hijos “¿qué quereis que hagamos?” dispuesta a plegarse al deseo del otro, convencida de que “es normal dar la piel por los hijos”, deseando verles felices, temiendo ver tristeza en su mirada; desea “volcarse en ellos” para evitar tensiones.

Es así que en el discurso grupal se valora la maternidad abnegada y el sacrificio como necesidad. Este discurso recuerda en buena medida ideales previos al movimiento feminista que se desarrolla hace más de cien años en nuestras sociedades. Es como si el grupo nos permitiera asomarnos a un tiempo congelado, como si pudiéramos observar fragmentos activos de un pasado que el discurso social actual postula como superado.

Esta posición idealizada de bondad absoluta encuentra una respuesta desconcertante para Justine, puesto que los hijos critican severamente su actitud, exigen cambios, e incluso llegan a exhibir conductas de humillación y desprecio: “me hacen recordar lo mismo que hacía el padre”.

Esta articulación se repite en todas las vinculaciones que es capaz de establecer Justine, incluyendo el ámbito laboral y social en general, y generando un desconcierto que insiste como pregunta: “¿por qué si sólo deseo el bien recibo este trato?”.

Justine también repetirá esta pauta de vinculación en el espacio terapéutico grupal, y desde ahí quizá pueda ir pensando en su participación activa en los efectos maltratantes que tanto la sorprenden. Este es el núcleo de la exposición que estamos realizando.

3. Sobre el masoquismo en psicoanálisis

La bibliografía sobre masoquismo es amplia en psicoanálisis. Remarquemos tan solo algunos textos fundamentales a nuestro análisis.

Ya Freud, cuando introduce el narcisismo en 1914, inaugura una de las aproximaciones teóricas más fructíferas para comprender esta estructura. Freud describe que en la elección de objeto de tipo narcisista se ama lo que uno es, lo que uno fue, lo que uno quisiera ser, o bien a la persona que fue parte de uno mismo. Amor narcisista que permite mantener un “yo ideal” que poseería todas las perfecciones; amor a un objeto al que se atribuye toda la perfección que le falta al yo para llegar al ideal.

Privilegiando el eje del narcisismo Lola López Mondéjar (2001) considera que la mujer maltratada niega su subjetividad para adaptarse a las demandas del otro, en tanto que la dependencia de un hombre maltratante sería más tolerable que el vacío interior fantaseado tras la separación. Separación vivida como mutilación, como vaciado, como pérdida intolerable de su narcisismo. La dependencia patológica del otro se vincularía con el sentimiento de ser necesaria e imprescindible para él: él y yo unidos por el amor, aunque sea doloroso...

■ **La dependencia patológica del otro se vincularía con el sentimiento de ser necesaria e imprescindible para él: él y yo unidos por el amor, aunque sea doloroso...**

Este amor vinculado al sufrimiento es perfectamente descrito por Nicole Loraux en su análisis sobre las maneras trágicas de matar a una mujer. Esta autora describe la vinculación entre *thalamos*, muerte y matrimonio que se da en la tragedia; de

hecho, el lugar en que las mujeres se infligen la muerte no es otro que la cámara nupcial, el *thalamos*; el lugar del placer tolerado, de la procreación y de la muerte. Relación entre matrimonio y sacrificio que ejemplifican a la perfección Políxena, Meneceo e Ifigenia. El matrimonio no sería algo distinto a la doma que habría que realizar con la yegua indómita. La virgen degollada será esposa para Hades.

La necesaria relación existente entre amor y sacrificio también es defendida desde algunas ópticas vinculadas al cristianismo. Santa Teresa de Jesús, en *Las Fundaciones*, describe un estado ideal de perfección que consistiría en que nuestra voluntad se plegara totalmente a la de Dios: "... que ninguna cosa entendamos que quiere que no la queramos con toda nuestra voluntad, y tan alegremente tomemos lo sabroso como lo amargo, entendiendo que lo quiere Su Majestad."

El ideal del amor sería, por tanto, perder la identidad para plegarse a la voluntad del otro ideal, como un alma que anhela fusionarse con Dios.

En *Las Moradas* Santa Teresa argumenta con estremecedora claridad que si el sufrimiento es algo necesario a la grandeza de Dios, debe ser algo profundamente deseado: "...sufre de muy buena gana y sufriría toda su vida si Dios fuese de ello servido, aunque no sería morir de una vez, sino estar siempre muriendo, que verdaderamente no es menos".

También San Juan de la Cruz describe con belleza en toda su poesía un deseado estado de perfección que sería la unión gozosa del alma con Dios, por el camino de la negación espiritual.

Pero no es solo el foco del narcisismo

el que puede aproximarnos a la comprensión psicoanalítica del masoquismo. Freud, en su *Más allá del principio del placer* (1920), introduce el concepto de *compulsión a la repetición*, que resulta clave en la temática analizada. Freud considera que la "compulsión a la repetición" hace vivir aspectos reprimidos del pasado, vinculados a la sexualidad infantil, produciendo disgustos al yo. No obstante, este displacer manifiesto no contradice el principio del placer, puesto que sería displacer para un sistema (Consciente) y al mismo tiempo satisfacción para otro (Inconsciente).

Priorizando este elemento de análisis, Francisco Orengo (2002) analiza razones de tipo social, psicodinámico y biológico que serían responsables de los mecanismos etiopatogénicos que actúan conformando la compulsión a la reexposición al maltrato.

Aunque quizá el texto más claro a este respecto lo aporte la Justine del Marqués de Sade cuando manifiesta que prefiere "morir mil veces que infringir los principios que me inculcaron en mi infancia...". Y, en efecto, morirá más de mil veces, al repetir su texto virginal, ingenuo y candoroso ante cualquiera que se presente, y que siempre terminará por ser su agresor.

En 1923 Freud introduce en *El Yo y el Ello* nuevos conceptos que son básicos a nuestra exposición. Analizando la reacción terapéutica negativa descubre un sentimiento inconsciente de culpa que puede oponerse a la curación. El "Yo", angustiado ante su "Super-Yo", se sometería a su imperativo categórico. Esta angustia se vincularía con el temor a la castración que un día dictara el padre y luego se introyectó como ideal. Así pues, sometimiento a un ideal introyectado asociado al sentimiento de culpa.

Este análisis es ampliado por Freud en 1924, cuando de manera más explícita teoriza sobre “El problema económico del masoquismo”. En este artículo Freud distingue tres tipos de masoquismo en función del significado inconsciente que tenga para el sujeto: femenino, erógeno y moral.

En el masoquismo femenino el hombre se identifica con la mujer presuponiendo que serlo implica dolor en el goce. En el masoquismo erógeno el lugar del dolor es el cuerpo. En el masoquismo moral se trata de eliminar el displacer que genera la culpa; es el “Yo” quien demanda ser castigado para sentirse no-culpable. El castigo provendría de un “Super-yo” que asume el poder y la posibilidad de vigilar y castigar que se suponía en los padres.

Este fructífero elemento de análisis es uno de los que prioriza Dora Deprati (1998) cuando analiza el sometimiento masoquista en personajes patológicos partiendo de un caso clínico.

Desde una perspectiva de análisis diferente J. Lacan (1963), en su clásico *Kant con Sade*, vincula la problemática del masoquismo con el objeto “a” del fantasma. Perspectiva que podemos ampliar y clarificar en los textos de S. André (1995), C. Millot (1988), D. Poissonier (1999) y M. Recalcati (2003).

S. André (1995) describe que lo fundamental del universo perverso es que el otro goce; el otro tiene que ser completo, aunque para ello él tenga que ceder su lugar de sujeto para convertirse en objeto causante de ese goce pleno. Sería un autosacrificio de la subjetividad en provecho del otro.

C. Millot (1998) también alude al goce

del autosacrificio, a la omnipotencia del Otro recuperando en la muerte como sujeto algo del goce perdido de la pasividad; goce del encuentro mítico con la Madre. En realidad se trataría de colmar a esa Madre, renegando la castración, aportando al goce lo que falta. Versión de la sumisión de la histórica a la voluntad del Otro para restaurar una figura omnipotente que podría dominar el deseo.

Algo de esta subjetividad histórica está perfectamente señalado en el texto de Quim Monzó *La sumisión* (1994), donde ser objeto de amor es el núcleo de un deseo que causa que lo fundamental sea que el otro no pueda prescindir de ella, y no el trato que le dispense.

A este respecto cabe volver a la palabra original de Justine en Sade, cuando al hablar de su relación con el sádico homosexual conde de Bressac manifiesta que “...el pérfido conde no me pareció nunca tan amable como cuando había reunido ante mí todos los elementos que deberían hacer que lo odiase”.

D. Poissonier (1999) también alude a la estructura perversa desde el concepto lacaniano de *objeto-a*. El objeto “a” es el objeto de la pérdida inherente a la relación con el Otro, es la causa del deseo. Es lo que supone que exista un sujeto deseante que nunca pueda colmarse por la carencia estructural del ser humano. Así, para el sádico la víctima aparece como objeto “a”, y el masoquista puede creerse objeto que completaría al Otro, en una suerte de encuentro místico en el que nada faltaría.

Sin embargo, dada la imposibilidad de recuperar ese objeto “a”, de identificarse con ese yo-ideal, y de hacerlo permanente-

mente presente para el Otro, el masoquista podrá sentirse culpable e incluso anhelar un castigo por todos sus fracasos en conseguir la imagen deseada.

Por su parte, M. Recalcati (2003) nos recuerda los conceptos de fijación pulsional y tendencia a la repetición para entender una clínica alejada de la clínica clásica de las neurosis. Y en este sentido nos parece necesario para nuestro objeto de estudio recordar la dimensión estructuralmente pregenital de la sexualidad humana, entendiendo la fijación como apego activo del sujeto a un goce fuera de la Ley, a una experiencia de placer imposible de olvidar. Y ello aunque sepamos que lo que una y otra vez se trata de reencontrar, en una incesante repetición, no existió en realidad. Se trataría por tanto de repetir un encuentro no logrado.

Sintetizando los ejes argumentales de los distintos autores señalados, creemos que es posible una aproximación psicoanalítica al maltrato partiendo de los siguientes elementos de análisis:

- Elección de objeto narcisista / Yo ideal
- Sexualidad infantil / Fijación / Compulsión a la repetición
- Sentimiento de culpa / Masoquismo moral
- Vinculación Yo-Superyo
- Objeto “a” / Goce

Por otro lado, creemos que estos elementos explican en buena medida los enigmas que el discurso de Justine causara en el grupo, y que fueron descritos en el apartado anterior.

4. A modo de conclusión: el grupo como posibilidad terapéutica

La complejidad del fenómeno del llamado “maltrato de género” es tal que exige la intervención de numerosos profesionales e instituciones, desde distintos ámbitos de intervención.

Centrándonos en la intervención psicosocial es imprescindible profundizar en la interdisciplina y la coordinación necesarias en todos los contextos de atención. En este sentido es oportuno reconocer la importancia de programas sociales y abordajes educativos para intentar evitar situaciones de maltrato. También podremos reconocer el interés que desde la psicología clínica pueden ofrecer programas de reestructuración cognitiva, fortalecimiento de la autoestima o aprendizaje de técnicas de relajación.

Pero si escuchamos a Justine creemos que es imprescindible incluir un trabajo con sus representaciones internas, con la pulsión, si pretendemos modificar su vinculación patológica. Obviar la pulsión en las intervenciones psicosociales que realizamos cuando trabajamos con el maltrato es arriesgarnos a un encuentro brutal con sus efectos. Tengamos presente que en la mayoría de los casos son las propias víctimas quienes incumplen las órdenes de alejamiento.

La mujer maltratada sufre porque está atada a su historia, y la culpa le dificulta

■ **La mujer maltratada sufre porque está atada a su historia, y la culpa le dificulta enormemente poder vincularse sin ubicarse como víctima.**

enormemente poder vincularse sin ubicarse como víctima. Para que pueda encontrar otras posibilidades de vincularse será necesario que transite por el espejo y asuma su participación en las historias que describe.

El acercamiento a la pulsión y al deseo que proponemos puede realizarse en una

psicoterapia grupal de manera eficaz. El grupo es un espacio privilegiado para que puedan actualizarse pautas de vinculación patológicas y para que puedan emerger nuevas posibilidades más creativas y menos estereotipadas. Máxime si dicha psicoterapia se realiza en un contexto institucional que obliga a optimizar recursos.

Bibliografía

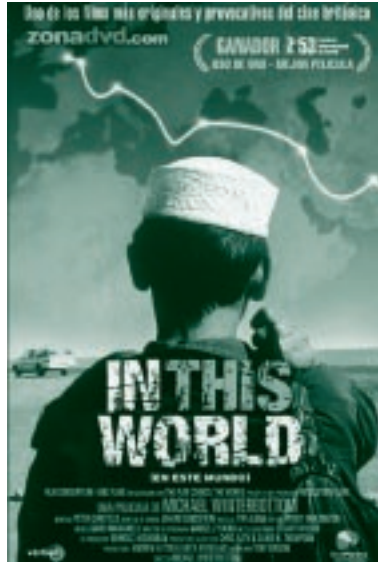
- ANDRE, S. (1995): *La impostura perversa*. Barcelona: Paidós.
- DEPRATI, D. (1998): “Un caso clínico de sometimiento masoquista a personajes patológicos”, en *Rev. Clínica y Salud*, vol 9, nº 2, pág. 519-531.
- EIGUER, A. (2004): “Lugar de las terapias y especialmente de la terapia familiar psicoanalítica (TFP) en el dispositivo terapéutico de las perversiones”, en *Revista Intersubjetivo*. Nº2, vol. 6, pág. 213-228. Madrid.
- ESCUDERO NAFS, A. (y colab.) (2005): “La persuasión coercitiva, modelo explicativo del mantenimiento de las mujeres en una situación de violencia de género. I: Las estrategias de la violencia”, en *Rev. De la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, vol. XXV, nº 95, pág. 85-117.
- FREUD, S. (1914): *Introducción al narcisismo*. (O.C. t. VI). Madrid: Biblioteca Nueva.
- FREUD, S. (1920): *Más allá del principio del placer*. (O. C. t. VII). Madrid: Biblioteca Nueva.
- FREUD, S. (1923): *El yo y el ello*. (O.C. t. VII). Madrid: Biblioteca Nueva.
- FREUD, S. (1924): *El problema económico del masoquismo*. (O. C. t. VII). Madrid: Biblioteca Nueva.
- LACAN, J. (1963): “Kant con Sade”, en *Escritos 2*. Madrid: Siglo XXI.
- LOPEZ MONDEJAR, L. (2001): “Una patología del vínculo amoroso: el maltrato a la mujer”, en *Rev. Asociación Española de Neuropsiquiatría*, vol. XXI, nº 77, pág. 7-26. Madrid.
- LORAUX, N. (1989): *Maneras trágicas de matar a una mujer*. Visor.
- MARQUES DE SADE (1988): *Justine*. Madrid: Fundamentos.
- MILLOT, C. (1988): “Goce letal, goce sacrificial”, en *La historia en el siglo*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- MONZO, Q. (1994): *El porqué de las cosas*. Barcelona: Anagrama.
- MORON ARROYO, C. (1982): *Textos fundamentales Santa Teresa de Jesús*. Madrid: Taurus.
- ORENGO GARCIA, F. (2002): “Sobre la cuestión de la compulsión a la repetición en la psicoterapia grupal de mujeres afectadas por violencia doméstica o de género”, en *Rev. Psiquis*, 23 (5), pág. 178-184.
- POISSONNIER, D. (1999): *La pulsión de muerte. De Freud a Lacan*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- POLO USAOLA, C. (y colab.) (2006): “Autoinculpación en mujeres que sufren maltrato por parte de su pareja. Factores implicados”, en *Rev. Asociación Española de Neuropsiquiatría*, vol. XXVI, nº 97, pág. 71-86.
- RECALCATI, M. (2003): *Clínica del vacío. Anorexias, dependencias, psicosis*. Madrid: Síntesis.
- SAN JUAN DE LA CRUZ (1994): *Poesía Completa*. Barcelona: Edicomunicación.
- SANTA TERESA (1985): *Las Moradas*. Madrid: Espasa Calpe.

A decorative graphic consisting of several overlapping rectangular blocks. On the left, there are two stacked green blocks of different shades. A horizontal green bar extends from the right edge of the top green block across the page. Below this bar, a vertical grey bar descends from the bottom edge of the top green block. The text 'Secció lliure' is centered on the green bar, and the subtitle 'Cicle cinema social sobre immigració' is positioned on the grey bar.

Secció lliure

*Cicle cinema social sobre
immigració*

Cicle cinema social sobre immigració

L'emigració provocada per la falta de feina, la fam i la manca de recursos de la terra d'origen i el llarg camí fins a la "terra promesa" ha estat un tema recurrent dins l'anomenat cinema social. Pot canviar l'origen o el destí de les persones però no pas les expectatives d'una vida millor, les penúries del viatge i moltes vegades el desencís de l'arribada i les dificultats que suposa tornar a començar en una terra i cultura alienes. Si abans les pel·lícules sobre el tema tractaven l'emigració europea als Estats Units al final del segle XIX i començament del segle XX (*América, América*, Elia Kazan (1963); *Els emigrants*, Jan Troell (1971); *La nova terra*, Jan Troell (1972)...) Ara, a més d'EUA, la terra somiada és també Europa.

Faré referència a uns quants films dels últims anys i especialment a *In this world*, pel·lícula anglesa que va obtenir l'Ós d'Or

a la millor pel·lícula al Festival de Berlín de 2003.

In this world (*En aquest món*), de Michel Winterbottom
2002, Regne Unit, 88 minuts

Sovint, potser massa sovint, veiem en els mitjans de comunicació l'arribada de *cayucos* a les costes canàries, i els debats sobre aquests emigrants i sobre la problemàtica que generen tots els que arriben, bé per Canàries, Barajas o pels Pirineus.

Malgrat l'allau d'informació que tenim de vegades encara ens sobta veure films com *In this world*, que relata el llarg viatge de dos adolescents afganesos que fugen del seu país durant els primers bombardejos americans l'octubre del 2001, fins arribar a Londres.

Els dos adolescents afganesos, Jamal i

Enayatullah, viuen en una zona rural, un d'ells en un camp de refugiats al Pakistan. Tots dos junts emprenen el llarg viatge amb el suport i l'esforç econòmic de tota la família. Viatge que com milers d'afganesos sols poden fer si posen les seves vides en les mans dels traficants de persones. L'escena de la transacció familiar amb els mafiosos acordant que la resta del viatge la pagaran quan rebin la trucada dels nois dient que han arribat sans i estalvis a Londres, és realment pur mercadeig, com si no parlessin de persones.

El recorregut geogràfic d'aquests dos nois passa primer en transports públics per l'Afganistan i l'Iran. A peu per les muntanyes passen a Turquia. I a Turquia, com si es tractés d'una mercaderia qualsevol, els fiquen en un camió, que posteriorment és embarcat en un vaixell fins arribar a Trieste (Itàlia). Després d'aquesta angoixant travessa en què de cinc persones en sobreviuen dos, el menor dels dos nois fuig espaordit, es veu abocat a delinquir fins a poder comprar el bitllet per agafar un tren que el porti cap a Londres, encara que primer passarà per un camp de refugiats de la Creu Roja al Canal de la Mànega, esperant l'ocasió de poder amagar-se en un transport que el pugui fer passar pel túnel del Canal i arribar finalment a Londres, la seva meta somiada.

Paral·lelament a aquest recorregut geogràfic, aquests nois fan un altre itinerari intern en què veiem com van deixant, al llarg del camí, el seu aspecte: robes, pentinats i manera de ser, tot en l'intent de no ser reconeguts com a afganesos, una transformació externa que al mateix temps és una lluita interna dels seus valors, i veiem com es va malmetent la seva dignitat.

La pel·lícula està rodada en els llocs on realment passa l'acció. Per poder-la filmar es va haver de recórrer als mateixos traficants de persones per obtenir els papers que permetessin circular per alguns d'aquests països.

En aquest film veiem la lluita de dos nois per fugir d'un món sense esperança i mirar d'arribar a un món somiat com a millor.

Altres films interessants sobre aquesta temàtica de la immigració clandestina són:

Lejos (Loin), d' André Techiné

2001, França-Espanya, 126 minuts

Situada a Tànger, s'hi tracta el tema del pas de l'estret de Gibraltar

Maria llena de gracia (Maria Full of Grace), de Joshua Marston.

2003, EUA – Colòmbia, 110 min.

El camí una mica inconscient, o potser no n'hi ha d'altre, en què una jove colombiana en el seu camí cap a l'emigració es converteix en "mula".

Struggle, de Ruth Mader

2003, Àustria, 76 min.

La història es desenvolupa a la frontera oriental de la Unió Europea, una altra frontera entre la riquesa i la pobresa.

Pan y rosas, (Bread and roses), de Ken Loach

2000, Regne Unit-Espanya-França-Itàlia-Alemanya i Suïssa, 110 minuts

La protagonista entra il·legalment als Estats Units, on ja resideix la seva germana. El film comença en el moment de creuar de la frontera per mitja de les màfies de traficants de persones, per mostrar-se després la situació de maltractament

laboral al qual es veuen sotmesos els immigrants sense papers.

Totes aquestes pel·lícules tenen en comú les vies de sortida de cada país, les màfies dels traficants de persones, tant dels països

d'origen com dels de pas o del país de destinació, i les condicions de treball a què es veuen abocades aquestes persones, que de vegades per poder sobreviure o aconseguir els seus objectius es veuen obligades a delinquir o a prostituir-se.

Eugènia Ros

Llibres

Libro verde del Trabajo Social

*Manual práctico para elaborar
proyectos sociales*

*Redes sociales y construcción
comunitaria*

*La historia del trabajo social a
través de su literatura*

■ Dolores Colom Masfret. *Libro Verde del Trabajo Social. Instrumentos de documentación técnica.*

Libro verde del Trabajo Social

Instrumentos de documentación técnica

Presentado por su autora, Dolores Colom, como una propuesta o punto de partida para suscitar debate, el *Libro Verde del Trabajo Social* tiene como objetivo avanzar en el proceso de dotar a la profesión de un lenguaje común y a la vez propio en cuanto a la documentación técnica se refiere.

La obra, editada y avalada por el Consejo General de Diplomados en Trabajo Social y Asistentes Sociales, se presenta como una investigación en dos partes y cuatro anexos complementarios.

Para llevarla a cabo la autora ha contado con la colaboración de diferentes profesionales, entidades, colegios profesionales y escuelas universitarias de trabajo social de diferentes lugares de España.

En la primera parte se realiza una descripción de los conceptos utilizados cotidianamente por los profesionales del trabajo social y se realiza un acercamiento o estudio de documentación técnica, como la Ficha Social, Historia Social, Informe Social, Escalas de Valoración Social o Proyecto de Intervención Social.

Tras su comparación y análisis se llega a la conclusión de que existe gran diversidad de formatos y terminología para designarlos. Por este motivo se proponen una serie de elementos comunes como punto de partida.

En la segunda parte se realiza una sistematización de los datos obtenidos y se acompaña de propuestas concretas.

Asimismo se habla de la sistematización de la información recogida mediante el soporte informático, ya que permite una elaboración más adecuada de la información y permite que pueda ser también difundida con mayor rigor.

Se propone un cambio de terminología en la denominación de algunos instrumentos técnicos, justificada en y por la propia investigación, y se recogen una serie de contenidos estructurales que tendrían que ser comunes para los profesionales

cualquiera que sea su lugar de trabajo.

La propuesta de Dolors Colom es poder llegar, tras el debate y análisis de estas propuestas, a fijar los contenidos y dotarlos de mayor entidad mediante la realización del registro de marca. Este último hecho por el momento no ha sido posible, pero da muestra del valor que la autora otorga a la unificación de criterios para llegar a la denominación común de los instrumentos técnicos en el Trabajo Social.

Manuel Miguel Pajuelo Valsera

- García Herrero, Gustavo y Ramírez Navarro, José Manuel (2006): *Manual práctico para elaborar proyectos sociales*. Madrid: Siglo XXI.

Manual práctico para elaborar proyectos sociales

“¡Perfecto! ¡Gran idea! ¡Hágame un PROYECTO!?”: temible (en muchos casos) expresión imperativa con la que los y las trabajadores y trabajadoras sociales conviven a menudo.

Cierto es que este sufrir no es exclusivo de la disciplina, pero por no caer en aquello de “mal de muchos consuelo de tontos (y tontas)” los autores del presente manual nos retornan de una manera amable y (sobre todo) muy pedagógica a aquellas asignaturas universitarias en las que la autoridad (desautorizada en estos días) del profesorado se deshacía en elogios ante las virtudes de la sistematización que conllevaba la elaboración de un PROYECTO ante la más o menos atónita mirada del germen de nuevas hordas de trabajadores y trabajadoras sociales.

En el presente manual el concepto *proyecto* es presentado como una manera de “dar forma a una idea y compartirla” y defendido como un “antídoto de la rutina”. Claramente diferenciado del vocablo *programa*, según los autores “por el contenido de los objetivos” de ambos, el PROYECTO “debe formular en clave operativa uno o varios resultados que supongan cambios sustanciales y permutables”. ¡Menudo reto! Pero los autores no se amedrentan ahí sino que además pretenden ofrecer las herramientas precisas y específicas para conseguirlo.

La estructura interna de cada capítulo responde a esa voluntad divulgativa que se materializa en conceptos como subíndices laterales al texto, dibujos,

gráficos, interrogantes y apartados permanentes como “en resumen” o “un consejo”. Este formato, muy de nuestro tiempo y tal vez similar al de grandes superficies comerciales, capaces de conseguir, mediante sus prospectos, convertir al ser más patoso en una persona experta en el montaje y desmontaje de muebles, permite leer el libro de una manera continuada o bien tratarlo realmente como lo que su título sugiere: un manual. Esta intencionalidad se refleja también en la segunda parte del libro, en la que, por si aún no fuera suficiente, se añaden 10 “ejemplos comentados” de desarrollo de proyectos específicos que permiten visualizar y vislumbrar el cómo la multitud de conceptos expuestos en la primera parte del manual pueden tomar forma real.

La presente obra es la versión reducida de un trabajo anterior¹ y se estructura en dos grandes partes: teórica y práctica.

La primera parte se estructura en 5 claros pasos establecidos de manera cronológica:

1) La IDEA: imprescindible primer paso y condición que a su vez nos permite soñar e “imaginar un cambio posible”.

2) ¡A ESCRIBIR! Con la clara (y ambiciosa) intención de ordenar, compartir y, sobre todo, fundamentar esa idea original. En este capítulo se plantea la necesidad de elaborar *objetivos* directamente constatables y medibles que puedan operativizarse para obtener *resultados* que se lograrán mediante *intervenciones* preestablecidas. El *proceso de ejecución* es presentado mediante una cadena lógica entre *actuaciones*, *actividades* y *tareas*. Se presta también

en este capítulo una especial atención a la *metodología* y los *recursos* (humanos, materiales y monetarios) pasando por los siempre arriesgados *presupuestos* (racionalmente definidos como “una relación equilibrada de gastos e ingresos”) y finalizando con la siempre necesaria evaluación, que debe ser capaz de medir aspectos como el *esfuerzo*, la *eficacia* y la *eficiencia*.

3) ¡A MAQUETAR! A nadie debiera escapársele la imperiosa importancia de la imagen en nuestros tiempos: el *nombre*, la *portada*, el *diseño* y la *encuadernación* son conceptos defendidos por los autores como necesarios a tener en cuenta.

4) ¡HAZLO! Ciertamente es que “un proyecto no es nada si no se lleva a cabo”. Es el momento de implementar ese *cambio* que nos propusimos materializar para el cual se nos recomienda *flexibilidad*, *trabajo en equipo* y algo tan difícil como contemplar la posibilidad del *fracaso* en nuestras intervenciones por muy bien desarrolladas que éstas se hayan implementado: no olvidar, en fin, cuál es nuestro *objeto* de trabajo, un o una *sujeto*.

5) Y para acabar: ¡NO OLVIDES EVALUAR!, proceso que se defiende como constante a lo largo de todo el proyecto pero que en su fase final conlleva la realización de un informe final que permita contrastar la hipótesis inicial y establecer *conclusiones* y *propuestas*. Este capítulo cuenta además con una importante descripción de cómo presentar los *datos* mediante distintos tipos de *gráficos*.

Esta primera parte acaba con un epílogo titulado “Un toque de realidad”, en el que se defiende por última vez la necesidad

¹ *Diseño y evaluación de proyectos sociales* (1996).

de que la planificación sea útil y contribuya a “facilitar los procesos, y no a dificultarlos”.

Superada la parte teórica, el manual ofrece tal vez su cara más destacable. Se trata de 10 ejemplos de redacción “real” de otros tantos proyectos seleccionados de tal manera que recogen un amplio abanico de opciones: intervención individual-familiar, intervención grupal, creación o mejora de un servicio, dinamización, intervención comunitaria, prevención, difusión, acción-investigación, calidad y prácticas. Y es ahí dónde podemos comprobar que la teoría expuesta es viable y que sus resultados pueden ayudarnos en nuestro quehacer diario. Destacar tan sólo que la variabilidad de los ejemplos

expuestos (superada la tentación del “cambio el nombre de la institución, el año y ya está”) nos permite identificarnos, seguro, con alguno de los ejemplos concretos.

Ejemplo en fin de cómo la complejidad teórica de conceptos específicos, en el presente caso, relacionados con la elaboración de proyectos no tiene por qué ir reñida con un lenguaje ágil y una propuesta gráfica que permita un ágil manejo. Tal vez una grata manera de aligerar esa tediosa sensación por muchos y muchas vivida de encontrarse ante una pantalla en blanco con esa rallita intermitente e impertinente al final de la palabra “PROYECTO”.

David Patricio Salas

- Silvia Navarro (2004): *Redes sociales y construcción comunitaria. Creando (con)textos para una acción ecológica*. Col·lecció: Intervención Social, núm. 6. 359 pàgines. Madrid: Editorial CCS (segona edició, 2006).

Redes sociales y construcción comunitaria

Al llarg de les més de 350 pàgines d'aquesta obra apareix, després del pròleg, una primera part com a introducció, on es tracta de "l'ofici d'escriure i construir el treball social". La segona part conté nou capítols de textos, i tots ofereixen uns encapçalaments originals i atractius, com per exemple "Un salto con red a la comunidad", "De navegantes y cantos de sirenas", "Contra los puentes levadizos", etc.

La tercera part, dedicada als "con-textos", és menys extensa; consta de tres capítols amb els següents títols: "Una noche más, Scherezade. Más allá del método: imagina(c)ción y narra(c)ción en trabajo social", "Crónica y balance de una experiencia inacabada. Creando un modelo teórico y práctico de intervención comunitaria" i "Prácticas comunitarias y nuevos contextos por-venir".

Els qui a través del coneixement personal i dels seus documents escrits coneixem en major o menor grau la forma de fer, pensar, escriure, veure i sentir el treball social de l'autora, sens dubte podem afirmar que ha estat una bona idea compilar diversos documents i articles seus per oferir-los conjuntament amb textos inèdits en el llibre que ara comentem.

A partir de l'experiència acumulada i teoritzada, Silvia Navarro ens aporta de manera molt pedagògica la seva visió sobre un treball social teoritzat i practicat pensant sempre prioritàriament en la comunitat. Aquest fet reclama una lectura atenta que ens ajudarà i convidarà a reflexionar principalment sobre les intervencions en accions comunitàries així com sobre

el valor de les metodologies emprades que, amb tant d'encert, ens mostra de forma pràctica.

Aquest llibre fa palesa la complexitat vital, empírica i intel·lectual de l'escriptora, que des de fa uns anys és ja considerada una especialista destacada en el tema "comunitari".

El seu "ofici d'escriure el treball social" (títol d'un dels capítols del llibre) per fer créixer la vida comunitària apareix plasmat al llarg dels textos i con-textos (per dir-ho emprant els termes de l'autora). En el seu conjunt dóna visibilitat i fa entenedora la importància que atribueix a la revalorització del treball de comunitat. Amb tot, s'ha d'admetre que els conceptes utilitzats no són nous d'ara sinó que vénen de lluny, però l'autora te l'habilitat i el ben fer d'explicar-los amb paraules noves i així fer-los actuals. En aquest sentit volem fer una menció especial de l'escrit sobre el mite de Pandora, en el qual aporta explicacions sobre el paper de la dona; és francament molt bo i oportú.

L'obra que comentem és una publicació útil en diversos sentits. Es detecta a través dels capítols que l'experiència acumulada queda àmpliament explicitada en les seves

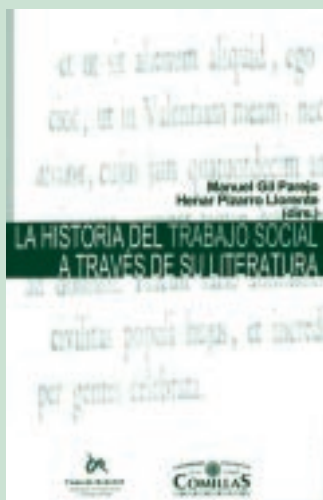
manifestacions de recerca de millora de les condicions de vida d'una comunitat, des de la proximitat territorial i amb la participació dels diferents agents que la integren.

La publicació, amb continguts d'interès per als professionals, per als docents i per als alumnes, ha estat redactada per una professional i alhora docent amb una àmplia cultura, gran lectora, que disposa de molts recursos literaris i els reflecteix en els diferents textos amb al·lusions a històries, mites, obres literàries, pel·lícules, etc.

Per finalitzar, cal considerar com a gran aportació d'idees imaginatives l'epíleg que l'autora inclou i que enriqueix la publicació. Les vint raons "per una acció ecològica avui" poden ser una base per al debat actual tant per la seva dimensió social com per la política. Són raons aportades per l'esperança, encertadament acompanyades totes plegades, que l'autora desplega plenament a fi d'ajudar a aconseguir un món no solament somiat, sinó un món absolutament real. Un món que s'ha de dotar de xarxes per definir-se per la seva funció relacional a causa de les formes flexibles i canviants de la interacció social.

Rosa Romeu

La historia del trabajo social a través de su literatura

- Manuel Gil Parejo i Henar Pizarro Llorente (directors). *La historia del trabajo social a través de su literatura*. Consejo general de DTSyAS - Universidad Pontificia de Comillas. Madrid, 2003.

La Biblioteca de la Universitat de Comillas, juntament amb el Departament de Sociologia i Treball Social, realitzaren una Exposició Bibliogràfica amb motiu dels 50 anys de l'Escola d'Assistents Socials de Sant Vicenç de Paül, que actualment forma part de la Universitat.

El llibre *La historia del trabajo social a través de su literatura* és el catàleg dels llibres de l'exposició, dividida en mòduls temàtics, que ofereix les publicacions més significatives de cada tema. Els mòduls, introduïts sempre amb una breu explicació, foren els següents:

■ *Precursors de l'Acció Social*

Inclou bibliografia d'autors des de Lluís Vives (1492-1540) fins a Concepción Arenal (1820-1893), i d'altres autors sobre els quals no tothom està d'acord que puguin ser considerats precursors del treball social, com se'ls presenta algunes vegades. En aquest cas són presentats com a precursors de "l'acció social". Cada llibre es presenta (en tots els mòduls) amb un comentari breu.

■ *Precursors del Treball Social*

Textos d'Octavia Hill, com a autora de la *Charity Organization Society (COS)*, i de la premi Nobel de la Pau del 1931, Jane Adams.

■ *Treball Social de "casos"*

Per la importància del treball de casos (*casework*) en la consolidació de la professió, no hi podien faltar

les obres de Mary E. Richmond (1917), Gordon Hamilton, Helen H. Perlman o J. Tuerlinckx, entre d'altres.

■ *Treball Social de Grup*

En el moment inicial el treball social de grup tenia un objectiu d'atenció individual a cada membre del grup, a través del grup i en el grup; s'expandeix després de 1930. Hi destaca l'obra de Gisela Konopka.

■ *Treball Social de Comunitat*

Hi destaquen les publicacions de Marco Marcioni, per la important influència que va tenir en els professionals del nostre país, i també s'ofereixen obres de Murray Ross, T. R. Batten...

■ *Moviment de la Reconceptualització Latinoamericana*

Considerat moment històric d'un procés de renovació i també de qüestionament

de la professió en el seu punt àlgid (de 1965 a 1975). Hi destaquen les publicacions de Natalio Kisnerman i d'Ezequiel Ander-Egg.

■ *Treball Social a Espanya*

Inclou bibliografia amb una publicació del 1937 i estudis sobre la professió d'autors com Patrocinio de las Heras, Teresa Rosell, FEEISS, M. José Escartín o Natividad de la Red. Aquest apartat acaba amb la presentació de les revistes *Documentación Social*, *Revista de Treball Social* i *Revista de Servicios Sociales y Política Social*.

A la part final s'afegeix un annex amb bibliografia sobre diferents problemes socials actuals. També en la introducció dels mòduls s'ofereix una extensa bibliografia sobre Sant Vicenç de Paül.

Podem considerar la publicació com una eina de treball que facilita referències de la història del Treball Social a qui li pugui interessar aprofundir en aquest tema.

Montserrat Colomer i Salmons

The page features a decorative graphic consisting of several overlapping rectangular blocks. A light green block is on the left, partially overlapping a darker green block. Below these, a wide dark green horizontal bar spans across the page. Underneath this bar, a grey vertical bar extends downwards. The text is placed within these colored areas.

La revista

Publicacions

Presentació d'articles

Subscripció

Números anteriors

- **La immigració, nous veïns, noves oportunitats**
Número 173 - Març 2004
- **La família com a eix central d'intervenció**
Número 174 - Juny 2004
- **Reflexions des de l'ètica**
Número 175 - Setembre 2004
- **La intervenció social en l'entorn sanitari**
Número 176 - Desembre 2004
- **Estat del Benestar: Reflexions per al Treball Social**
Número 177 - Juny 2006
- **Salut mental**
Número 178 - Octubre 2006
- **Infància i adolescència: un repte per al treball social**
Número 179 - Desembre 2006
- **Inclusió-Exclusió Social**
Número 180 - Abril 2007

Any 2007. Temes

- **Qualitat de serveis**
Número 181 - Juliol 2007
- **Dependència**
Número 182 - Desembre 2007

Nota als lectors:

La Revista de Treball Social (RTS) ofereix un espai de comunicació amb els lectors amb la voluntat de rebre **comentaris, suggeriments, cartes, notes** i tot el que els lectors vulguin comunicar a la direcció de la revista.

Envia les teves aportacions per correu postal a:

RTS

c/ Portaferriera, 18, 1r 1a - 08002 Barcelona

o bé per correu electrònic a: rts@tscat.org

Fe d'errates de la RTS número 178.

Una mirada a la salut mental. Pàg 59.

L'autora Lola Serna González és Treballadora social

RECOMANACIONS PER A LA PRESENTACIÓ D'ARTICLES A LA REVISTA DE TREBALL SOCIAL (RTS)

La *Revista de Treball Social*, editada pel Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya, és una publicació amb més de 30 anys d'antiguitat que s'edita amb periodicitat quadrimestral. El seu objectiu és transmetre el coneixement dels àmbits del treball social, els serveis socials, el benestar social i les polítiques socials a la comunitat científica, als professionals i als col·lectius interessats.

- La RTS està oberta a tots els col·laboradors que ho desitgin per presentar articles sobre investigacions originals teòriques o experimentals, treballs teòrics i metodològics, descripcions d'experiències professionals, assaigs, etc., sempre en relació amb el treball social, les polítiques socials i els serveis de benestar social.
- Els articles han de ser inèdits. Malgrat tot, l'equip de redacció podrà reproduir textos publicats en altres llengües i en altres àmbits geogràfics, si ho creu oportú.
- L'equip de redacció estudiarà els articles rebuts i informarà l'autor/a de l'acceptació per a la publicació. Podrà també recomanar modificacions i, si l'article es considera no publicable, se'n comunicaran els motius. El contingut dels articles és responsabilitat exclusiva dels autors.
- Extensió. Els articles de la secció "**Dossier**" tindran una extensió màxima de 20 pàgines, els de les seccions "**Interès professional**" i "**Secció Lliure**" tindran com a límit 15 pàgines, i els comentaris de "**Libres**" no excediran les 2 pàgines. Els articles es presentaran en format electrònic, lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm.
- Llengües. Els articles poden presentar-se en català o en castellà indistintament.
- Les dades han d'anar a la capçalera dels articles. En la primera pàgina es farà constar títol i subtítol, si s'escau; nom i cognoms de l'autor/a principal i relació d'altres autors/es si el treball és d'equip; títol acadèmic, centre de treball i càrrec; també s'inclouran el número de telèfon i l'adreça de correu electrònic. A continuació el resum, no superior a 10 línies, en l'idioma triat i, si és possible, en anglès. Al final del resum les paraules clau, en nombre no superior a 5.
- Referències bibliogràfiques. Aniran al final del text, seguint l'ordre alfabètic i d'acord amb les següents normes de referència: ISO 690, 1987 (UNE 50-104-94) per a documents impresos i ISO 690-2 per a documents electrònics, bases de dades i programes informàtics.

Documents impresos.

- Monografies: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable. Títol (en cursiva). Altres responsables: traductor, editor, etc. (opcional). Edició. Lloc de publicació: Editorial, any. Extensió del llibre (opcional). Col·lecció (opcional). Notes (opcional). Número ISBN.
- Parts de monografies: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable del capítol. Títol del capítol. En COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat

responsable del llibre. Títol del llibre (en cursiva). Lloc de publicació: Editorial, any, situació en la publicació font (volum, pàgines, etc.).

- Publicacions en sèrie: Títol (en cursiva). Responsabilitat de la revista. Edició. Identificació del fascicle (data i/o número). Lloc de publicació: Editorial, any. Sèrie (opcional). Notes (opcional). Número ISSN.
- Articles de publicacions en sèrie: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable de l'article. Títol de l'article. Col·laboradors/-es a l'article (opcional). Títol de la revista (en cursiva). Edició, any, volum, número, pàgines.
- Legislació: País. Títol. Publicació (en cursiva), data de publicació, número, pàgines.

Documents electrònics.

- Textos complets: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable. Títol (en cursiva) [tipus de suport]. Responsable(s) secundari(s) (opcional). Edició. Lloc de publicació: Editor, data de publicació, data d'actualització/revisió [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). (Col·lecció) (opcional). Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat (opcional).
 - Parts de textos: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable del document base. Títol del document base (en cursiva) [tipus de suport]. Responsable(s) secundari(s) del document base (opcional). Edició. Lloc de publicació: Editor, data de publicació, data d'actualització/revisió [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Capítol o designació equivalent a la part. Títol de la part. Numeració dins el document base (opcional). Localització dins el document base (opcional). Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat (opcional).
 - Publicacions en sèrie: Títol (en cursiva) [tipus de suport]. Edició. Lloc de publicació: Editor, data de publicació [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Sèrie (opcional). Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat.
 - Articles i altres contribucions de publicacions en sèrie: COGNOMS (majúscula), Nom o nom de l'entitat responsable de la contribució. Títol de la contribució. Títol de la revista (en cursiva) [tipus de suport]. Edició. Número del fascicle. Data d'actualització/revisió [Data de consulta] (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Localització dins el document base. Notes (opcional). Disponibilitat i accés (obligatori per als documents en línia; opcional per a la resta). Número normalitzat.
- Les gràfiques, dibuixos i taules portaran les corresponents referències, indicant amb quina part del text estan relacionades.
 - Els articles s'enviaran a l'adreça electrònica de la RTS: rts@tscat.org
 - Els articles, un cop publicats, passen a ser propietat de la RTS.
 - Els autors/es rebran tres exemplars del número de la revista en què s'ha publicat el seu treball.

Butlleta de subscripció

Tarifes

- Subscripció anual: 30,00 euros
- Estranger (tarifa única): 42,40 euros
- Números solts: 12 euros

Dades personals

Nom i cognoms: NIF:
Adreça: C.P.:
Població:
Telèfon: Tel. mòbil: E-mail:

Dades Bancàries

Banc o Caixa:
Domiciliació Agència:
Població:
Titular:
Codi bancari: Entitat ___/ Sucursal ___/ DC__ Núm. C/c_____

Signatura:

Data:

Podem fer-ho arribar per correu electrònic o per fax.

RTS
Revista de Treball Social

Portaferrissa 18, 1r 1a - 08002 Barcelona
Tel. 933 185 593 - Fax: 934 122 408
E-mail: rts@tscat.org

COL·LEGI OFICIAL
DE DIPLOMATS
EN TREBALL SOCIAL I
ASSISTENTS SOCIALS
DE CATALUNYA

